

ISSN 1331 - 5439

ПРОСВЕЈЕТА

151

ОКТОБАР 2019

INTERVJU / DR SC. DUŠAN JELIĆ

KNJIŽEVNOST / O FILIPU ROTU

KNJIŽEVNOST / RUSIJA – TERITORIJA MITA I ILUZIJE

IZLOŽBA / A. RODČENKO, REVOLUCIJA U FOTOGRAFIJI

TRI PRIČE MILKE ŽICINE

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИЦИ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић и Сања Шакић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Рад Игора Грубића из серије
366 РИТУАЛА ОСЛОБАЂАЊА (МАРАМЕ И СПОМЕНИЦИ), 2008-2009.

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Дијана и Дана

Тешко је освјестити такву могућност, па ваљда зато чињеница и траје у другом плану, али ове се године на хрватско - српској релацији догодила и једна лијепа ствар. Данин филм о Дијани, двије Будисављевићке, филм Хрватице о Аустријанки, српској снахи, посвећен понајвише Србима пречанима, као насљедницима жртава, али и политичком потомству починилаца, којих је данас барем колико и првих.

Филм, чију публику са два политичка пола у целини једва да је могуће задовољити, јер његова тема омогућава све само не миран приступ и успутну оцјену, јер ваљда ни нема гледаоца који ће му приступити на тај начин. Зато ова биљешка није филмска критика, већ прије још један осврт на његову тему. Ваља одмах рећи, иако оборужан многим предзнањем, неизбежно и понеком предрасудом, потписник ових редова није у филму пронашао ни једну озбиљну грешку засновану на било каквој тенденцији. Дакако, упућенији ће рећи; кад *Просвјета* хвали, све нам је јасно! Али оставимо их на тренутак по страни. Што се тиче садржаја филма, скица односа и размишљања загребачког грађанског српског круга (муж Јулије), је коректно изведена, асоцира на приче у том погледу незаборавног и непревазиђеног Славка Колара. Епизода са надбискупом Степинцем исто тако, иако се назире да је изнуђена. Очито је Дана Будисављевић, која је и аутор сценарија, осјећала да ту подтему не може заобићи, већ на темељу Дијаниног Дневника, иако је знала за свједочење Марка Видаковића, знала је за чињеницу да се баш на овом најтрагичнијем пољу манифестује суштина надбискупове политике; подршка хрватском националном пројекту, готово неограничена, и пристанак да се у том оквиру, нарочито каснијих година рата, помогне појединцима на различите начине. Па је осјећала потребу да нагласи разлику између њега и Јулија.

Посебна вриједност филма су свједочења преживјелих, сваког понаособ, а нарочито човјека који се зове Милорад Јандрић. Његово сјећање на сестрицу која је умрла у логору, један је од трагичних врхунаца филма. Упечатљив је и Живко, ово име је све што он зна о себи и свом поријеклу, са својом логорском плочицом и бројем, дијете Козаре или неке сличне планине, са својим изразитим аграмерским акцентом. Жена која каже да су жртве били "некакви православци", типично за изгубљени идентитет овдашњих Срба тог времена, и да она није бирала ни вјеру ни нацију, па онда, по њеном, заиста скромном мишљењу, није ни могла бити ништа крива.

Упечатљиви су и уломци хрватског сликописа на којима видимо и саму Дијану, дјецу у усташким униформама, страшне сцене умируће дјеце. Али најснажнији и најбољи дио посла је онај Данин. Поштено испричана једна тешка прича, дана прилика истини да говори саму себе. Оно што је тешко очекивати, то је да овај филм видимо на ХТВ, иако би управо то од једног ауторског индивидуалног рада начинило назнаку политике. Али ХТВ данас не води такву политику.

Глумци су свој невелики и сведени посао обавили добро. Алма Прица је у свом виђењу лика добротворке, можда пренагласила позицију жене запрепаштене злом и злочинима, а потиснула кључни аспект, Дијанину вољу и активизам. Али ни ово што је Алма дала, није криво.

Овај филм можда напокон потакне и обавеже Србе да се озбиљније позабаве једним од највећих и најважнијих личких српских родова, који има и свој хрватски огранак. Будом Будисављевићем Приједорским, истакнутом политичком личношћу и књижевником друге половине XIX вијека, који је полазећи од гренцерског, преко наноса хрватског, откривао свој српски национални идентитет, а са својом дјецом и југославенску идеологију. Којем је прву књигу приповједака објавила Матица хрватска, а другу Матица српска, с тим да га прва још како - тако памти, а друга га је заборавила. Његовим сином Јулијем, за којег загребачки "Србобран" јавља 10. јула 1913. године да је отпутовао из Инсбрука за Београд, са доцентом тамошње клинике баруном Гинтером фон Саром и др Венделином Фанером, носећи помоћ српском Црвеном крсту у Другом балканском рату, покупивши успут у Загребу санитарског материјала за цијелу једну болницу. О сину Срђану...

И тако даље. Од једног филма, као потицај, више него довољно.

Чедомир Вишњић

Sa izložbe *Kad spomenici ožive* u Galeriji Nova i prostoru SKD Prosvjeta / Zagreb, 16. 9. – 16. 10. 2019. / snimio: Jadran Boban

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis *Prosvjeta*" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZBAHR2X s naznakom "za časopis *Prosvjeta*".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04 OD GOMIRJA DO BOROVA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 08 ŠUMA NE MORA SLUŽITI SAMO ZA SJEČU**
Goran Borković
INTERVJU, DR SC. DUŠAN JELIĆ,
PROFESOR BIOLOGIJE
- 13 TESLIN POUČAK**
Radoje Arsenić
POLITIKA
- 15 PARTNERSTVO ILI SUPARNIŠTVO**
Siniša Tatalović
POLITIKA, EVROPSKA UNIJA I KINA
- 17 POJEDINCI**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (24)
- 18 VELIKA DUŠA U MALOM GRADU**
Bojan Munjin
26. RAŠKE DUHOVNE SVEČANOSTI
- 21 FILIP ROT: PERO O KLIN, SLAVA O PLOČU**
Muharem Bazdulj
KNJIŽEVNOST
- 24 RUSIJA – TERITORIJA MITA I ILUZIJE**
Mladen Vesković
KNJIŽEVNOST
- 29 ČIJA HISTORIJA?**
Đorđe Matić
ESEJ, UZ ODLAZAK
BORKE PAVIČEVIĆ (1947-2019)
- 34 MILKA ŽICINA: TRI PRIČE**
Čedomir Višnjić
KNJIŽEVNOST, IZ ZAOSTAVŠTINE
- 36 MAJSTOR DRISTIČNIH VIZIJA**
Boris Vrga
UMJETNOST, UZ ODLAZAK
VLADIMIRA VELIČKOVIĆA (1935 - 2019)
- 39 DVIJE PRIČE**
Tatjana Sikima
PROZA
- 42 BERLIN ZA POČETNIKE**
Milan Zaviša
REPORTAŽA
- 46 NEVIDLJIVA REVOLUCIJA**
Bojan Krištofić
IZLOŽBA, ALEKSANDAR RODČENKO
REVOLUCIJA U FOTOGRAFIJI
- 48 1984. – SEDAM DECENIJA OPOMENE KOJA TRAJE**
Danilo Lučić
ESEJ, DŽORDŽ ORVEL
- 54 KNJIGA TEZA O SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI**
Dubravka Bogutovac
KNJIGE, SAVA DAMJANOV: *EPILOG*
- 56 IZREZOTINA**
Čedomir Višnjić
EX LIBRIS, GORANU BABIĆU
- 58 IGUMAN GAVRILO (VUČKOVIĆ)**
Milena Severović
SJEĆANJA
- 60 OPROSTI MI, TRINITI**
Marijana Radmilović
POEZIJA
- 64 OČI ILI DA NE PIJEŠ TOLIKO, BOLJE BI GAĐAO, KRETENČINO**
Danijel Konjarik
PROZA
- 70 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD GOMIRJA DO BOROVA

Nenad Jovanović

PRVIH 420 GODINA GOMIRJA – Naučni skup „420 godina manastira Gomirje – Srbi u Gorskom kotaru u historijskoj i savremenoj perspektivi“, održan prvog julskog vikenda u ovom najzapadnijem srpskom manastiru, okupio je velik broj naučnih radnika, ali i srpskih i manjinskih aktivista koji su podsjetili na brojne okolnosti postojanja i djelovanja srpske zajednice u ovom dijelu Hrvatske, ali i na njihovu vezu sa sunarodnicima u Beloj krajini u Sloveniji.

Organizator skupa, potpredsjednik SKD-a Prosvjeta Siniša Tatalović naglasio je da taj skup može pomoći u proučavanju historije Srba u Hrvatskoj, kao i ovoga kraja u koji su Srbi doselili potkraj 16. vijeka. Naglasio je važnost 1657. godine, kad su pravoslavni Srbi od plemićke porodice Frankopan kupili ovo područje, a tadašnja vlast dala im je visok nivo samostalnosti. U narednim vijekovima bilo je pokušaja osporavanja te samostalnosti, a ugrožavao se i opstanak manastira. U Drugom svjetskom ratu počinjeni su brojni zločini, a manastir je srušen. Srpski narod uspio je opstati, a danas zajedno sa svim ostalim stanovnicima Gorskoga kotara dijeli nimalo privlačnu sudbinu depopulacije i ekonomske devastacije, rekao je Tatalović.

Čedomir Višnjic iz Prosvjete govorio je o Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj i Jugoslaviji, naglasivši da je SPC bio agens stvaranja srpskog naroda, dok je Željko Bartulović s Pravnog fakulteta u Rijeci istaknuo po vlastite SPC-a i stanovništva u 17. i 18. vijeku.

Dušan Marinković govorio je o prezentaciji kulture Srba iz Hrvatske na akademskom nivou, a Zoran Stanković o izvorima za historiju Gornjokarlovачke eparhije u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ističući potrebu i značenje Arhiva Srba u Hrvatskoj.

Filip Škiljan dotaknuo se istraživanja o svakodnevnom životu stanovnika Gorskoga kotara između dva svjetska rata, uz primjere iz srezova Vrbovsko, Ogulin, Delnice i Čabar. Miran Komac iz Ljubljane govorio je o Srbima u Beloj krajini i njihovu odnosu prema dobivanju statusa nacionalne manjine, kao i o vezama sa Srbima u Gorskom kotaru. Okupljenima su se obratili i predstavnici Srba Gomirja i Primorsko-goranske županije.

SJEĆANJE NA VLADIMIRA FUNDUKA – Poznati karlovački profesor hrvatskog jezika i južnoslavenskih književnosti, ujedno najistaknutiji pripadnik ovdašnje srpske zajednice i pokretač srpskih organizacija Vladimir Funduk, preminuo je 6. jula u Karlovcu, u 89. godini. Rođen je u Korenici, a u Karlovac se doselio još kao desetogodišnjak.

Kao profesor i direktor gimnazije koju je svojedobno pohađao i Nikola Tesla, odgojio je brojne generacije učenika. Bio je i aktivni društveno-politički radnik, direktor *Karlovačkog tjednika* i Radio Karlovca. Tokom 1990-ih uključio se u rad zajednice, pa je inicijator obnove rada karlovačkog pododbora Prosvjete. Nastojao je organizirati nastavu za srpske učenike, a velike zasluge ima i u osnivanju manjinskog vijeća. Dobio je niz priznanja, a zadnje mu je početkom ove godine dodijelio SNV.

OFICIR I PJESNIK – U Grabrovnicu pokraj Pitomače otvoren je centar posvećen Petru Preradoviću, hrvatskom pjesniku srpskog porijekla. U Interpretacijskom centru u njegovoj obnovljenoj rodnoj kući proučavat će se život i rad ovog istaknutog pjesnika. Svoje prve pjesme piše na njemačkom jeziku tokom pohađanja vojne akademije u Bečkom Novom Mestu, a 1840. godine u Milanu se upoznaje s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim, koji će u njemu probuditi interes za hrvatsku kulturu i potaknuti ga da svoja djela piše na materinjem hrvatskom jeziku. Na poticaj Špire Dmitrovića, 1843. godine Preradović piše prvu pjesmu na materinjem jeziku, a prva njegova štampana pjesma „Zora puca, bit će dana“ objavljena je 1844. godine u prvom broju *Zore dalmatinske*. Naišla je na odlične reakcije u cijeloj Hrvatskoj pa ju je Ljudevit Gaj prešampao u *Danici*, što je bilo veliko priznanje pjesniku, i *Zori dalmatinskoj*. Godine 1845. izdaje prvu zbirku pjesama Prvienci, koja je sadržavala 37 pjesama. Nakon dugogodišnje pjesničke šutnje, Preradović se 1860. godine ponovo vratio pisanju – u *Danici* mu izlazi pjesma „Rodu o jeziku“, a sljedeće godine objavljuje „Jezik roda moga“. Preselivši se u Beč, 1871. godine se teško razbolio, a sljedeće godine preminuo. Pokopan je u Beču, a 1879. godine njegovi ostaci preseljeni su u Zagreb, gdje je 23. maja 1895. pokopan na Mirogoju.

ZAMALO POKOSILI KIŠU – I pored loših vremenskih okolnosti i saobraćajnica zatvorenih zbog nesreća, zbog čega je dio učesnika odustao, Đedova kosidba, tradicionalna kordunaška manifestacija, uspješno je održana, zajedno s Večeri pjesme i igara. Od 12 kosaca s Korduna i Banije, iz Drvara i Viškova, najbolji je bio Milan Cvijić iz KUD-a „Vreteno“ iz Rijeke. Drugi je bio Dragan Šipka iz KUD-a „Mira Lukač“ iz Drvara, a treći Milan Tepavac iz riječkog „Vretena“. Jednu od prigodnih nagrada dobila je žena kosac Nevenka Mraković iz Srpskih Moravica, kao i najstariji takmičar, 86-godišnji Petar Ivković. U kulturno-umjetničkom programu nastupili su pododbori Prosvjete iz Vrginmosta, Maloga Gradca, Hrvatske Kostajnice, Zagreba i Viškova, SKD „Vreteno“ iz Rijeke, ojkacka grupa Una iz Kostajnice, Zvuci Banije iz Jabukovca, AKUD „Mira Lukač“ iz Drvara, kao i Udruženje žena Srpske Moravice.

DIANIN DNEVNIK, DANINE NAGRADE – Film „Dnevnik Diane Budisavljević“ Dane Budisavljević premijerno je 18. jula prikazan na Pulskom filmskom festivalu. Proglašen je najboljim filmom festivala, a dobio je i nagradu publike i međunarodne kritike, kao i nagrade za najbolju režiju, montažu i muziku, potpuno deklasiravši favorizirani „General“ Antuna Vrdoljaka. Snimljen je na osnovu dnevnika koji je vodila Diana Budisavljević i koji opisuje akciju spašavanja više od 10.000 srpske pravoslavne djece iz logora Nezavisne Države Hrvatske.

SUSRETI U MALOM GRADCU – Više od 400 ljudi okupilo se 27. jula na 17. „Susretima na Baniji“ u Malom Gradcu kod Gline. Domaćine su predstavljali najmlađi članovi folklorne sekcije, djeca od pet godina na više, koja su program započela recitacijama pjesama Milana Krkovića i igrama s Banije, a zaključila igrama iz Leskovca. Osim njih, nastupile su grupe i ansambli pododboru Prosvjete iz Vrginmosta, Zagreba, Siska i Slatine, kao i KUD-ovi „Vreteno“ iz Rijeke, „Zora“ iz Silaša te „Zvuci Banije“ iz obližnjeg Jabukovca. Predsjednica tamošnjeg pododboru Prosvjete Željka Marčinko izrazila je zadovoljstvo manifestacijom, istaknuvši da je posjetilaca bilo više nego ranijih godina.

KULA JANKOVIĆA – U Kuli Stojana Jankovića, u Islamu Grčkom kod Zadra, 27. i 28. jula održano je deveto izdanje kulturne manifestacije Dani Kule. Program je počeo otvaranjem novog izložbenog postava – izložbe umjetničkih portreta, uglavnom ulja na platnu, pod nazivom „Čuvari Kule Jankovića“. Radi se o umjetničkim djelima koja su u okviru povrata kulturno-umjetničkog blaga 2015. godine vraćena u Hrvatsku i sada su deponirana u Šibeniku, pa od 1990. godine nisu bila izložena u Kuli. Osim predstave „Posljednja šansa“, monodrame po tekstu Mirjane Bobić Mojsilović, koju izvodi Suzana Petričević iz Narodnog pozorišta Beograd, prikazana je i drama iz uskočke povijesti „Zadnja ura kneza Martina Posedarskog“ autora i režisera Borisa Ante Magaša, a izveo ju je dramski ansambl iz Posedarja „Knezovi i serdari Posedarski“. Tokom manifestacije posjetio su mogli razgledati čitav kompleks Kule Jankovića.

JULSKE VATRE – U Srbu je 27. jula proslavljena 78. godišnjica podizanja ustanka i oslobađanja velike teritorije čije je stanovništvo tako bilo pošteđeno daljnjih ustaških pokolja koji su karakterizirali prve mjesec postojanja NDH. Uz odavanje počasti poginulim borcima i žrtvama okupatorsko-ustaškog terora, nastupili su zborovi Praksa iz Pule i Naša pesma iz Beograda, koji čine učesnici kampa koji je te sedmice održan u Srbu. Dan kasnije u selu Banski Grabovac obilježena je i godišnjica ustanka na Baniji, kao i ustaški masakr više od 1500 ljudi proveden nakon akcije ustanka pod vodstvom Vasilja Gačeše.

DANI SRPSKE KULTURE U ISTRI... – U tri istarska grada, Rovinju, Umagu i Puli, od 17. do 19. avgusta održani su Dani srpske kulture u Istri. Manifestaciju organiziraju Zajednica Srba u Istri i pododbor SKD-a Prosvje-

te u Umagu u suradnji s Upravom za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu Ministarstva spoljnih poslova Srbije, SNV-om, Savjetom za nacionalne manjine RH, Istarskom županijom i vlastima tri navedena grada. Ovogodišnji gosti bili su iz folklornog ansambla „Vila“, koji od 1998. godine djeluje u okviru KUD-a „Železničar“ osnovanog 1934. godine. Repertoar „Vile“ baziran je na srpskoj narodnoj tradiciji, narodnim igrama, pjesmama, običajima i materijalnoj kulturi, a u program su uključene i igre drugih naroda koji žive u Srbiji.

U Rovinju i Umagu održana je prezentacija izrade figura od gline i etno tkanje Višnje Knežević, članice novosadskog Udruženja etno tkalja. Nastupili su etno grupe i ansamblu uz degustaciju vojvođanskog paprikaša. Završnog dana u Puli raspored je bio nešto drugačiji jer je otvorena izložba radova akademske slikarice Sunčice Marković. Organizatori, Miroslav Jeremić iz ZSI-ja i Cvetko Jovanović iz umaške Prosvjete, izrazili su zadovoljstvo manifestacijom i brojnošću publike, koje bi bilo i više da je i u Puli nastup KUD-a održan na otvorenome.

...I SPLITU – Dani srpske kulture održani su 16. i 17. avgusta i u Splitu. Program koji su osmislili u tamošnjem pododboru Prosvjete uključivao je otvaranje izložbe slika Ivana Kosmosa u prostorijama pododborna, a onda i književnu večer na kojoj je nastupio pisac Vladimir Marinko. Drugog dana održan je koncert starogradskih i narodnih pjesma u Multimedijalnom kulturnom centru Split uz učesće Ženskog pjevačkog zbora „Prosvjeta“, Ženske pjevačke grupe „Nikola Tesla“ i glumaca Saše Pilipovića i Jasmine Dimitrijević iz Kragujevca, kao i Ženske pjevačke grupe „Crnućanka“ iz Gornjeg Milanovca.

OKUPLJANJE U KISTANJAMA – Crkveni praznik Preobraženja Gospodnjeg (19. avgusta) ima veliki značaj za stanovnike Dalmacije, a pogotovo Kistanja, koje se tih dana napuni ljudima koji su (ne)давно svojom ili tuđom voljom otišli iz ovoga kraja. Uoči praznika promovirana je knjiga „NK Bukovica 1969-2019, jedna priča“ Ljupčeta Mandića, a o kojoj su, osim autora, govorili lektor Veljko Popović i zamjenik općinskog načelnika Borislav Šarić, podsjetivši na vrijeme kad je nogometni entuzijazam bio glavna tema nekadašnjih kistanjskih omladinaca. Nakon promocije knjige održana je predstava kragujevačkog pozorišta „Alo, alo“ u kojoj su glumili Saša Pilipović i Jasmina Dimitrijević. Arhijerejsku liturgiju u manastiru Krka služili su episkopi srednjojzapadnoamerički Longin i dalmatinski Nikodim, zajedno sa sveštenstvom Eparhije dalmatinske, a prisustvovali su joj brojni vjernici, među kojima predstavnici srpske zajednice. Na platou ispred hrama Svetih Ćirila i Metodija u centru Kistanja održan je kulturno-umjetnički program na kojem su nastupili KUD „Bukovica“ iz Kistanja, pjevačka grupa „Nikola Tesla“ iz Kragujevca, pjevačka grupa „Crnućanke“ iz Gornjeg Milanovca, članovi ojačke radionice „Duga iznad Krke“, kao i trubački orkestar „Dragačevske trube“ iz Guče.

OJKAMO I ZIĐEMO – U dane oko Preobraženja održane su i tradicionalne manifestacije – radionica oijkanja „Duga iznad Krke 2019“ i „Kistanjski zalasci sunca“. Radionicu oijkanja za 15 polaznika vodili su Joško Čaleta iz Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba i Sanja Ranković s Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu, kojima su u realizaciji ovog projekta pomogli autohtoni pjevači, nositelji tradicije iz Šibensko-kninske i Zadarske županije. Ovogodišnji „Kistanjski zalasci sunca“ bili su posvećeni 140. godišnjici rođenja Milutina Milankovića i obilježavanju desetogodišnjice rada Kulturnog i naučnog centra „Milutin Milanković“ u Dalju čiji je upravnik Đorđe Nešić održao predavanje „Milutin Milanković – putnik kroz vasionu i vijekove“. Astronomsko astronautičko društvo iz Zadra za sve je zainteresirane organiziralo gledanje noćnog neba s pomoću dva teleskopa.

U okviru kulturnog programa nastupile su sopranistice Sofija i Lea Popović te Milena Stepić, gimnazijalke i članice Gradskog ženskog hora „Kir Stefan Srbin“ iz Smedereva. Održana je i radionica suhozida pod vodstvom majstora Vuje Krnete. Suhozid se, kao i oijkanje/groktenje, nalazi na UNESCO-ovoj listi nematerijalne baštine. Uz to, održana je i radionica o ljekovitom i aromatičnom bilju, kojim Bukovica obiluje, te likovna radionica za najmlađe, koju je vodila arhitektica Ivana Ljutić.

BOROVSKA KOLONIJA – Dvadeset i osma međunarodna likovna kolonija KUD-a „Branislav Nušić“, koja je od 6. do 8. septembra održana u Borovu, okupila je više od 20 likovnih umjetnika iz bliže i daljnje okoline koji su stvarali na slobodnu temu s naglaskom na motivima iz Borova. Domaćin manifestacije bila je likovna sekcija „Sava Šumanović“, a finansijski su je podržali Savjet za nacionalne manjine RH, Zajedničko veće opština, Opština Borovo i brojni sponzori. Prema riječima predsjednika KUD-a Radeta Bosića, nikad u 28 godina nije prekinuto održavanje likovne kolonije, koja je tradicionalna i redovna aktivnost likovne sekcije.

U VRTLOGU PROMOCIJA – Izlazak nove knjige Milke Kajganić „U vrtlogu života“ popraćen je promocijama u više gradova, počevši od Vrginosti, preko Vukovara, Zagreba i Gline do Karlovca. O knjizi su u zagrebačkoj čitaonici Bogdana Ogrizovića 11. septembra, osim autorice, govorili i izdavač Ivan Bekavac Basić i urednica Zorka Jekić. Radnja knjige odvija se na prostoru Korduna, na područjima Slunja, Tounja i Ogulina. Glavni junaci dolaze iz dvije porodice, jedna koja živi na Kordunu i druga koja živi u tuđini.

3. Festival ilustracija

SREDIŠNJA KNJIŽNICA SRBA U HRVATSKOJ, KOJA DJELUJE U OKVIRU SRPSKOG KULTURNOG DRUŠTVA 'PROSVJETA' I CENTAR ZA OBRAZOVANJE 'SAVA MRKAL' POZIVAJU UČENICE I UČENIKE OSNOVNIH ŠKOLA DA SUDJELUJU NA TREĆEM FESTIVALU DJEČJE ILUSTRACIJE 2019. I ILUSTRIRAJU OMILJENE LIK(OVE) ILI SCENU IZ DJELA LJUBIVOJA RŠUMOVIĆA.

Cilj manifestacije je približiti srpsku književnost za djecu najmlađim članovima naše zajednice i potaknuti ih na čitanje i kreativno izražavanje kako bi djeci približili kulturu i stvaralaštvo vlastitog naroda.

Krajnji rok za slanje radova je 20. oktobar 2019. godine. Tema ilustracije može biti iz bilo kojeg djela za djecu iz opusa Ljubivoja Ršumovića prikazana na način kako ih djeca zamišljaju.

Stručni žiri će vrednovati kreativnost i originalnost radova podijeljenih u osam dobnih kategorija (1. do 8. razreda). Od najboljih radova priredit će se izložba u dvorani biblioteke, a najbolji iz svake kategorije bit će nagrađeni prigodnim nagradama.

Svaki rad mora na poleđini imati čitko ispisane podatke: ime i prezime, razred, naziv djela na koju se ilustracija odnosi, adresu i kontakt telefon. Jedan učenik može poslati jedan rad. Izbor tehnike rada je slobodan. Radovi moraju biti rađeni samostalno. Format papira treba biti 330×220 (likovna mapa blok 3). Pristigli radovi na natječaj se ne vraćaju.

Radovi se mogu slati na adresu:

SKD Prosvjeta-Centralna biblioteka

Središnja knjižnica Srba u RH

Preradovićeva 18/1p.p. 739

10 000 Zagreb

Izabrani najbolji radovi u svakoj kategoriji bit će objavljeni na web stranici biblioteke <http://biblioteka.skd-prosvjeta.hr/>.

Manifestaciju sufinanciraju Ministarstvo spoljnih poslova RS, Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH i Grad Zagreb.

ŠUMA NE MORA SLUŽITI SAMO ZA SJEČU

DR SC. DUŠAN JELIĆ, PROFESOR BIOLOGIJE

Moramo se okrenuti privatnim šumama koje bi ljudi održavali kao širi kapital, a ne samo za sječú drveta. Kroz duže razdoblje takvo gospodarenje bi dovelo do profita poput prodaje CO₂ kredita koja je u cijelom svijetu postala vrlo popularna

RAZGOVARAO: Goran Borković

SNIMIO: Jadran Boban

Dušan Jelić svestran je čovjek. U 37 godina života skupio je mnogo toga. Bio je direktor Hrvatskog herpetološkog društva Hyla i zaposlenik Instituta za istraživanje i razvoj održivih ekosustava (IRES), kao i predsjednik Hrvatskog instituta za biološku raznolikost, a ideje – kojih mu ne manjka – pokušava realizirati i kroz tvrtku BIOTA. Bavi se istraživanjem riba, vodozemaca i gmazova, a doktorsku disertaciju obranio je iz područja biogeografije i preklapanja niša kod zmija otrovnica. Radio je u Državnom zavodu za zaštitu prirode, gdje je bio zadužen za kraljevnjake, pet godina bavio se novim izdanjem Crvene knjige vodozemaca i gmazova Hrvatske i sudjelovanjem u izradi Natura 2000 ekološke mreže u Hrvatskoj. Sve u svemu, pažljivo je izbrojano, vodio je 12 međunarodnih projekata na području zaštite biološke raznolikost i autor je sedam knjiga, a uz to je stigao biti dio prve ekipe koja je zaronila u podvodne spilje Himalaja, što ne čudi s obzirom da je vrlo aktivan i u Nepalju gdje pokušava riješiti problem pošumljavanja, a upravo je šuma i naš odnos prema njoj bila i glavna tema u razgovoru za Prosvjetu.

Ovo ljeto svijet se suočio s dvije velike ekološke katastrofe – s požarima enormnih razmjera u Amazoni i Sibiru koji su progutali gomile hektara šume. Dio stručnjaka tvrdio je da se radi o elementarnoj nepogodi s velikim posljedicama, dok su drugi kazali da se diže bespotrebna buka, s obzirom da šume na tim područjima gore svaku godinu. Gdje je istina?

Dušan Jelić: Požari koji se dešavaju širom svijeta posljedica su takvog doba godine kad ih najviše ima. Ovogodišnji nisu značajno veći od onih koji

su bili prijašnjih, ali fokus tada nije bio toliko usmjeren na klimatske promjene. Premda o njima govorimo kao o nečemu što tek treba uslijediti kroz duže razdoblje, istina je da ih doživljavamo već sada i da naša generacija osjeća klimatske promjene. Ljudi se pomalo bude i pitaju zašto šume gore i gdje svi ti silni plinovi, uključujući CO₂, odlaze. Problem je što sada svaka tvrtka može reći da je količina plinova koje ispušta neka industrija neznatna prema onome što je samo ove godine bilo u požarima u Sibiru. Njihov stav se zaista može opravdati ako se izmjere količine, ali nije opravdano s obzirom da se radi o požarima koje ljudi ne mogu kontrolirati, s obzirom da se obično radi o površinama koje nisu pod tolikim ljudskim utjecajem pa gore u ogromnim razmjerima. Također, treba reći da će se vegetacija na tim područjima već za par godina početi oporavljati, što s tvornicom sasvim sigurno nije slučaj i industrija neće puno napraviti da kompenzira emisije plinova koje ispušta.

Nedavno ste kazali da ako ovim tempom nastavimo uništavati Zemlju, do radikalnih promjena može doći već za 50 godina?

Dušan Jelić: Mi smo još uvijek dio one generacije koja se može sjetiti upozorenja po kojima ćemo, ako se ne probudimo, u budućnosti svakako osjetiti posljedice. Ali u isto vrijeme mi smo i generacija koja je u vrlo kratkom roku počela osjećati što te promjene nose, a nadali smo se da imamo puno više vremena. U deset do dvadeset godina klima se toliko promijenila da osjećamo posljedice koje ta promjena sa sobom nosi – od velikih poplava koje uzrokuju eroziju tla do dugih sušnih razdoblja. Globalno zatopljenje neće dovesti do toga da ljeta budu duža i toplija, nego će prirodni ekstremi

postati sve izraženiji pa će u razdoblju suše taj manjak kiše biti sve veći, dok će razdoblje kiša dovesti do poplava koje će nositi sve pred sobom, a svi jako dobro znamo da se protiv vode ne možemo boriti. Kad se jednom ispere gornji sloj humusa, ispod kojeg je najčešće neaktivna glina, na tom području dugo vremena, negdje i po nekoliko stotina godina, ne može rasti ništa, dok se primarna vegetacija ne obnovi i stvori novi sloj humusa koji za poljoprivredu ne smije biti manji od pet do deset centimetara. Umjesto da čekamo da se humus vrati sam od sebe, nastojimo razvojem tehnologije ubrzati taj proces. Uz sve crne prognoze, činjenica je da je čovječanstvo sposobno prouzročiti loše stvari, ali postoji i ona dobra strana, jer je civilizacija uspjela stvoriti tehnologiju kojom možemo vratiti ono što smo uništili. Ali moramo inzistirati na njenom razvoju.

Možemo li nagađati koliko vremena će nam trebati za tu sanaciju, usprkos svim moćnicima poput Donalda Trumpa koji ne vide ili ne žele vidjeti što se događa?

Dušan Jelić: Prirodnim putem treba nam barem nekoliko stotina godina, ali tehnologija može omogućiti da to napravimo za deset do trideset godina. Već sada postoje mogućnosti oplemenjivanja tla i to ne umjetnim gnojivima, nego prirodnim materijalom poput bio-otpada. Dobar primjer je otpad iz kućanstva koji redovito bacamo pa se čudimo zašto nam u dvorištu ne raste trava jer je zemlja pretvrda. Samo da se ostavi kompost sa svim organskim tvarima koji ste i tako proizveli, imali bi duplo veći sloj humusa u vrtu. Problem je u upravljanju s tim tvarima koje bismo mogli vratiti u sustav. Kad bi se masa koju sada nekontrolirano bacamo vraćala kružno u prirodu, poljoprivredne površine praktički beskonačno bi mogle nuditi taj obrtajni ciklus. Pod uvjetom, naravno, da ne krenemo s intenzivnom proizvodnjom koja bi vrlo brzo hranjive stvari izvukla iz tla. Naši stari su to jako dobro znali pa su zemlju puštali da se odmori i sadili su puno rjeđe nasade. Danas je glavni profit pa malo tko gleda što pretjerano iskorištavanje sa sobom nosi.

Nužno je da ljudi razviju dodatnu, ne samo mentalnu, nego i ekonomsku motivaciju, da šumu ostave takvu kakva jest. Naš plan je da razvijemo takvu tehnologiju koja će ljudima omogućiti da zarađuju od nje, a da je ne posijeku

Kako su nas učili da gledamo globalno, a djelujemo lokalno, pitanje je kako stoji stvar s našim područjima? Šume, koje su iznimno važne za održivost sustava, sijeku se nekontrolirano. Toliko nekontrolirano da se slobodno može reći da je na Petrovoj gori i na Šamarici došlo do

genocida nad njima. Cijela brda ostaju bez ijednog drveta. Hrvatske šume tvrde da je sve po planu, pozivajući se pritom na šumsko-gospodarsku osnovu 2015.-2016. godine. Očito novije nema. Posjećujete li te krajeve?

Dušan Jelić: Na žalost, imamo niz primjera koji dovede do problema. Pretjerana sječa u smislu da se šuma ne cijeni zbog svojih potencijala, a kamoli kao mjesto odmora, svakako je jedan od njih. Šuma se, naime, može iskorištavati i bez sječe stabala. Dovoljno se sjetiti plodova koje daje, kao i prostora za lov i ribolov. Svatko od nas kad pomisli na odmor ne ide na komad asfalta u gradu, nego tražimo prirodu i zelenilo. Šuma je, osim toga, i zaštita u nevolji. Naša legislativa je dobro regulirana, ali problem je kad vidite što se događa u praksi. Imamo možda registrirano nekoliko stotina pilana, a u stvarnosti ih radi više tisuća. Svaka od njih radi godišnji minus u drvetu od nekoliko tisuća stabala. Nije tajna da Hrvatska ima problem s ilegalnom sječom. Da se radi sve po propisu i da je kontrola veća, količina posječenih šuma bila bi daleko manja i u granicama koje šuma može sama ponovo proizvesti. Međutim, kad se ukombinira sve zajedno ovo o čemu smo pričali i kad još dodate velike kompanije koje same po sebi teže profitu, dobijemo ovo što danas imamo. Zato se moramo okrenuti privatnim šumama koje bi ljudi održavali kao širi kapital, a ne samo za sječom drveta. Kroz duže razdoblje takvo gospodarenje bi dovelo do profita poput prodaje CO₂ kredita koja je u cijelom svijetu postala vrlo popularna. Zemlje koje imaju veliko šumsko bogatstvo, poput Hrvatske, mogu povući priličnu količinu novca upravo zbog toga, jer bogate kompanije koje emitiraju velike količine CO₂ od takvih država ili privatnih lica moraju otkupiti kredite da postanu karbon neutralne. To je način na koji bi se i privatni vlasnici mogli isplaćivati i imati neizravnu korist od šume. Uvjet je da je ne siječete, s obzirom da ona proizvodi kisik. Princip je jednostavan: po količini šume dobiva se određena količina kredita koji poslije na burzama otkupljuju velike kompanije zagađivači. Da bi bili neutralni, trebaju otkupiti količinu kredita koliko su CO₂ ispuštali u atmosferu. U pojedinim zemljama vlasnik svih kredita je država, a u drugima vlasnici šume su vlasnici i kredita, što stvara slobodno tržište i omogućava i privatnim osobama da zarade. U drugom slučaju radi se o najbogatijim državama svijeta. Nadamo se da će uskoro slično biti i u Hrvatskoj. Drugi model je korištenje inovativnih

tehnologija koje ljudima omogućavaju da žive od šume, a da je ne sijeku. Primjer je prodaja listinca – lišća koje otpadne – koji se na jesen prikuplja i postiže prilično visoke cijene. Naravno, nije mali posao da ga se prikupi, ali se isplati. Nadalje, šumarija otkupljuje brojne šumske plodove poput žira i različitog sjemenja. Dakle, dodatni izvori financiranja postoje. Naš cilj ih je razviti da vlasniku ne postane ključno prodati stabla sa završnom sječom, nego da šuma ostane u funkciji bioraznolikosti što je za nas, kao biologe, ključno. Velika je razlika u bioraznolikosti između nasađenih i prirodnih šuma, da ne govorimo o degradiranim površinama.

Generalnom depopulacijom i odlaskom ljudi iz ruralnih u urbana područja došli smo do toga da je danas pola područja u nekoj vrsti polu zaraslog stadija na kojem su nikle vrbe i breze i koji se nikako ne može nazvati šumom

Dojam je, međutim, da šuma prva strada. Od Mlečana koji su s velebiteskim hrastovima napravili Veneciju do nas samih koji se prelako odričemo šume, dijelom zbog financijskih problema, a drugim dijelom jer je najlakše prodati stabla i uzeti novac?

Dušan Jelić: Nismo samo mi krivi. Glavni komadi šuma posječeni su još u razdoblju Rimljana i Mlečana. Nas je dočekala izmijenjena situacija. Rijetkost je da danas možete nekome pokazati hrast star 400 godina. Ako čovjeku treba pola dana da sasiječe takav hrast, njemu je trebalo pet ili šest ljudskih generacija koje su ga čuvale da bi ga zadnji na kraju mogao posjeći. Kad shvatite takve vremenske razmjere i dužinu razdoblja obnove, jasno je da je nerazmjer ogroman. Zato, ponavljam, nužno je da ljudi razviju dodatnu, ne samo mentalnu, nego i ekonomsku motivaciju, da šumu ostave takvu kakva jest. Naš plan je da razvijemo takvu tehnologiju koja će ljudima omogućiti egzistenciju i da zarađuju od nje, a da je ne posijeku.

Spomenuli ste važnost privatnih šuma. Hrvatska, kao i cijela regija, ima veliki problem s iseljavanjem i to upravo onih ljudi koji su živjeli uz šumu, tako da nije rijetko da šuma danas više nalikuje prašumi, nego uređenoj šumi.

Dušan Jelić: To je jedan od dva glavna problema koja smo identificirali. U kontinentalnoj Hrvatskoj problem su područja koja su nekad bila naseljena. Generalnom depopulacijom i odlaskom ljudi iz ruralnih u urbana područja, što se poklopilo i s nedavnim ratom, došli smo do toga da je danas pola tog područja u nekoj vrsti poluzaraslog stadija na kojem su nikle vrbe i breze i koji se nikako ne može nazvati šumom. Definicija šume kaže da barem pedeset posto površine mora biti zasjenjeno. Osim toga, tamo se teško može

dobiti kvalitetna šuma, s obzirom da su prije više stotina godina posječeni hrastovi, pa mladica hrasta nema od kuda pasti da naraste novi. A hrast je, na žalost, takav da ima teže sjemenje i da se širi onoliko daleko koliko sjeme može doći. Ako ćemo čekati prirodu, trebalo bi tisuće godina da se šuma pomakne nekoliko kilometara. Zato se vraćam na nove tehnologije. Ako smo posredovali u uništavanju, možemo posredovati i u vraćanju pa – ako nikako drukčije – poslati tamo ljude da pobacaju žir.

Radi se o projektu koji ste započeli u Dalmaciji, na području Nacionalnog parka Krka? Jeste li zadovoljni njegovom dinamikom?

Dušan Jelić: Ne samo s NP Krka, nego ga radimo i u kontinentalnom dijelu države. Međutim, glavni problem zbog kojeg često spominjem privatne šume, imamo s Hrvatskim šumama koje su vrlo jak i intenzivno uigran sustav kojem mi, kao mali igrači, ne možemo puno sugerirati i predlagati što bi i kako u tako izrazito velikoj kompaniji trebalo promijeniti. Dapače, pitanje je koliko i sama država može mijenjati takav sustav. Zato smo se primarno fokusirali na privatne vlasnike koji prepoznaju mogućnost da u isto vrijeme imaju i šumu i financijsku korist od nje. Računamo da će, kad se dovoljno veliki broj ljudi uključi, doći do promjene svijesti kad će se moći razgovarati i s velikim igračima kao što su, recimo, Hrvatske šume.

**Mi smo i generacija koja je u vrlo kratkom roku počela osjećati što klimatske promjene sa sobom nose, a nadali smo se da imamo puno više vremena (...)
Kad bi se biomasa koju sada nekontrolirano bacamo vraćala kružno u prirodu, poljoprivredne površine praktički beskonačno bi mogle nuditi taj obrtajni ciklus**

Kako inače njihov rad ocjenjujete u zaštiti šume? Ispunjavaju li svoju funkciju?

Dušan Jelić: Da imaju duplo manje zaposlenika obavile bi isti posao, ali bi bili daleko jača tvrtka u smislu financija. Ali, u to ne vrijedi ulaziti. Smatram da dobro upravljaju šumom. Neki kažu da su među boljima u svijetu. Međutim, njihov prvenstveni cilj ipak je kubikaža drveta, a ne treba zaboraviti ni činjenicu da je to tvrtka koja je prvenstveno pod utjecajem politike, što znači da bilo koja kriza utječe na povećanje kvota za sječu. Tu leži glavni problem. Zato nas zanimaju privatne parcele koje ljudi zapravo više ne koriste niti žive na tom području. I sam sam jedan od onih koji se preselio u grad i bavim se drugim poslom, pa ne mogu obrađivati zemlju koje se ne želim odreći. Sadnjom šume na tom području osiguravam vrlo jaku i sigurnu investiciju, pogodnu za teška vremena krize, jer drvu tada raste cijena.

Razradili ste inovacijski model pošumljavanja s prioritetom na hrastu?

Dušan Jelić: Hrast je modelni organizam. Naravno da nećemo saditi samo hrast, posebno nam ne pada na pamet da slavonskim hrastom pošumljavamo Dalmaciju, nego s onom vrstom stabala koje su karakteristične za to područje. S obzirom da nas ljudi često to pitaju, da iskoristim ovu priliku i pojasnim da u Dalmaciji ide prvenstveno hrast medunac, a u kontinentalnom dijelu lužnjak i kitnjak. Sadnja također ovisi i o mikro-zoni, tako da je prije pošumljavanja potrebno znanstveno utvrditi koja vrsta najbolje odgovara kojem području, s tim da nećemo raditi monokulture s jednim drvetom. Paralelno sadimo sve što u jednoj šumi treba biti da kad poraste izgleda kao šuma koja je samonikla.

Nije tajna da Hrvatska ima problem s ilegalnom sječom. Da se radi sve po propisu i da je kontrola veća, količina posječenih šuma bila bi daleko manja i u granicama koje šuma može sama ponovo proizvesti

Zanimljiva je ideja sa žirom, kao hrastovom mladicom, kojeg namjeravate obložiti glinicom kako bi izdržao pad s visine, s obzirom da ih mislite baciti iz dronova?

Dušan Jelić: Tu tehnologiju su prvi počeli koristiti Japanci koji su plod zaštitili glinenom ovojnicom. Oni su je najviše koristili za poljoprivredne površine po kojima su bez oranja bacali sjeme koje bi onda raslo zajedno s ostalim biljkama, pa i korovom. Naša ideja je dosta drugačija, ali smo iskoristili njihovu s ovojnicom. Mladi hrast može niknuti isključivo ako se nalazi u sloju listunca i trave ispod starog hrasta gdje ima dovoljno vlage i pogodnu temperaturu. Problem s kojim se susrećemo je kako baciti kuglicu sa sjemenom, a da stigne čitava i ima potrebne uvjete da izraste u drvo. Ali, uspjeli smo pronaći rješenje i za to. Još moramo utvrditi točnu efikasnost i izračunati s koje visine te kuglice mogu pasti iz drona, a da se ne razbiju. U NP Krka postoje područja, poput kanjona rijeke, koja su nepristupačna, pa nemate druge mogućnosti osim da se poslužite dronovima. U kontinentalnoj Hrvatskoj najviše računamo na privatne površine, odnosno područja na kojima ima vegetacije, ali koje šuma još nije osvojila i za što bi joj trebale stotine godina. Naš cilj je da joj u tome pomognemo i da bude što kvalitetnija. Hrast na poljima ne može uspjati, s obzirom da bi ga sunce odmah spržilo.

Hrast je, dakle, nešto poput gospodina prema boru koji se vrlo dobro snađe bilo gdje, a kojeg nikako da se riješimo?

Dušan Jelić: Bor je primarna vrsta koja bi nikla svugdje. Velika greška je krivo shvaćanje pionirskih vrsta. Bor se sadi na površinama gdje nema dovoljno zemlje i humusa. Ako ga ima, tamo se odmah mogu saditi hrast ili

javor. Ako nema humusa, sadi se alepski bor koji može niknuti i među kamenjem. Kad poraste, bor pomoću iglica koje otpadaju stvara biomasu. Kad se stvori humus, krene pravo pošumljavanje.

Kod nas uglavnom „zaborave“ na ovaj drugi, važniji dio pošumljavanja, pa ostane bor kao trajna vrsta?

Dušan Jelić: Na žalost, često tako ispadne. Ako čekate da bor naraste dovoljno da bude pogodan za sječicu prođe šezdeset godina. Ali ako želite stvoriti prirodnu vegetaciju, već za pet ili deset godina ih možete posjeći, ostaviti tamo da naprave biomasu i krenuti saditi ono što želite. Nas ne zanima kubikaža, nego vraćanje šume koja bi kasnije dala potrebne financijske efekte. Neki će ostaviti šumu da raste dok ne bude za sječicu, dok druge – a to su najčešće naši klijenti – zanima sama šuma i njena uloga u stvaranju bioraznolikosti. Ako dođe do financijskih problema, oni tu šumu uvijek mogu prodati. Radi se, dakle, o vrlo pogodnoj dugoročnoj investiciji.

Postoje inovativne tehnologije koje ljudima omogućavaju da žive od šume, a da je ne sijeku. Primjer je prodaja listinca – lišća koje otpadne – koji se na jesen prikuplja i postiže prilično visoke cijene

Radili ste i izvan Hrvatske? Posebno je zanimljivo iskustvo iz Nepala

Dušan Jelić: U Nepal su se bavimo biološkim istraživanjima i razvojem tehnologije. Nepal spada u, kako da kažem, testna područja gdje se isprobavaju tehnološke inovacije. Plan je da u Evropi razvijemo tehnologiju, jer u Nepal nema financijske podrške za tako nešto, i da je onda primjenjujemo u manje razvijenim državama. U Nepal su prije pedesetak godina posjekli gotovo sve padine Himalaja zbog čega sada imaju velike erozije što dovodi do masovnog iseljavanja stanovništva u doline gdje postoji problem poplava. Također se bavimo urbanim vrtovima za uzgoj povrća u gradovima. Jedna naša zaposlenica je iz Mauretanije, jednog od najsuših područja svijeta, gdje bi takva tehnologija imala pravu primjenu i gdje nema tolike količine vode da proizvedete dovoljnu količinu hrane. Mi u Evropi moramo shvatiti da će ti ljudi, ako ne mogu preživjeti tamo, krenuti prema nama, što će dovesti do novih migrantskih kriza. Naprosto neće imati izbora.

Koliko vas je zaposleno u poduzeću?

Dušan Jelić: Trenutno nas je sedmero. Tvrtka je zapravo osnovana kao podružnica Hrvatskog instituta za biološku raznolikost, nevladine organizacije koja okuplja doktore znanosti koji nisu vezani poslom uz institute i fakultete. Okupljamo neovisne znanstvenike koji nisu vezani uz politiku, što nam omogućava potpunu neutralnost i zbog čega nas često pitaju za mišljenje.

МИТОВИ И ЧИЊЕНИЦЕ О НАШЕМ ЗНАНСТВЕНИКУ

ТЕСЛИН ПОУЧАК

пише: Радоје Арсенић

Ако се заиста толико цијени и поштује Никола Тесла зашто се у Хрватској упорно заобилази и тако скрива судбина његовог родног мјеста Смиљана? До 1941. у њему је живјела српска већина, а данас их ту практично више нема

Она чувена Шекспирова реченица да је „нешто труло у држави Данској“, која је постала свјетски и безвременски изражајни симбол за осликавање одређених ситуација у људским односима и понашањима, у својој пуној суштини може се примјенити и на најновија недавна препуцавања на тему чији је Никола Тесла. Наравно између Хрвата и Срба.

Полемика – ако се тако може назвати – започела је реакцијом Министарства културе и информисања Србије које је почетком августа „најоштрије осудило намјеру Републике Хрватске да на Свјетској изложби ‘Дубаи експо’ 2020. Николу Теслу представи као хрватског научника и иноватора као недопустив покушај присвајања тог српског научника“.

„Никола Тесла припада свијету по својим научним доприносима и изумима, али српском народу по свом пореклу. Никакви трагикомични покушаји фалсифицирања ту једноставну истину не могу да промијене“ – истиче се у тој изјави.

На то је одмах реагирала министарка културе Републике Хрватске Нина Обуљен-Коржинек, позивајући свог колегу српског министра Владана Вукосављевића да се „окрене чињеницама, а не митовима“ уз напомену: „Хрватска енциклопедија за Николу Теслу наводи да је био амерички и хрватски изумитељ српског поријекла. Тесла је рођен у Хрватској, у Хрватској се школовао и из Хрватске је отишао даље у свијет, у Аустрију, Чешку, Мађарску, Француску и затим у САД.“

А затим је „запаприла“: „Било би ми драго кад би се мој колега Вукосављевић окренуо чињеницама, а не митовима. У том случају, сигурно му никад не би пало на памет да предложи да се српски

културни центри у иноземству назову именом Иве Андрића, још једне изузетне особе чији идентитет и поријекло повезује више култура и народа и нема потребе да се својата онако како је то недавно учинила Србија у случају именовања српских културних центара.“

**Градоначелник Госпића
Карло Старчевић изјављује:
„Никола Тесла сматрао
се Хрватом православне
вјероисповијести.“ А споменик
у том граду му је срушен зато
што је Србин и зато се не
дозвољава његова обнова, о
чему званичници РХ немају ни
ријечи**

Е, сад се већ види гдје сврби (ако и занемаримо оно гдје је све Тесла кренуо у свијет, а ради се о територији једне државе, Аустријске царевине, докостале споменуте тада нису ни постојале осим Француске) – Тесла је „амерички и хрватски изумитељ српског поријекла“ (а српски

није?!), ми га можемо представљати и као нашег, али Срби не смију Иву Андрића „својатати“, иако је он најважнија дјела створио у Београду, гдје је живио, умро и почива до данас, а зна се и шта је говорио о својој књижевности и својој припадности.

Баш као у живахном тениском мечу Вукосављевић је одмах оштро ретернирао: „Да је Тесла посјетио свој завичај 1941. године и да га је тамо затекао почетак Другог свјетског рата, сва је прилика да би био заклан и бачен у јаму као и бројни припадници обитељи Тесла и више од 500 становника Смиљана.“

Хрватска министарка на то брзо узвраћа да „тако бизарне тезе доиста не заслужују реакцију, а поготово не било какву полемику“. А да ли је баш тако?

**Етнички преврат у Смиљану
учињен је усташким злочиним
на Светог Илију (2. августа)
1941. када је од 621 особе
српске националности
звјерски побијено њих 558,
међу којима и 74 дјеце и 11
Теслиних рођака**

Тачно је да у аргументирању није од неке користи метода „шта би било кад би било“, али у овом конкретном случају једна чињеница на ту тему као да свима измиче, а тиче се суштине. Наиме, ако се заиста толико цијени и поштује Никола Тесла зашто се у Хрватској упорно заобилази и тако скрива судбина његовог родног мјеста Смиљана?

До 1941. у њему је живјела српска већина, а данас их ту практично више нема. Етнички преврат учињен је усташким злочиним на Светог Илију (2. августа) 1941. када је од 621 особе српске националности звјерски побијено њих 558, међу којима и 74 дјеце и 11 Теслиних рођака. У масовној гробници уз православну цркву у Смиљану, у којој је као свештеник служио Теслин отац, сахрањени су остаци 519 жртава, али већ годинама (од осамостаљења Хрватске) никако да се врати уклоњена плоча с гробнице на којој је ћирилицом био уклесан спомен на њих.

И није то једини показатељ непоштовања према Николи Тесли у овој средини, која се истовремено жели огријати у сјенци његове свјетске славе. Само неколико километара даље, у центру Госпића, одмах на почетку протеклог рата миниран је Теслин споменик као Србину, рад врсног кипара Франа Кршинића, чија се два истовјетна одливка налазе на Нијагариним водопадима у САД и испред Техничког факултета у Београду. Иако желе туристе из цијелог свијета у његовом меморијалу уређеном у оближњем Смиљану, не дозвољава се враћање споменика у средиште Госпића.

А да би све било апсурдније његов градоначелник Карло Старчевић

поводом полемике двоје министара културе изјављује: „Никола Тесла сматрао се Хрватом православне вјероисповијести.“ А споменик у том граду му је срушен зато што је Србин и зато се не дозвољава његова обнова, о чему званичници РХ немају ни ријечи.

Полемика још није завршила, па Вукосављевић у интервјуу београдском „Недељнику“ крајем августа каже: „Ако је Никола Тесла хрватски изумитељ као што тврде, онда је и Бан Јелачић српски војсковођа хрватског поријекла... Ако хоћемо да идемо том логиком, исто може да се каже и да је војвода Момчило Ђујић хрватски војсковођа српског поријекла, а Русија би могла да каже да је Емануел Кант руски научник њемачког поријекла“, јер је цијели живот провео у данашњем Калињинграду који припада Руској Федерацији.

**Биће тога, по свему судећи,
још. Међутим, не чуди толико
жеља да се нека вансеријска
вриједност прикаже на
неки начин и као своја, али
је сасвим необично када се
истовремено та драгоценост
не поштује као што је овдје
случај с Николом Теслом**

Биће тога, по свему судећи, још. Међутим, не чуди толико жеља да се нека вансеријска вриједност прикаже на неки начин и као своја, али је сасвим необично када се истовремено та драгоценост не поштује као што је овдје случај с Николом Теслом. Јер, како другачије протумачити већ споменуте чињенице о скривању масовног злочина у његовом родном мјесту и гробнице жртава, минирању споменика из истих разлога због којих су побијени његови суселани (јер су Срби) и забрана да се врати у средиште Госпића и на крају одбијање ХДЗ-ове власти у Карловцу да се гимназија коју је похађао назове Теслиним именом. Ту, наравно, случајности нема: пред свијетом ћемо се њиме китити, а код куће ко га шљиви, из нажалост препознатљивог разлога.

Све, ипак, постаје разумљивије када се има у виду један догађај, који је очито промакао јавности. Прије двије године, крајем маја, загребачки „Вечерњи лист“ преноси извјештај с конференције на тему „Хрватска какву требамо“, у чијем првом плану је било брендирање Хрватске. Скуп је оцијењен као „један од најважнијих друштвених и политичких догађаја у Хрватској“, а између осталог на њему је закључено да „Хрватска недовољно ради на томе да великог знанственика Николу Теслу представи као свог сина.“

Ето, сада ради на томе, а „предмет“ је богомдан за рекламу, тј. бренд, неупоредиво више од оне кравате. Методе, при томе, и нису важне. Зна се како то иде на тржишту...

ŠTO EVROPSKA UNIJA I KINA ZNAČE JEDNA DRUGOJ

PARTNERSTVO ILI SUPARNIŠTVO

PIŠE: **Siniša Tatalović**

Kina je EU najveći trgovinski partner poslije SAD-a, a EU je Kini najveći trgovinski partner, pri čemu Kina ostvaruje suficit. O snazi međusobne ekonomske povezanosti govori podatak o više od jedne milijarde eura koju generira međusobna razmjena u samo jednom danu

Iako su Evropa i Kina povezane na različite načine već vjekovima, početak njihove suradnje novijeg je doba i vezan je za sedamdesete godine prošlog stoljeća, od kada je Kina za Evropsku uniju sve važniji partner. Nakon promjena u Kini, posebno vezanih za ekonomsku liberalizaciju, kineski se globalni utjecaj sve više širi, posebno prema Evropi. Iako Kina razvija sve komponente moći, koju projicira u međunarodnoj zajednici, to se ponajprije događa na području ekonomije, kroz institucionalizaciju u okviru programa Pojas i put, te inicijativu 17+1. Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća do danas, odnosi između Kine i Evropske unije razvili su se do te mjere da se oba pola suradnje, unatoč evidentnim razlikama u veličini ili vrijednostima koje zastupaju, međusobno percipiraju kroz prizmu strateškog partnerstva, koje je formalizirano 2003. godine. Delegacija Evropske unije u Kini je aktivna od 1988. godine, a i Kina ima svoju misiju/predstavništvo u Evropskoj uniji, čime su diplomatski odnosi uspostavljeni 1975. godine dobili konkretan sadržaj. Ipak, već 1989. godine, tadašnja Evropska ekonomska zajednica Kini nameće još važeći embargo na uvoz oružja zbog nasilnog gušenja studentskih demonstracija na pekinškom trgu Tiananmenu. Ovaj embargo na uvoz oružja je često predmet sporenja među državama članicama zbog ekonomskih interesa njihovih proizvođača naoružanja i vojne opreme.

Snažni partneri

Bez obzira na to, već ranih 1990-ih dolazi do normalizacije suradnje, a odnosi se dalje razvijaju na ekonomskom, političkom i sigurnosnom planu. Sastanci na vrhu između dvije strane započeli su 1998. godine i održavaju se svake godine. Na tim sastancima dvije strane bave se različitim aspektima svojih bilateralnih odnosa, ali i globalnim ekonomskim, sigurnosnim, razvojnim, klimatskim i drugim pitanjima. To je važan komunikacijski kanal kroz koji se na vrijeme uočavaju i preveniraju mogući veći problemi u njihovoj suradnji. Sve bolja ekonomska suradnja i intenzivna razmjena dobara i usluga između Evropske unije i Kine utječe na jačanje njihovih međusobnih političkih odnosa. Radi se o dvjema svjetskim ekonomskim silama sa snažnom bilateralnom razmjenom koja rezultira sve većom međuovisnošću. Naime, Kina je Evropskoj uniji najveći trgovinski partner poslije Sjedinjenih Američkih Država, a Evropska unija je Kini najveći trgovinski partner, pri čemu Kina ostvaruje suficit. O snazi međusobne ekonomske povezanosti govori podatak o više od jedne milijarde eura koju generira međusobna razmjena u samo jednom danu. Prema podacima Evropske komisije, u 2018. godini Evropska unija je u Kinu izvezla robe u vrijednosti od 209,9 milijardi eura, te usluge u vrijednosti 46,7 milijardi eura. Istodobno, iz Kine je uvezla 394,8 milijardi eura vrijednu robu, te 30,6 milijardi eura vrijedne usluge. S obzirom na značajan negativan predznak u trgovinskoj razmjeni s Kinom, sadašnji je cilj Evropske unije osigurati da se njezin azijski partner pridržava svojih obaveza s obzirom na članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, posebno u pogledu poštivanja intelektualnog vlasništva, poštenih trgovačkih praksi, daljnje liberalizacije tržišta, te smanjenja uloge države u privredi.

Zbog sukobljavanja s Kinom oko ekonomskih pitanja, odnosno američko-kineskog trgovinskog rata koji je obilježio 2018. i 2019. godinu, to je cilj i politike Sjedinjenih Američkih Država u odnosima s ovom državom. Prema nekim procjenama, upravo bi Evropska unija mogla imati određene ekonomske koristi od američko-kineskog trgovinskog rata koji je već proizveo milijarde dolara štete, jer bi na tržišta oba trgovinska partnera, s obzirom na njihova međusobno nametnuta ograničenja, mogla plasirati

više svojih izvoznih proizvoda i usluga. Ne treba zanemariti niti činjenicu da morski i kopneni krakovi inicijative *Pojas i put*, inauguriranom 2013. godine kojom se nastoji golemim infrastrukturnim i investicijskim projektima osigurati bolju povezanost između Kine i šezdesetak zemalja, obuhvaćaju i značajan broj evropskih država, koje su izrazile interes ili su već započele rad na određenim projektima. Prvenstveno se radi o infrastrukturnim projektima koji trebaju omogućiti lakši i brži ulazak kineske robe u Evropu. Unatoč obostranim ekonomskim interesima, određeni krugovi u Evropskoj uniji iz ove suradnje iščitavaju kineske ambicije promjene odnosa i geopolitičkih realnosti posredstvom ponajprije ekonomskih instrumenata – prvo na području Azije, a potom i u Evropi te u globalnim razmjerima. Drugim riječima, proklamirana naklonjenost multilateralizmu koja bi Kinu trebala učiniti vjerodostojnim partnerom u međunarodnim odnosima iz perspektive drugih država, tumači se kao maska za kinesku globalnu dominaciju u budućnosti.

Unatoč obostranim ekonomskim interesima, određeni krugovi u EU iz ove suradnje iščitavaju kineske ambicije promjene odnosa i geopolitičkih realnosti posredstvom ponajprije ekonomskih instrumenata

Kada su u pitanju evropske zemlje, iz niza analiza može se iščitati da se one nalaze u procjepu između tradicionalnih veza sa Sjedinjenim Američkim Državama i ekonomskih prilika i dobiti koje nudi Kina. Pored toga, u inicijativi 17+1 koja okuplja zemlje Srednje i Istočne Evrope i Kinu, 12 je članica Evropske unije, što neki analitičari vide kao začetak stvaranja novog regionalnog konteksta posredstvom učestalih sastanaka važnih političara na visokom nivou. Iako u određenim krugovima Evropske unije, postoje kritike suradnje s Kinom, jer je ona suparnik, u službenim dokumentima Evropske komisije s početka 2019. godine Kina se označava kao strateški partner. Ipak, države članice se poziva na puno jedinstvo u bilateralnoj suradnji s Kinom ili djelovanju u okviru inicijativa poput 17+1, čime je iskazan oprez u pogledu mogućega smjera razvoja odnosa dvaju partnera. Na ovo partnerstvo utječu i sve veće suparništvo u odnosima Evropske unije i Kine sa Sjedinjenim Američkim Državama. Ovo suparništvo je najvidljivije u području ekonomije, a sve je izraženije i u području sigurnosti. Kina i Evropska unija žele povećati svoju ulogu u globalnoj zajednici, zbog čega su sve važniji akteri u UN-ovim programima, posebno sistemu kolektivne sigurnosti putem učesća u mirovnim misijama. Trenutno Kina ima više vojnika u UN-ovim misijama od svih ostalih stalnih članica Vijeća sigurnosti UN-a zajedno.

Plodno tlo

Inicijative i programi koji u nekoliko posljednjih godina dolaze iz Kine, neizbježnog globalnog ekonomskog aktera, nailaze na plodno tlo u Evropi, kako među članicama Evropske unije, tako i među zemljama koje su na različitom stupnju institucionalne povezanosti s Unijom na njihovom putu prema punopravnom članstvu. U tome kontekstu, Evropa (i posebno Evropska unija) čini odredište prema kojemu su usmjerena dva kontinentalna i jedan pomorski krak drevnoga Puta svile, koji je osuvremenjen u službenoj razvojnoj strategiji kineske vlade, koja je postala centralna točka rasprava u bilateralnim odnosima između Evropske unije i Kine. Tako je kineska inicijativa *Pojas i put*, koja je fokusirana na izgradnju infrastrukture potrebne za dinamičniju međusobnu razmjenu, ili pak za širenje kineske trgovinske mreže, naišla na interes u Evropskoj uniji, koja joj je dala i institucionalnu formu. Naime, 2015. godine Evropska komisija i Kina potpisale su *Sporazum o uspostavi platforme povezivosti između Evropske unije i Kine*, čiji je cilj digitalno i fizičko povezivanje Evroazije, i to kroz sinergijski učinak evropskih politika i projekata s jedne, te inicijative *Pojas i put* s druge strane. Iako su diplomatski odnosi Evropske unije i Kine novijeg datuma, njihovi ukupni politički, ekonomski i sigurnosni odnosi su vrlo razvijeni i sve dinamičniji. Na to prvenstveno utječu interesi obje strane, koje se žele što bolje pozicionirati u globalnoj zajednici, posebno u odnosu na Sjedinjene Američke Države. Postupno su se gradile pretpostavke za razvoj političke suradnje, što je bila pretpostavka i za intenziviranje ekonomske suradnje u okviru koje su obje strane vrlo brzo prepoznale svoje dugoročne interese. Specifičnost suradnje Kine i Evropske unije je u tome, što se na jednoj strani nalazi Kina kao država, dok je na drugoj strani to zajednica država okupljenih u Evropskoj uniji. Ovo je utjecalo i na specifičnost odnosa Kine, ne samo s Evropskom unijom, nego i s pojedinim njenim članicama, ili kandidatima za članstvo. Intenziviranje suradnje, unatoč različitim pogledima na neke globalne probleme, u funkciji je njihovog boljeg pozicioniranja u odnosu na Sjedinjene Američke Države, Rusku federaciju i Indiju. Za očekivati je da će se ukupni odnosi Kine i Evropske unije i dalje intenzivno razvijati te imati važan utjecaj na odnose u globalnoj zajednici. Pri tome je Kina u boljoj poziciji jer lakše, nego Evropska unija, može oblikovati i provoditi svoje politike. Velika kineska prednost je i njezin ogromni demografski potencijal.

KORIŠTENI IZVORI:

- Chatzky, A. and McBride, J., China's Massive Belt and Road Initiative, Council on Foreign Relations, May 2019. Dostupno na: <https://www.cfr.org/backgrounders/chinas-massive-belt-and-road-initiative> (28. 09. 2019.)
- EU-China – A strategic outlook. Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council. European Commission, March 2019. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf> (28. 09. 2019.)
- EU-China Connectivity Platform Short-Term Action Plan. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/2018-07-13-eu-china-connectivity-platform-action-plan.pdf> (28. 04. 2019.)
- European Union, Trade in goods with China, European Commission, 03. 06. 2019. Dostupno na: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_china_en.pdf (28. 09. 2019.)
- Stepan, M. and Osterman, F., EU-China Relations – Strategic of Pragmatic, Future or Already the Past? 2011. Dostupno na: https://www.atcom.nl/upload/AP%202011%20nr_%2020%20Stepan%20&%20Ostermann.pdf (28. 09. 2019.)
- Tatalović, S., Jakešević, R., Security Relations European Union and China in Serbia and 16+1: Experience Achievements and Perpectives, University of Belgrade – Faculty of Security, Belgrade, 2019. <https://peacekeeping.un.org/en/china> (28. 09. 2019.)

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (24)

ПОЈЕДИНЦИ

пише: Горан Бабић

Ни најприљежнији домољубни чимбеник (ах какав језик!) неће рећи да је, рецимо, четрдесет тисућа појединаца на Динамовом стадиону у Загребу, у Максимиру, урлало ЗА ДОМ СПРЕМНИ! онда кад је онај ражаловани и већ заборављени ногометни грубијан с микрофоном у руци заговарао дотични усташки поздрав

Кад год се у лијепој нашој случајно деси/догоди неки ршум на националној основи (а догоди се често), тј. кад неки силеџија (или више њих) полупа главу неком националном мањинцу (у правилу Србину), огласи се власт у лику надлежног премијера, министра, председника или председнице да би скромно и покуњено појаснила како је гњусно djело чин очито неурачунљивог појединца, а нипошто политика владе, тј. државе. Толико се пута задњих година то поновило да су чак и они у Бриселу почели да се чуде и питају је ли могуће да једна тако културна и умивена земља, чланица свих могућих евроатлантских асоцијација те притом обилато подржана црквеним (католичким) ангажманом, допушта себи гафове који доводе у озбиљну сумњу вјеродостојност њезина европског лица.

На овоме мјесту ситна напомена. Не би, наиме, било исправно мислити како су **појединци** црквени људи тек случајни, такорекућ успутни подржаватаљи ове харанге (јер је овдје ријеч о дуготрајној харанг/зи). Толика мржња избија из изјава садашњег сисачког бискупа, да испала да врлом прелату, главару Сегестике, ни они из 1941. нису равни. Кад год допру до мене његове благе ријечи постане ми јасно рашта је подивљао толики невољник, који некоћ питом бијаше. Како објаснити, дакле, једну такву непознаницу, да не кажемо тајну?

Још од славне Декларације о називу и положају хрватскога књижевног језика из године 1967. (а и знатно прије) ништа у нашој домовини није развијено тако и толико као строга лингвистика да не рекнемо одмах језикословство. И ништа друго, до језик сам, не може објаснити и појаснити којекаква хрватска чудеса. Узмимо, на примјер,

случај напријед поменутих многобројних наводно неурачунљивих појединаца, који својом неприхватљивом работом нагрђују хумано, културно и надасве еуропско лице домовине коју воле надасве. Постоје, као што знамо, у нашем језику ријечи које немају једнине, а постоје и оне друге које немају множине. Како, дакле, стоји ствар с рјечицом појединац? Може ли (наш) појединац бити у множини? Може, али онда није појединац јер ни најприљежнији домољубни чимбеник (ах какав језик!) неће рећи да је, рецимо, четрдесет тисућа **појединаца** на Динамовом стадиону у Загребу, у Максимиру, урлало ЗА ДОМ СПРЕМНИ! онда кад је онај ражаловани и већ заборављени ногометни грубијан с микрофоном у руци заговарао дотични усташки поздрав.

Ето како се чињенице не слажу с Хегеловим мишљењем! Људи су (појединци) извикивали спорну парољу; било их је на једном мјесту (на стадиону) четрдесет или и више тисућа; призор је преносила телевизија тако да смо га сви могли видјети; држава и власт не може стајати иза спорне формуле јер данашња Хрватска, је ли, не почива на знаковљу и симболима Хитлерове независне државе Хрватске; језик (наш хрватски) допушта да појединац може бити у множини премда то није особито логично и такодаље и томе слично. Једино разумно објашњење ове сулуде и нелогичне парадржавне језичне конструкције крије се у једноставној чињеници да у читавој нашој данашњој ситуацији није неурачунљив неки тамо осамљени појединац, већ је неурачунљиво данашње већинско хрватско друштво, ово које на слободним изборима даје мандат руљи која еуфорично кличе ЗА ДОМ СПРЕМНИ и неистомишљенике (већином мањинце) млати по глави бејзбол палицама и другим хладним оружјем. Јер србосјек још не раби.

Језик је заправо лакмус папир. Он и не хтијући непогрешиво дијагностицира опаку болест којом је Фрањо Туђман у свом лудилу заразио свеколико данашње пучанство, сироту чељад која се за овога вијека и живота од тог зла неће опоравити. Јер говорити, рецимо, **зашлац** и **злосиље** да би на темељу тога био исправан Хрват може само пацијент душевне болнице. Таквоме, међутим, неће (јер не може) помоћи ни покојни академик Катичић, легендарни аутор несретне Декларације, иначе зналац чак четрнаест страних језика.

UZ 26. RAŠKE DUHOVNE SVEČANOSTI

VELIKA DUŠA U MALOM GRADU

PIŠE: **Bojan Munjin**

Raške duhovne svečanosti su prvorazredni festival kulture koji uključuje susrete sa suvremenim književnicima, okrugle stolove o krajnje aktualnim temama u domaćim i svjetskim okvirima, kazališne predstave, likovne izložbe i vrlo serozne koncerte naših i inozemnih muzičkih stvaralaca

Svima koji bar nešto malo znaju o geografiji poznato je da se gradić Raška nalazi u jugozapadnoj Srbiji, u „dolini jorgovana“ između planina Kopaonik i Golija, na ušću rijeke Raške u Ibar. Oni pak koji su ponešto zavirili u historiju znaju da se Raška nekada zvala Ras i da je predstavljala nukleus prve srpske države iz 9. vijeka, za vladavine kneza Vlastimira. Iz te tradicije, uz znamenite kraljeve iz porodice Nemanjić, kasnije potječu i manastiri koje danas pronalazimo rasute u okolici Raške; Gradac, Sopoćane, Žiču i Studenicu, uz druge lokalitete vezane za srednjovjekovnu historiju ovog kraja. Raška oblast je kraj, kako kažu srpski historičari, „gde je početak naše civilizacije i početak našeg mišljenja.“

I još malo o prošlosti: u Raškoj je u Prvom svjetskom ratu, 1915. godine, bila posljednja linija obrane srpske vojske pred naletom austro-ugarskih i njemačkih divizija pa je u kući raškog trgovca Velimira Kursulovića bilo održano ukupno 11 sjednica srpske vlade u pokretu koja je tog dramatičnog 4. novembra 1915. godine donijela sudbonosnu odluku da vojska i narod počnu povlačenje preko Albanije. Srbija tada nije imala izbora, ali to povlačenje kroz ledene gudure Albanije bilo je ravno katastrofi: procjenjuje se da je od bolesti i gladi u tom povlačenju pomrlo oko 70.000 vojnika, dok je ukupni broj svih žrtava puno veći. Uz znamenite ljude koji su preživjeli ovu kalvariju upisano je i ime do tada anonimne Milunke Savić,

dobrovoljke u srpskoj vojsci s puškom u ruci, srpske heroine Prvog svjetskog rata, koja je više puta ranjavana i isto toliko puta odlikovana, no koja je bila rodom iz raškog kraja, na ponos njenih današnjih stanovnika.

Kultura i tradicija

Stotinu godina kasnije, danas, Raška je gradić od oko 25.000 stanovnika i vjerojatno bi bio uobičajeno doživljen kao jedan od drugih sličnih gradova u Srbiji da nije njegovih *Raških duhovnih svečanosti*, koje se sredinom avgusta već 26 godina održavaju u Raškoj. Sam naziv ove kulturne manifestacije, za nekog površnog promatrača djelovao bi previše tradicionalno, uz prvu pomisao da se radi o nekoj vjerskoj smotri s puno retro sadržaja, ali sve bi to bilo vrlo daleko od istine. Raške duhovne svečanosti su prvorazredni festival kulture koji uključuje susrete sa suvremenim književnicima, okrugle stolove o krajnje aktualnim temama u domaćim i svjetskim okvirima, kazališne predstave, likovne izložbe i vrlo serozne koncerte naših i inozemnih muzičkih stvaralaca. Ali, ako je o tradiciji riječ, Raške duhovne svečanosti svakako nisu festival bez korijena; činjenica da Raška baštini tako dugu historiju i predstavlja početak kulture, duhovnog i državnog identiteta jednog naroda, daje joj mogućnost da na ovom festivalu ujedini vjekove, da se sjeti kulturnog kapitala koji ima i da iz te pozicije pogleda suvremenost, lokalnu i globalnu. Zato na Raškim duhovnim svečanostima može da se priča o kralju Stefanu Prvovenčanom od prije osam vjekova ili o autokefalnosti Srpske pravoslavne crkve, ali i o sociološkom fenomenu današnjih gradova, može se obilježiti 125 godina od rođenja Ive Andrića, ali i voditi razgovor s vrlo današnjim piscem Draganom Velikićem. Može se održati koncert duhovne muzike, razgovarati o današnjoj kulturnoj diplomaciji, ali i prikazati predstava „U agoniji“ Miroslava Krležje. Šarm Raških duhovnih svečanosti je u tome što na tako nenapadan način spaja historiju i suvremenost, duhovno i profano, velike i orijaške gromade civilizacije s malim, gotovo svakodnevnim detaljima ljudskog djelovanja. Naravno, presudno je važno da je ova kulturna manifestacija hranjena ljubavlju i nošena na rukama lokalnih ljudi, muškaraca i žena, zaposlenih u Domu kulture ili u Turističkoj organizaciji Raška. Taj iskreni samoprijegor, taj sjaj u očima i ta domaćinski otvorena duša, uz kvalitetan program koji se samo poželjeti može, čini ovaj festival jedinstvenim, naročito u današnjem vremenu, kada ništa nije previše važno i kada se za nikoga nema previše vremena. Ili, kako bi rekao umjetnički direktor Raških duhovnih svečanosti Nikša Barlov: „Taj dobri duh, koji Raška ponosno čuva, sudbinski je vezan za karaktere naših ljudi, a iz dobrote i duhovnosti rađaju se talenat, vrline i sposobnosti. Taj duh je premostio vreme od antike i Vizantije do renesan-

Tribina Woodstock i posledice: Peca Popović, Vera Ranković, Žikica Simić, Milan Vlajić

se, stvorio najljepše zadužbine koje pripadaju svetskoj kulturnoj baštini i najznačajnije ličnosti srpskog srednjeg veka. Taj duh je stvorio i savremenu Rašku i njene velike pojedince..."

Dolina kraljeva

Što se tih pojedinaca tiče, u Raškoj su stasavali i pisci i tumači književnosti; neki od njih su sudjelovali i dobivali nagrade na Raškim duhovnim svečanostima. Tu je rođen Milisav Savić, pripovjedač i romanopisac, autor zbirke pripovijedaka „Bugarska baraka“, koja opisuje Rašku iz šezdesetih godina, ali je on autor i znamenitog putopisa „Dolina srpskih kraljeva“, koja je direktno vezana za Rašku, kao i historijsko-kulturne reportaže „Epska Srbija“. Tu je i Slobodan Rakitić, pjesnik i esejista, jedan od pokretača časopisa *Književna reč*. Raščanin je i Tiodor Rosić, pripovjedač, romanopisac, književni kritičar i profesor Univerziteta u Kragujevcu, kao i Milica Novković, dramska spisateljica, dobitnica Sterijine nagrade. Tu je Mirosljub Joković, univerzitetski profesor, teoretičar književnosti i književni kritičar, autor više značajnih naučnih monografija. Posebno važne, po svojoj inovativnosti, njegove su studije „Imaginacija istorije“, koja se bavi književnošću o Prvom svjetskom ratu i „Ontološki pejzaž postmodernog romana“, koji tumači srpsku i evropsku književnost sa stanovišta postmoderne poetike. Kako kaže Ana Stišović Milovanović, sveučilišna profesorica i književna kritičarka, Raške duhovne svečanosti su dragocjene jer one u vidno polje publike stavljaju istinski vrijedne umjetnike – ne samo pisce. „To je dobar način da se probudi interesovanje, ali i da se pravim izborom

predstavljenih autora izgrađuje osećaj za dobro i vredno. I u umetnosti, i u životu“. Ili kako bi rekao književnik Dragan Velikić, učesnik prošlogodišnjih Raških duhovnih svečanosti: „Eto, desilo se da slogan ovih Raških duhovnih svečanosti 'Dobro došli na prvu adresu' bude i mesto gde sam prvi put pročitao odlomak iz romana koji tek pišem, i koji bi trebalo da završim do kraja godine.“

Šarm Raških duhovnih svečanosti je u tome što na tako nenapadan način spaja historiju i suvremenost, duhovno i profano, velike i orijaške gromade civilizacije s malim, gotovo svakodnevnim detaljima ljudskog djelovanja

Za četvrt vijeka na Raškim duhovnim svečanostima izvedeno je više od 300 različitih programa, u kojima je bilo okupljeno preko 1000 učesnika iz Srbije, bivše Jugoslavije, Italije, Rusije, Španije, Portugala, Amerike,

Francuske, Njemačke i drugih država, i na kojima je prisustvovalo više od 50.000 posjetilaca. Specifičnu vrijednost Raških duhovnih svečanosti dobro opisuje beogradska novinarka Rada Stanković, koja već više godina prati ovu manifestaciju. „Raška je svojevrsna oaza gde se još uvek živi po meri čoveka. Ta mera humanosti kao da je svojevrsna vodilja i kod ljudi koji tvore Raške duhovne svečanosti i koji tokom pet dana nude stanovnicima Raške i gostima bogat program sa visokim umetničkim dometom“.

Za četvrt vijeka na Raškim duhovnim svečanostima izvedeno je više od 300 različitih programa, u kojima je bilo okupljeno preko 1000 učesnika iz niza država

Predigra za Raške duhovne svečanosti je mjesec jul, kada se u Raškoj, u blizini manastira „Gradac“ organizira Međunarodna likovna kolonija *Akademija Jelena Anžuska*, posvećena Jeleni Anžuskoj, supruzi kralja Uroša I iz 13. vijeka, vrlo obrazovanoj ženi francuskog porijekla, koja je odigrala vrlo važnu ulogu za razvoj kulture i duhovnosti u Srbiji toga vremena. Tako je umnogome ona doprinijela izgradnji hrišćanskih hramova, kako pravoslavnih tako i katoličkih: lično je nadgledala kako napreduje izgradnja pravoslavnog manastira „Gradac“ koji je izabrala za svoju grobnu crkvu a također je izgradila Sopoćane, Gračanicu i mnoge crkve. Jelena Anžuska je i osnivač prve škole za žene u Srbiji. U počast ovoj kraljici postoji ova likovna kolonija a radovi umjetnika, od Meksika do Rusije i natrag, integralni su dio Raških duhovnih svečanosti. Priča o Jeleni Anžuskoj govori i o vrlo važnoj vjekovnoj otvorenosti srpske tradicije prema ljudima drugačije kulture i porijekla. Na Raškim duhovnim svečanostima slavi se ova iznimna žena od prije osamsto godina, ali na primjer i suvremeni scenarist, glumac i režiser engleskog porijekla, Timothy John Byford, čije su beogradske dječje TV serije „Neven“ „Babino Unučće“ i nezaboravni „Poletarac“, oplemenile mnoga naša djetinjstva. Patriotizam koji domaćini na Raškim duhovnim svečanostima pokazuju svaki dan započinje i završava pruženom rukom prijateljstva prema svima, drugima i drugačijima, koji matičnu kulturu obogaćuju različitim bojama.

Zbog svega učinjenog Raške duhovne svečanosti su ove godine dobile vrijedno priznanje; „etiketu“ međunarodnog umjetničkog festivala, koju dodjeljuje EFA, Evropsko udruženje umjetničkih festivala (*European Festivals Association*). Program koji smo ove godine imali prilike vidjeti u potpunosti je opravdao ovu nagradu i još jednom pokazao taj lucidni spoj malog i velikog, univerzalnog i svakodnevnog, prvorazrednog i afirmativnog, kada je o kulturi riječ. I već na početku dogodilo se malo čudo; održana je ni manje ni više nego tribina pod nazivom „Woodstock i posledice“ posvećena 50. godišnjici tog legendarnog rock festivala, koji je pro-

mijenio historiju svojim velikim „ne“ ratu u Vijetnamu i svojim ogromnim zalaganjem za prijateljstvo i toleranciju a ne za mržnju i nasilje. Jedan od sudionika tribine, antologijski muzički kritičar Petar Peca Popović, rekao je u prepunoj dvorani Doma kulture Raška kako je poruka miroljubivosti Woodstocka bila unikatna i do danas neprevaziđena, usput uz činjenicu da za sve vrijeme trajanja festivala među pola miliona posjetilaca nije se dogodio niti jedan incident. „Woodstock, kao i čitava rock kultura, poseduju i neke biblijske vrednosti – u podnaslovu tog legendarnog festivala stoji ‘tri dana ljubavi’ a ne tri dana greha“, mudro je poentirao Popović.

Granica nije okov

I drugi sudionici bili su ljudi od prvorazrednog ugleda i svjedoci onog vremena; filmski i književni kritičar Milan Vlačić, voditelj beogradske kulturne muzičke emisije „Tajanstveni voz“ Žikica Simić, a specijalna gošća bila je Vera Ranković, koja je 1969. godine studirala na likovnoj akademiji u Bostonu i bila prisutna na tom velikom festivalu. Da je sve ono što je u Raškoj bilo izgovoreno o Woodstocku, bilo kojim slučajem ispričano na nekoj tribini u Amsterdamu ili New Yorku, to bi sigurno bilo na prvim stranicama nekog od važnijih svjetskih medija. Kada je riječ o muzici, na ovogodišnjim Raškim duhovnim svečanostima održana su i tri krajnje ozbiljna koncerta; španjolskog gitariste Daniela Caserasa, te zatim Vasila Hadžimanova i njegovog benda, kao i mlade Katarine Pejak, koja svira nešto između džez-a i bluz-a. Oboje naših muzičara završilo je svoje obrazovanje na univerzitetu Berkeley u Americi i to je u njihovom muziciranju bilo više nego primjetno. Treba spomenuti i tribinu pod nazivom „Crnjanski + Andrić = Kiš“, o Danilu Kišu i njegovim uzorima, sa koje treba zapamtiti rečenicu da „svoje literarne pretke biramo sami“, kao i tribinu „Do kraja sveta“ i razgovor sa Snežanom Radojičić, koja svijet obilazi biciklom i o tome piše knjige. Krajnje uzbudljiv bio je posjet manastiru „Gradac“ i predstavljanje knjige grupe autora, „Duša vina“, u manastirskom dvorištu, na kojem je jedan od sudionika, psiholog Žarko Trebješanin, ustvrdio kako je još od antičkih vremena vino znak kulture; tamo gdje se ono proizvodilo rasla je zavidna civilizacija, a tamo gdje ga nije bilo vladalo je barbarstvo – podsjetio je Trebješanin. Srpska autohtona vina su, rečeno je, *tamjanika* i *rskavac*, ali, što se tiče „duše vina“ poslužimo se riječima recenzenta knjige Ranka Pavlovića: „Ne treba tragati za odgovorom na svako pitanje. Ako hoćemo da odgonetnemo kakvo to nadahnuće vino nosi u sebi, treba samo čitati. Biblijske psalme i ‘Pjesmu nad pjesmama’, antičke pjesnike, romantičare, savremene bardove vinske pjesme... I treba pjevati“.

Ponovimo, Raških duhovnih svečanosti ne bi bilo bez tog blagorodnog kraja i prelijepe prirode, bez rustikalnih zaselaka i narodnih uranaka, bez svjedočanstava burne historije i nenametljive blagosti i dobrote njenih današnjih ljudi.

I završimo ovaj izvještaj riječima koje je Maja Vujanac, predstavница općine Raška, izrekla na svečanom otvorenju ovogodišnjih Raških duhovnih svečanosti: „Poziv je ovo na putovanje tvorevinama žive mašte i mudrog neimarstva na kome se uvek nanovo otkriva snaga slobodnog čoveka i njegove večne istorije. Plodna stoleća ovekovečena kroz reč, liniju, boju i zvuk, naše su usputne stanice. Koračajući znanim i neznanim stazama, uverićemo se da nijedna granica nije okov, kako se to nama često čini, nego prva crta višeg promisla i početak velikog stvaranja...“

ZAŠTO GA NOBEL UPORNO ZAIBILAZI

FILIP ROT: PERO O KLIN, SLAVA O PLOČU

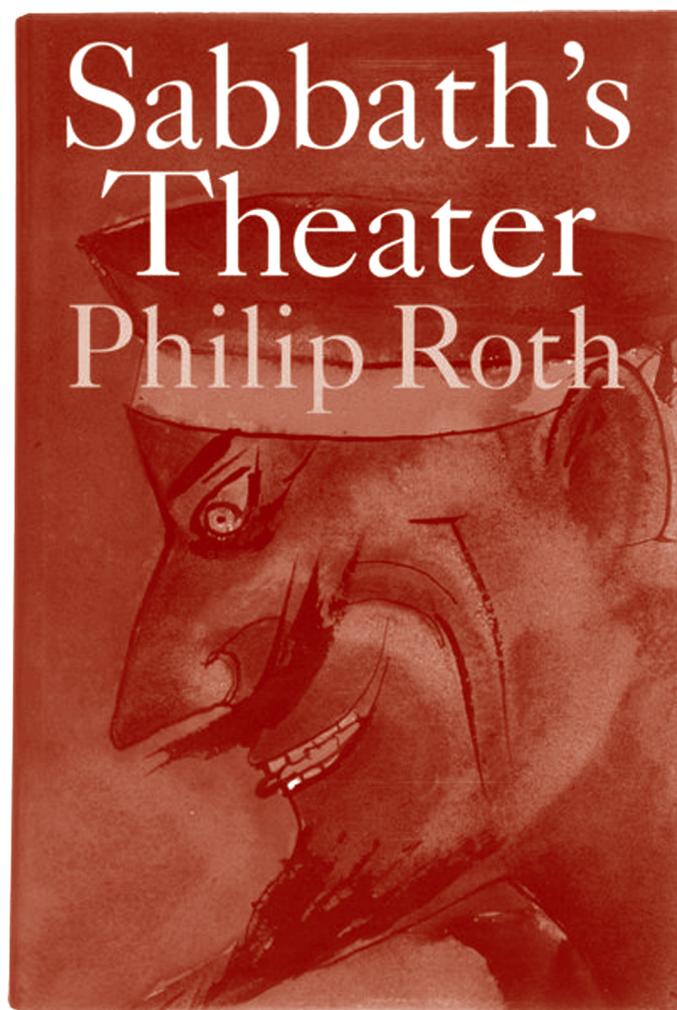
PIŠE: Muharem Bazdulj

Nije čak nužno ni znati engleski da bi se odgonetnulo da se Sabbath pita je li Drenka svoj dnevnik pisala na engleskom ili srpsko-hrvatskom, a ne (samo) hrvatskom. Ja, naravno, ne mogu znati šta je uzrok ove greške. Možda se radi o prevodilačkoj autocenzuri? A možda je srpsko-hrvatski u hrvatski pretvorio lektor ili urednik?

Oktoabar se nekako – jednako lokalno i globalno – nameće kao mjesec knjige. Oktoabar je termin Sajma knjiga u Frankfurtu, kao i Sajma knjiga u Beogradu te takođe i mjesec tokom koga biva saopšteno ime dobitnika Nobelove nagrade za književnost.

Ove godine, iznimno, biće dodijeljene dvije Nobelove nagrade za književnost: za prošlu i za tekuću godinu. Nećemo ovdje razglabati o razlozima, ali valja reći da se po prvi put nakon valjda i više od tri ili čak četiri decenije neće raspravljati o piscu koji će, kako vrijeme bude prolazilo, sve više bivati potenciran kao jedan od najeklatantnijih već poslovičnih previda Nobelovih žirista; mislim, naravno, na Filipa Rota koji je umro u maju mjesecu prošle godine, nedugo nakon svog osamdeset i petog rođendana.

Ipak, još prije nego je navršio osamdeset, Rot je javno objavio da prestaje sa pisanjem. U tom smislu, on se pokazao kao suprotnost onoj frekventnoj i popularnoj slici pisca koji piše do posljednjeg daha. Ima nečeg simboličnog u tome da se baš Filip Rot ipostavi kao takav pisac jer su upravo njega često nazivali skribomanom. Dok je pisao, nije mu bilo strano da objavljuje po jedan roman svake godine, a kad je prestao, onda je prestao.

I mada Nobelovu nagradu, eto, nije dobio, druge književne nagrade Rota nipošto nisu zaobilazile. Višestruki je dobitnik Američke nacionalne nagrade za književnost, kao i one Udruženja Američkih književnih kritičara. Tri puta je dobio nagradu PEN/Fokner, a u jednom (ali vrijednom) slučaju okitio se i Pulicerovom nagradom. To su zapravo najvažnije moguće američke književne nagrade.

Na svjetskoj sceni, ključne nagrade je dobio nakon 2010, kad mu je izišla posljednja knjiga. Najprije, 2011. dobija Bukera za životno djelo, a onda godinu dana kasnije i nagradu Princ od Asturije. U obrazloženju je stajalo da se Rotu nagrada dodjeljuje za njegov izvanredan doprinos američkoj književnosti, odnosno da je Rotov opus već ugrađen u vrhunce najbolje američke romansijerske tradicije, rame uz rame uz opuse Dos Pasosa, Skota Ficzeralda, Hemingveja, Foknera, Beloua i Malamuda.

Tada, prije osam godina, dok je Rot još bio živ i dok je bila živa nada da će ipak, usprkos drukčijim najavama, opet propisati, pisao sam kako mada u Rotovom opusu ima i apartnih knjiga, bizarnih čak i za njegove standarde, klasični *rotovski* (umalo rekoh: *roto*) roman je uvijek i lako prepoznatljiv. Ima Rot više *alteregovskih* figura, Natana Cukermana, Dejvida Kepeša, pa čak i Filipa Rota, ali i te figure generalno imaju najmanji zajednički sadržilac. Tu je jevrejstvo, naravno, ali ono je manje bitno. Ono na šta mislim zgodno je zbijeno u jednoj frazi iz knjige *Profesor žudnje* (prevod Svetozara M. Ignjačevića objavljen početkom osamdesetih u Komnenićevoj ediciji Erotikon): *P'jan od pičke i štamparske boje*. Opsesija pičkom i štamparskom bojom, ženama i

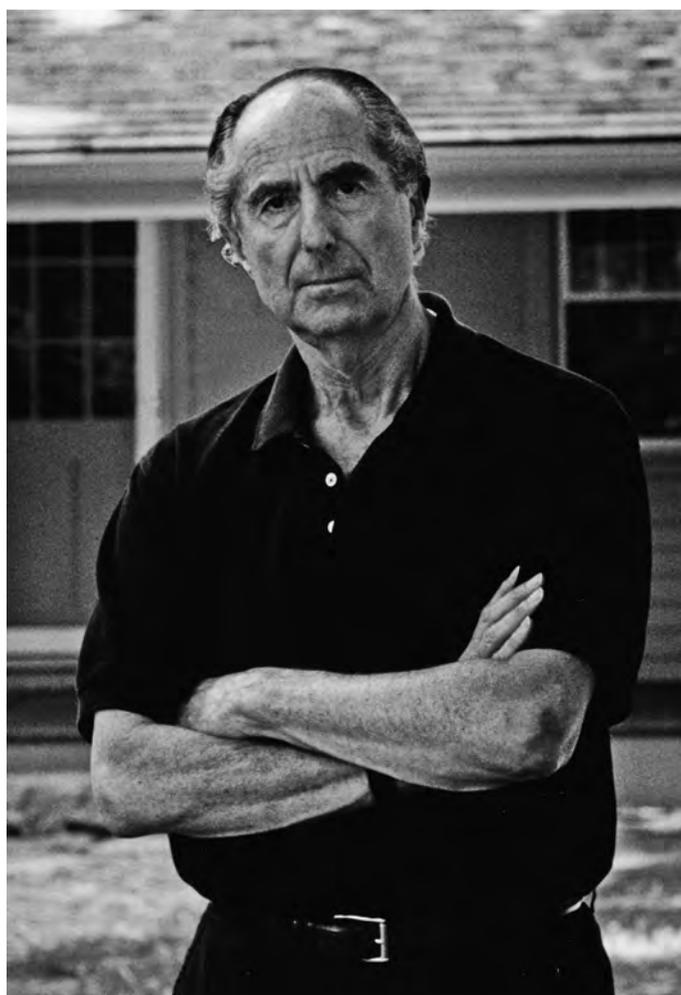
književnošću – tu je ključ i srž Rotove proze. Bolje biti pijan nego star, reklo bi se, a da to čak i ne bude besmislena asocijacija. Narator *Profesora žudnje* na jednom mjestu kaže: "Vidite, ja sam nekad išao kroz život uobražavajući da je seks svetinja." Uostalom, taj *Profesor žudnje* je u mnogo čemu paradigma- tičan kad je riječ o dvije Rotove opsesije. Kad Dejvid Kepeš, narator *Profesora žudnje*, stigne u Prag, na neku vrstu medenog mjeseca, on je tu, naravno, i zbog Kafke, ali ga njegov interes za Kafku vodi u posjetu staroj kurvi kod koje je Kafka, navodno, dolazio. U ovom su romanu Rotove opsesije koliko-toliko ujednačene. *Sabatov teatar*, međutim, iz 1995. godine u tom je smislu bitno drukčiji. Knjiga o muškarcu koji je došao u dob „kad se prostata povećava, a hormonalna aktivnost smanjuje” rimuje se na neki način sa četvrt vijeka starijom *Portnojevom boljkom* koja je Rotu, poslije jedanaest godina ozbiljnog pisanja, prva donijela ozbiljnu, široku, masmedijsku slavu.

Jedan od razloga agilnosti hrvatskog izdavača, bez sumnje je i u činjenici da je glavna protagonistkinja romana porijeklom – Hrvatica. Ovo je roman o fascinaciji čvrsto građenom ženom „na provokativnoj granici pretilosti”

Slučaj ili sudbina su htjeli da, evo, baš uoči ovogodišnjeg beogradskog Sajma knjiga, izdavačka kuća Laguna objavi dva ovdje već pomenuta romana: *Profesora žudnje* u već pomenutom prevodu Svetozara M. Ignjačevića, ali i *Sabatovo pozorište* u prvom srpskom izdanju, a u prevodu Marka Mladenovića. Istu je knjigu, međutim, još 1998. godine, samo tri godine nakon originalnog američkog izdanja, u prevodu na hrvatski Darija Borkovića, objavio zagrebački Celeber, i to pod naslovom *Sabbathov teatar*.

Jedan od razloga agilnosti hrvatskog izdavača, bez sumnje je i u činjenici da je glavna protagonistkinja romana porijeklom – Hrvatica. Ovo je zapravo roman o fascinaciji čvrsto građenom ženom „na provokativnoj granici pretilosti”, ženom hrvatskog porijekla po imenu Drenka Balić, ženom koja se udala za konobara „kojeg je sreća na odmoru u odmaralištu sindikata željezničara, na otoku Braču, nedaleko od Splita”. Porijeklo glavne protagonistkinje u kontekstu cjeline romana više je ornamentalno nego esencijalno, no to ne znači da Rot ne obraća pažnju na, što bi rekao Henri Miler, „male stvari koje sve to čine psihološki stvarnim”. U moru takvih primjera, neću se zadržavati na referencama na Goli Otok ili Tita, nego ću tek citirati *duhansku digresiju* o socijalističkoj Jugoslaviji: „Cigarete nisu bile skupe. (...) Imale su imena rije- ka, te jugoslovenske cigarete. Drina, Morava, Ibar.” To je također karakteristično za Rota, skoncentrisanost na faktografiju, bez sterilno-kvazielitističke potrebe da se u pozersko-lirskim pasażima stilistički *umire u ljepoti*.

I iz ovih nekoliko rečenica vidi se da je Dario Borković kao prevodilac uspio da obavi najteži zadatak, da „skine” piščev ton, u ovom slučaju Rotovu maničnu dikciju. Kad neki pisac ima povelik opus, i kad si neke njegove knjige

Filip Rot

čitao u originalu, a neke u prevodu, onda lako uspijevaš prepoznati – a to bi mogla biti tema za poseban zapis – kako neki prevodioci znaju, a neki ne znaju *uhvatiti ritam* određenog pisca. (Je li vam se desilo da ste čitali nekoliko knjiga istog pisca, a sve su vam se, osim jedne, svidjele? Možda nije do knjiga, možda je do prevoda. Baš tu je možda preveo neko ko je *promašio ritam*.) Dario Borković je, dakle, *uhvatio ritam* Rotove proze.

Sabbath's Theater je originalno objavljen 1995. godine. Roman je dobio Nacionalnu američku nagradu za književnost, a James Wood ga je, recimo, proglasio najboljim Rotovim romanom dotad. U pomenutom hrvatskom izdanju, postojala je jedna karakteristična „omaška”. Naime, pred sami kraj romana narator Miki Sabat saznaje da je njegova ljubavnica pisala dnevnik. Iznenaden je. Ovako je to opisano u Celeberovom izdanju na stranici 339:

Nikad mu nije palo na pamet da Drenka sve zapisuje. Na engleskom ili hrvatskom?

U engleskom originalu, međutim, na stranici 446 (*Sabbath's Theater*, Houghton Mifflin, Boston, 1995.) stoji doslovce ovako:

It had never occurred to him that Drenka was writing everything down. In English or in Serbo-Croatian?

Nije čak nužno ni znati engleski da bi se odgonetnulo da se Sabbath pita je li Drenka svoj dnevnik pisala na engleskom ili srpsko-hrvatskom, a ne (samo) hrvatskom, kako stoji u prevodu Darija Borkovića. Ja, naravno, ne mogu znati šta je uzrok ove greške. Možda se radi o prevodilačkoj autocenzuri? A možda odgovornost i nije na prevodiocu. Možda je *srpsko-hrvatski* u *hrvatski* pretvorio lektor ili urednik? Za činjenicu da je Drenka pisala dnevnik,

Sabat doznaje na groblju. U ovom kontekstu to je zgodan detalj. Nacionalisti nisu željeli samo ubiti jedan jezik, željeli su mu sahraniti i ime. Ispostavlja se da nisu uspjeli.

Čak i ako fraza zvuči kao kliše iz kakvog estradnog šlagera koji teško može biti doslovno istinit, Rot je pisac koji je istovremeno i uvijek isti i uvijek različit

Za priču o samom Rotu ovaj detalj nije pretjerano važan. Svojevrsna ne-tipičnost ovog romana u Rotovom opusu je i u tome što njegov narator nije zainteresovan za književnost. U većini ostalih to nije slučaj. Stoga su, recimo, mikroesejistički pasaži koje Rot u svojim romanima posvećuje Čehovu ili Džozefu Konradu školski primjer dobre *romaneskne esejistike*, lucidnih i zaigranih partitura životnog razmišljanja o literaturi, unutrašnjih monologa osobe koja život skoro do kraja identifikuje sa literaturom, ne u smislu bivanja knjižskim moljcem, nego u smislu samjeravanja života književnošću. U tom je smislu Rot sličan Apdajku, kao i po literarnoj plodnosti uostalom, mada je što se tiče *opesivnih* tema Rotov svijet kompaktniji i jednoličniji. I kad piše veliki *alternativnoistorijski* roman (*Zavjera protiv Amerike*) i bizarnofantastičnu novelu *Dojka* („priču o čovjeku koji se pretvorio u žensku dojku“), Rot ostaje vjeran svom prepoznatljivom jevrejsko-američkom miljeu u kojem se odvija radnja skoro svih njegovih djela.

Međutim, čak i ako ta fraza zvuči kao kliše iz kakvog estradnog šlagera koji teško može biti doslovno istinit, Rot je pisac koji je istovremeno i uvijek isti i uvijek različit. Dobar primjer je niz kratkih romana koji je objavio u posljednjih nekoliko godina svog aktivnog spisateljskog života, u ritmu jedan roman godišnje, koji za njega, uostalom, i nije neobičan. To su, dakle, knjige koje piše pisac što je debelo prevalio sedamdesetu, a u kojima, rečeno žargonom sportskog novinarstva, nema ni traga pada forme ili gubitka kondicije. Uzmimo, samo primjera radi, dva susjedna naslova u njegovoj bibliografiji: *Duh izlazi (Exit Ghost)* iz 2007. godine te *Ogorčenje (Indignation)* iz 2008. Roman *Duh izlazi* dio je sage o Natanu Cukermanu, njen posljednji dio. Ipak, unutar pomenute sage, ovaj se roman ponajviše nastavlja ne na svog hronološkog prethodnika, nego na roman u čijem je (originalnom) naslovu također riječ *Ghost*, na roman *Ghost Writer*, dakle, kod nas nekoć preveden kao Pisac iz sjene. Kao jedan od lajtmotiva u romanu *Duh izlazi* javlja se Cukermanovo sjećanje na pisca Lonofa, svog (nekadašnjeg) književnog uzora, a Lonofova muza Ejmi Belet, ona za koju je Cukerman u *Piscu iz sjene* (is)fantazirao da je zapravo preživjela Ana Frank, ovdje se ponovo pojavljuje, bolesna i stara. I sam Cukerman je bolestan i star. Otvoreno i skoro naturalistički bešćutno Rot opisuje impotenciju i inkontinenciju Cukermanovu, posljedice operacije prostate kojoj se podvrgao. *Duh izlazi* zapravo je priča o Cukermanovom suočenju s Njujorkom nakon godina i godina seoske izolacije. Roman je fascinant na nekoliko nivoa: od sučeljavanja starca s promjenom tehnološke

paradigme (Cukerman je šokiran mobilnim telefonima i sjeća se vremena kad su jedini ljudi koji su na Brodveju hodajući pričali sami sa sobom bili ludaci, pa ovako meditira: „Kud god sam krenuo uvijek mi je neko išao u susret razgovarajući na telefon i neko je išao iza mene razgovarajući na telefon. (...) Meni su ovakve ulice bile komične, a ljudi smiješni. U isto vrijeme činilo mi se nekako tragičnim. Iskorjenjivanje iskustva odvojenosti neizbježno mora imati dramatičan efekat. Kakve će biti posljedice? Znaš da možeš doći do druge osobe kad god želiš, a ako ne možeš postaješ nestrpljiv – nestrpljiv i ljutit kao glupi mali bog.“) do spoznaje (tragične ili utješne?) da je *eros* neuništiv usprkos propasti fiziološke mehanike. Također, radnja je smještena u 2004. godinu, u vrijeme „Bušovih laži“, kako kaže jedan od protagonista, što Rotu pruža mogućnost da se, ponešto u pozadini, bavi još cijelim nizom tema: od politike do promjene percepcije književnosti, gdje je akcenat sve manje na djelu (opusu), a sve više na biografiji (životu). I tako, samo godinu dana nakon romana posve uronjenog u savremenost, Rot objavljuje *Ogorčenje*, smješteno nasred prethodnog stoljeća, u početak pedesetih, vrijeme Korejskog rata, priču o Markusu Mesneru, mladom studentu, sinu košer mesara, i njegovim intelektualnim, moralnim i erotskim priključenijima. Iz rodnog Njujorka u državi Nju Džerzi (što je rodno mjesto i samog Filipa Rota), Markus odlazi da studira u šervudandersonovski Vajnsburg, Ohajo. Vrijeme je to prije seksualne revolucije, vrijeme u kojem čitanje Bertranda Rasela i otvoreno iskazivanje ateizma imaju okus pobune. *Ogorčenje* je uvjerljiv i sugestivan *period piece*, što se, ne samo zbog pojedinih biografskih podudarnosti, može čitati i kao neka vrsta *alternativnog životopisa*. Taj koncept *alternativnog životopisa* pomaže nam zapravo, na tragu one *Kamijevе ideje* (iz *Mita o Sifizu*) da stvarati znači dva puta živjeti, da naslutimo šta je za Rota, šta je za pravog pisca, književnost; ne žudnja za slavom, posthumnom ili bilo kakvom drugom, ne kujundžijsko sterilno kuckanje i beskrajno tesanje svakog retka u ključu iskvarene kvazifloberovštine, pogrešno shvaćene ideje o traženju *prave riječi*, ne govornica za lažnog proroka i političkog vizionara, nego alternativna planeta prevladanog neiskustva, poligon na kojem, uz svijest *da je život samo ovaj jedan*, demonstrira *kako bi se živjelo i kako bi se voljelo*.

Način na koji Rot nastavlja da utiče na savremenu američku književnost vidi se ne samo iz broja pisaca koji se na njega pozivaju kao na uzor, nego i kroz primjere gdje se njegova figura ukazuje kao nezaobilazan simbol

Naposlijetku, ali ne i najmanje važno, način na koji Rot nastavlja da utiče na savremenu američku književnost vidi se ne samo iz broja pisaca koji se na njega pozivaju kao na uzor, nego i kroz primjere gdje se njegova figura ukazuje kao nezaobilazan simbol. Odličan primjer za to je izvrstan roman *Asymmetry* Lise Halliday koji je u mnogim anketama proglašen za najbolji roman 2018. To je, međutim, tema koja zavređuje zaseban tekst.

ШТО НАМ ДОБУ РУСИ

РУСИЈА – ТЕРИТОРИЈА МИТА И ИЛУЗИЈЕ

пише: Младен Весковић

Када најодлучнији превале дуг и опасан пут, доћи ће у Русију и суочити се са демистификацијом свога сна. Пут ће често личити на породично бекство, а честита наивност неких од Црњанскијевих ликова попут неке тужне лепоте постаће метафора за несрећу српског странствовања

Опште је место када се каже да су руска и српска културе и књижевности блиске, али као и увек када је реч о општим местима она више прикривају него што откривају, иако полазе од начелно тачних претпоставки. То је посебно видљиво уколико мало детаљније размотримо питање слике Русије и руских тема у српској књижевности. У први мах, као последица еха често понављане констатације о нашој блискости, чини се да постоји мноштво примера који показују прожимање и разумевање, док заправо није тако. Руске теме су релативно одскора присутне у српској књижевности, а дела која их обрађују нису тако бројна. Али јесу изузетно квалитетна, нека од њих су заправо кључна за новију српску књижевност, јер су их писали неки од најбољих српских писаца. Али кренимо редом.

Слика Русије која је и данас примарно присутна у српској култури и широкој јавности почиње да се формира у историјском смислу релативно касно (у односу на, на пример, повесну слику Турака, Аустријанаца/Немаца, Венецијанаца итд.), тек током 18. века, док пре тога можемо говорити само о спорадичним изворима. Након прве и друге сеобе Срба у Угарску они бивају први пут географски приближени Русији и то баш у време великог преображаја руске државе која

Милош Црњански

великим корацима излази на европску и светску историјску сцену и заузима место једне од водећих светских сила тога времена. Тај стицај околности пресудно ће обликовати слику Русије која ће до наших дана бити делатна и у нашој култури и у нашој јавности.

Петар наш Велики

Врло брзо након прве сеобе (1690) Срба на територију под влашћу Хабсбуршке Монархије, патријарх Асеније III Чарнојевић успева да се у Бечу види с руским царом Петром Великим који је током 1697/98. био на пропутовању кроз Европу. Том приликом му се пожалио на тежак положај православних Срба у Угарској. Доцније, у писму које патријарх Арсеније пише Петру Великом 29.10.1705. он се поново жали на тежак положај српског народа који пореди с положајем Јевреја у египатском ропству и моли цара да „мојсејствује“, да преузме улогу Мојсија и избави Србе из ропства. Пуковник Пантелејмон Божић, угледни српски официр из Титела, један од првих насељеника у Русији, пише 1709. о томе колики углед међу Србима у Угарској има Петар Велики и каже да они пошто немају свога цара, имају Бога на небу и благочастивог цара Петра на земљи. Овакав вид односа према руском владару и држави створиће и један црквено-политички проблем за Србе у Хабсбуршкој Монархији који ће остати отворен у наредних више од сто година. Наиме, након доласка првих руских учитеља у Сремске Карловце (Максима Суворова 1725. из Москве и Емануила Козачинског са групом професора из Кијева 1733.) преузимају се многе богослужбене књиге, а са њима и низ молитвених песама у којима се помиње (руски) владар. Иако је обавеза архијереја била да се моли за суверена своје државе, за српско свештенство то је постао проблем, јер је хабсбуршки владар – католик. Зато међу српским свештенством расте култ руских владара, пре свега Петра Великог и Катарине Друге и они током литургије спомињу руски владарски дом, па тек потом аустријског владара, патријарха и архиепископе. Када митрополит Мојсије Петровић 1718.

моли Петра Великог за помоћ он каже да га Срби на литургији тајно помињу, јер је он Божји намесник на земљи и заштитник православне вере и понавља као патријарх Арсеније пре њега да је Петар за Србе други Мојсије и моли да их изведе из Египта незнања.

Следеће историјско-књижевно помињање Русије проналазимо у делу владике Василија Петровића „Кратка историја о Черној Гори“ коју штампа у Петрограду 1754. (где ће и умрети и бити сахрањен 1766.). У другом делу ове књиге владика пише о одбрани Црногораца од Турака, али и о односима Русије и Црне Горе. Иако је ова књига од малог фактографског значаја, она ипак преноси намеру да се на сваки начин буде ближе Русији и под њеном заштитом.

Руске теме су релативно одскора присутне у српској књижевности, а дела која их обрађују нису тако бројна. Али јесу изузетно квалитетна, нека од њих су заправо кључна за новију српску књижевност, јер су их писали неки од најбољих српских писаца

Прво значајно дело српског аутора посвећено Русији биће „Историја о животу и славним делима великог господара императора Петра Првог самодршца сверуског“ коју у Венецији 1772. штампа Захарија Орфелин. (Књига ће свега две године касније бити преведена на руски језик.) Иако је у Европи тога времена објављено много биографија познатог руског цара на готово свим језицима, важно је нагласити да је Орфелинова књига прва Петрова биографија објављена на једном словенском језику. Аутор је припадао оној генерацији која је учила из руских уџбеника и код руских учитеља тридесетих година 17. века и то је сигурно имало удела у доношењу одлуке да напише биографију руског владара. А додатни мотив било је и Орфелиново убеђење да су руски и српски језик сасвим слични и да два народа имају исту веру, па је зато сматрао да су живот и обичаји два народа толико слични да пишући о једнима заправо говори и о другима.

И тако долазимо до прве велике културолошке илузије у руско-српским везама, а то је језик. Иако је Орфелин мислио да је славеносербски језик којим је написао биографију Петра Великог и иначе се њиме служио, словенски језик који Руси разумеју – није било тако. У руском издању његове књиге 1774. приређивач Тројеполски је стара, архаична слова заменио словима из руске грађанске ћирилице, а неразумљиве речи превео на тадашњи савремени руски језик. А као прилог томе да је заједнички језик Руса и Срба мит, треба се сетити да ни Симеон Пишчевић, који 1753. из аустријске војске одлази у Русију,

није успео да се са Русима споразуме на славеносербском језику, већ је морао да користи немачки. И своје познате мемоаре и „Књигу о нацији српској“ – обе књиге су остале у рукопису и нису објављене за пищевог живота, већ тек осамдесетих година 19. века – Пишчевић је написао на руском језику друге половине 18. века.

Још један српски аутор овога доба дотакао се Русије у свом делу. Био је то Јован Рајић у спеву „Бој змаја с орлови“ штампаном 1791. У пет певања овога спева писац обрађује рат Русије и Аустрије против Турске 1788-1790. сматрајући га важним за судбину српског народа.

И највеће име српског просветитељства, Доситеј Обрадовић, на више места у својим делима истиче руског цара Петра Великог као сјајан пример просвећеног владара, па ће рећи: „Блажен и преблажен велики цар Петар росијски! И блажена утроба која га је носила! Јер да не би њега, би се до данас магарећим ногама клањали!“ У својој познатој песми „Песна о избављенију Србије“ (1789) Доситеј велича руску царицу Катарину Другу и цара Јосифа Другог, као и војсковође Суворова и Лаудона. А забележена је и још једна његова песма о руској царици под насловом „Екатерина Втора“, која је била толико популарна да је била објављена и у Петрограду 1806. године. И на овај начин била је презентована стално присутна фигура руског цара као симбола величине и заштите у свести Срба, али и слика Русије као еманципаторске, просветитељске силе која ће Србе подићи из мрака незнања.

(Занимљиво је подсетити се епизоде из живота Доситеја Обрадовића, када он као дечак из родног Чакова одлази у манастир Хопово са жељом да се замонаши. Са њим у Хопово креће и његов друг Никола Нико Путин. Недуго по доласку у манастир по Путина долази његова љутита мајка и враћа га у Банат и након тога Нику Путину се губи сваки историјски траг. Неки истраживачи у Темишвару су почетком овога века, подстакнути популарношћу руског председника Владимира Путина, покушали да пронађу нешто ново о Доситејевом другу Нику Путину, али без успеха. Констатовали су да више никога с презименом Путин нема у Чакову, али су нашли индиректне податке да су се тамошњи Срби у другој половини 18. века из Баната селили у Русију. Што је, ипак, довољно за стварање још једног српско-руског мита.)

Крећући се даље кроз време долазимо до Његоша. Последње значајно дело Петра II Петровића Његоша биће везано за Русију. То је спев „Лажни цар Шћепан Мали“, објављен 1851. године и који тематизује појаву једнога незнанца у Црној Гори који се издавао за руског цара Петра III и који је успео да влада Црном Гором од 1767. до 1773. Кроз ироничну представу црногорске свакодневнице приказан је однос народа и црногорских великаша према њему, као и пометња коју је појава Шћепана Малог изазвала код руских и турских власти. А управо због тога што се представио као руски цар, незнанац одмах задобија поверење Црногораца, јер по већ устаљеној и описаној културолошко-митској матрици руски цар јесте и њихов владар и они га лако прихватају без икакве сумње. Зато управо за ово Његошево дело Миодраг Павловић примећује да од три Његошева велика спева „Лажни цар Шћепан Мали“ као последњи у низу доноси прочитавање историје, релативизам вредности, хероике и приказ њеног наличја. И као такво рано наслућивање доба и вредносног поретка који ће ускоро

доћи ово дело јесте посебно значајно у читавој српској књижевности, посебно је нетипично у епоси романтизма која се чврсто држала епских матрица и у којој је митски поглед на српско-руско православно братство иманентан.

**Пуковник Пантелејмон Божић,
угледни српски официр
из Титела, један од првих
насељеника у Русији, пише
1709. о томе колики углед међу
Србима у Угарској има Петар
Велики и каже да они пошто
немају свога цара, имају Бога
на небу и благочастивог цара
Петра на земљи**

„Утисци из Русије“

У деценијама које ће потом доћи српска култура и образовање ће се развијати и институционализовати, па ће се руска књижевност све више преводити на српски језик и тако утицати и на српске писце и на читаоце. Међутим, 20. век ће бити доба у којем ће настати нека од најважнијих дела српске књижевности у којима ће управо Русија бити важна тематска окосница. Тако ће један од најбољих приповедача прве половине 20. века, Драгиша Васић, заједно са још неколико уметника посетити СССР свега неколико година након Октобарске револуције (1925) и потом објавити путописну књигу под насловом „Утисци из Русије“. (Занимљиво је приметити да је за Васића, као и за многе Србе, Русија синоним за СССР. И тако ће остати до краја постојања прве земље социјализма.) Путовање у постреволуционарну Русију имало је за Васића значење стваралачког чина. Откривајући Русију он као да открива снагу уметничког израза. Ова потрага за изразом била је добар повод за развијање мреже личних, емотивних, литерарних мотивација у облику „пијанства од руске литературе“, имагинарним доживљајем „руске земље, руске бреже крај које паде Пушкин, руске зиме, руске тројке или музике самовара“. Стваралачки процес и размишљање у националним категоријама воде писца ка откривању постоктобарске Русије. Ова Васићева књижевна слика имагинарне Русије показује ову велику земљу као „сложену и загонетну“, прожету међусобно супротстављеним појавама, које „час очаравају својом привлачношћу, час дубоко жалосте својим тамним странама“. На крају Васић каже: „Али ово што сам сад видео, чему сам сад присуствовао, то је нешто огромније и бескрајније, то је метеж духовни, то је метеж историјски, то је метеж човечански“. Чини се да бољу дефиницију тадашње Русије заиста није било могуће дати.

Свега годину дана после Васићеве књиге, 1929. Милош Црњански објављује роман „Сеобе“, један од најбољих романа на српском језику. Радња прати Србе граничаре, војнике Славонско-подонавског полка који током 1744/45. одлазе у рат који Аустријанци воде против Француза. Живећи оскудно у мочварним насељима јужнога Срема и ратујући за друге без смисла и разумевања, у њима живи магловита али снажна жеља за бољим и лепшим животом. И тако се рађа утешна жеља за пресељењем у Русију – митско место лепшег живота, велику, лепу, снажну и далеку православну царевину (о којој заправо не знају ништа). После тридесет година (1962) Црњански је објавио и Другу књигу Сеоба која се тематски надовезивала на први роман. Подстицај за стварање свакако је дошао након читања мемоара Симеона Пишчевића, који је постао аустријски официр, да би се затим преселио у Русију где је напредовао до чина генерал – мајора. Радња другог романа прати оне Србе који су заиста успели да се из Аустрије преселе у Русију. Невични да се носе с аустријском царевином Срби-граничари сањају о спасоносном одласку у Русију. У њиховој машти одлазак у Русију морао је изгледати као тријумфални поход ка великом православном брату, као пут очишћења од свих мука претходног, након чега ће без терета сећања на старо, започети нови, свето живот. Када најодлучнији од њих превале дуг и опасан пут, доћи ће у Русију и суочити се са демистификацијом свога сна. Пут ће често личити на породично бекство, а честита наивност неких од Црњанскијевих ликова попут неке тужне лепоте постаће метафора за несрећу српског странствовања. Поред тога што ће се видети да је живот свугде у својој бити исти, суочиће се Срби у Русији и са процесом нестајања, асимилације и брзог утапања у велико словенско море. Неких сто година након сеобе Срба у Русију, приметити ће Црњански, у Херсонској губернији било је још око хиљаду људи који су се на попису изјаснили као Срби. А 1900. тамо више није било ниједног Србина. Дакле, несрећни у аустријској царевини, Срби ће се одселити у руску царевину и тамо – нестати. Тако ће у перспективи првих и других Црњанскијевих „Сеоба“ Русија бити простор великог српског мита и илузије о могућности бољега. Овај велики српски писац Русији ће се вратити и трећи пут у свом „Роману о Лондону“ 1971. године. Рефлектујући животну ситуацију самога Црњанског који остаје у емиграцији у Лондону након краја Другог светског рата, овај роман говори о кнезу Николају Рјепнину и његовој жени Нађи, који након Октобарске револуције, заједно са многим емигрантима из царске Русије, лутају Европом тражећи уточиште и проналазе га у Лондону. Иако се осећа као жртва револуције, у данима Другог светског рата кнез Рјепнин у себи осећа срећу док слуша извештаје о победама Црвене армије (за њега заправо тек другог имена за руску армију), откривајући тако дубоку и политички недетерминисану оданост према својој родној земљи. Сложеној и загонетној, великој и застрашујућој у исти мах. Рефлектујући свакако у нарацији о Русији и мисао о Србији и показујући тако заправо дубоко уверење о судбинској повезаности две земље. Неупитно је да ова три Црњанскова романа, вероватно најбоља у његовом опусу и међу најбољим у целокупној српској књижевности, дају неке од најупечатљивијих слика Русије у нашој култури, пре свега као утопије и мита о спасењу.

Недуго после ових романа, 1976. године, још један од великих

српских писаца 20. века, Данило Киш, објавиће збирку приповедака (или циклични роман) са снажно израженом руском тематиком – „Гробница за Бориса Давидовича“. У књизи разговора „Горки талог искуства“ Киш ће рећи о „Гробници“: „Основно је за мене било да нађем, у свом домену, фикцији, измишљеном, крај своје опсесије и прикривене полемике са тоталитарним светом и мишљу. Сматрао сам, осим тога, да је моја морална дужност, пошто сам у неким својим књигама говорио о нацистичком терору, да приђем, у књижевној форми, том другом најважнијем феномену нашег века који је дао совјетске концентрационе логоре.“ Тако ће кроз приче у овој збирци СССР, односно Русија, бити приказана као поље у којем се жеља за праведнијим и бољим друштвом претворила у страх и догму. Након сукоба са Информбиroom 1948. оваква књижевна перспектива за Југославију није била изненађујућа, али је Киш указивао на то у коликој мери је ова перспектива гледања на СССР изгледала невероватна за лево оријентисане интелектуалце на Западу, који просто нису могли да верују да совјетска револуција и те како једе своју децу.

Прво значајно дело српског аутора посвећено Русији биће „Историја о животу и славним делима великог господара императора Петра Првог самодршца сверуског“ коју у Венецији 1772. штампа Захарија Орфелин

„Руски хрт“

Поетски другачију слику Русије донеће Милорад Павић у својој познатој причи „Руски хрт“ из истоимене збирке из 1979. године. Предани изучавалац српског барока донеће постмодернистички игриву слику Русије као мистичног и тајанственог простора у којем се гаје најубитачнији ловачки пси на свету и одакле потиче најчудесније драго камење. А у светски познатом роману „Хазарски речник“ (1984) простор јужне Русије биће место на којем се одвија хазарска драма идентитета и процес претапања и асимилације сличан оном из Црњанскијевих првих и других Сеоба. Иако је овде Русија само „статички“ мотив, она у Павићевој наративној визији постаје простор који баштини мистерије прошлости и у којем чудо пре него разум има моћ.

Ова висока поетика Павићеве прозе биће највиша естетска тачка књижевне перцепције Русије у српској књижевности током 80-их година 20. века. Међутим, у то исто време почињу јасно да се назиру конфликти и пукотине у политичком систему социјалистичке Југославије, али и Источне Европе у целини. Националне тензије расту

и вероватно као један од литерарних одговора на многа питања која је ова деценија отворила, настаје роман који на реалистички начин враћа тему Русије међу широку читалачку публику. Био је то роман „Руски конзул“ (с поднасловом: Роман о Косову) Вука Драшковића, објављен 1988. Прича прати Ивана Јастребова, руског дипломату, историчара, етнографа и археолога, који је био конзул у Скадру, Призрену, Јањини и Солуну. У Призрену је службовао у периоду 1870—1876. и 1879—1886. године. Јастребов је својом дипломатском активношћу штитио Србе на Косову и Метохији, настојећи да спречи њихово исељавање и десрбизацију. Управо због тога, налазећи директне паралеле између времена о којем пише и времена у којем објављује роман, Драшковић је ову историјску личност отргао од заборава и причајући причу о Јастребову ревитализовао и стару српску митску слику из 18. века о Русији као заштитници потлачених православних Срба. Роман је био врло читан и тако је у предвечерје крвавог раздруживања југословенских народа Русија (иако тада део СССР-а) поново у колективној свести српског друштва добила улогу географски далеког, али духовно блиског простора одакле нам може доћи спас.

Недуго након овога романа, појавиће се књига која ће у себи на вероватно уметнички најбољи начин сабрати готово све претходне литерарне перцепције Русије. Биће то роман „Судбина и коментари“ Радослава Петковића, објављен 1993. То је дело које има изузетно место у опусу овога аутора, али и један од несумњиво најбољих новијих српских романа, што су готово одмах по објављивању констатовали и критичари и широка публика. С обзиром да овај роман проблематизује књижевну и културну традицију у распону од Захарије Орфелина (који је најцитиранији писац у овом роману) и Доситеја Обрадовића (који је јунак у роману), до Иве Андрића, Милоша Црњанског и Данила Киша, нимало не чуди (видели смо већ зашто) што руска тема у њему има значајно место. Петковић приповеда о догађајима из 18. и 19. века које повезује са збивањима у 20. веку. У првом делу књиге приповеда се о Павелу Волкову, руском морнаричком официру српског порекла који се суочава са сопственом судбином. Прича о Волковљевом детињству открива велику националну причу о сеобама и идентитету, а приповедање о његовој официрској каријери упознаје читаоца са историјским и политичким приликама у Европи почетком 19. века, док се Волковљева обавештајна мисија (да испита могућност поморског освајања јужног Јадрана) и љубавна афера у Трсту одвијају паралелно са значајним тренутком српске заједнице у Трсту али и са Првим српским устанком. Кроз причу о Павелу Волкову, читалац прати судбине две рубне српске заједнице (у Трсту и у Русији), а кроз визуру тршћанске заједнице даје се и поглед на Први српски устанак, односно поглед на саму Србију. Прича о Волкову дотиче се и судбине бокељских Срба којима у том часу, такође, прети карактер рубности. Век и по касније историчар Павле Вуковић наћи ће се у Мађарској током совјетске војне интервенције и његова судбина биће налик судбини Павела Волкова и тако читамо историчаре белешке о питању судбине, о неоствареној љубави, о комунистичкој владавини у Југославији, о мађарској револуцији из 1956. и о потрази за грофом Ђорђеом Бранковићем и сусрету са грофом Чаповићем-ом, као јасним референцама на велике Црњанскијеве романе. Волков одлази у Петроград и на том путу нестаје

и таквим следом догађаја руски официр, па индиректно и Русија, постају симболички простор тајанственог у којем се сустичу судбине и приче о њима, а Павле Вуковић ће бити његов двадесетовековни одраз.

И у прве две деценије 21. века руске теме бивају присутне у српској књижевности на начине различите у мери у којој су различити таленти аутора који су их обрађивали. Тако несумњиво најпопуларнији и најнаграђиванији роман Драга Великића носи наслов „Руски прозор“ (2007). Иако је то пре свега прича о кретању Централном Европом, потрагом за идентитетом, бекству од историје (бомбардовања 1999. године), главног јунака суштински ће одредити усамљеност и тежња за даљинама, жеља да се одгонетне тајна „форточке“ – руског прозора на сликама Хермана Фогела. У овом Великићевом роману Русија постоји као индиректан мотив који се понавља и варира неколико пута као детаљ у слици древне руске куће с малим прозором у врху крова чију функцију треба одгонетнути, што опет Русију представља као непознаницу и простор тајни, који је у контрасту са јасним читим бесмислом Балкана.

Занимљиво је подсетити се епизоде из живота Доситеја Обрадовића, када он као дечак из родног Чакова одлази у манастир Хопово са жељом да се замонаши. Са њим у Хопово креће и његов друг Никола Нико Путин

Још један роман, објављен 2010. има битно руско одређење. То је „Посматрач птица“ Виде Огњеновић. Ситуиран у другу половину 20. века роман прати судбине јунака, али и дух времена у којем живе. Главни јунак има укрштени, српско-руски идентитет и кроз њега читалац може да прати приче о руском Заштитном корпусу и руским емигрантима који су у Краљевину Југославију дошли после Октобарске револуције. Њихови животи биће повезани са уметничком сценом у Београду за време и након Другог светског рата, а своје место у роману наћи ће и Булат Окуцава и Владимир Висоцки. Оваквим сижеом Вида Огњеновић је пружила слику Русије коју су у наше крајеве донели Руси који су као емигранти дали изузетан допринос развоју српског и југословенског друштва у целини у периоду између два светска рата, али и као потврду посебне сензибилности српске културе према руској уметности и снажан утицај који је она имала и у времену након Другог светског рата, сведочећи тако о континуитету интересовања за руску уметност, без обзира на промене које је историја 20. века доносила и српском и руском друштву.

Дани у ишчекивању

Најзад, прича „Распети на Кавказу“ Мирослава Тохоља, изузетног приповедача, једног од најбољих у генерацији која је у српску књижевност ушла почетком 80-их година прошлог века, чини се да у себи на најупечатљивији начин сажима књижевну слику Русије у нашој савременој књижевности. Главни јунак, Србин из Босне, долази у Москву пред нову 1995. годину с надом да ће се по договору срести с великом групом руских добровољаца (атамани, отпуштени подофицири, ветерани) које ће повести у Босну да се боре на српској страни. Дани пролазе у ишчекивању, а јунак новостеченог пријатељици Русињи прича како се поред цркве Светог Ђорђа недалеко од Горажда налазе гробови руских војника из Донског кадетског корпуса који су са генералом Врангелом стигли и до Босне. Њихови надгробни спомени биће порушени током грађанског рата, а они који су то учинили веровали су да су „генерали Дудајев у Грозном и Дудаковић у Бихаћу сасвим блиски рођаци“ и да се бране од инвазије на исламске народе. На то Русиња одговара да су нама заједнички „наш корен, наш Бог, наши Татари, и наши који нас не воле“. Иако је тако успостављен нови митски круг блискости, даљи ток радње показује да ни након месец дана чекања на добровољце за Босну, њих неће бити, да се „московска веза“ више не јавља, а Русија улази у унутрашњу расправу о смислу војне интервенције на Чеченију. Поентирајући на крају приче приповедач се вратио у Босну и тамо ће констатовати: „Унапред се радујем тренутку када ће да се врате. Камо нам, Пасусе, добровољци?! Ено их, рећи ћу, распети на Кавказу.“ Тако се још једном мит о великом заштитнику православних хришћана показао као илузија на Балкану крајем 20. века. Такође, прича одлично илуструје тренутак који је подједнако трауматичан и за Русе и за Србе, а то је нестајање држава у којима су живели већим делом 20. века (СССР и СФРЈ) и немогућности брзог прилагођавања социјалним и економским променама које су наступиле након пада Берлинског зида.

У претходна два века слика Русије у српској књижевности имала је важно творбено место, јер су се баш у делима с руским темама најбоље отелотвориле неке од најзначајнијих тема српске књижевности у целини: просвећеност (Орфелин и Доситеј), расап епског света (Његош), 20. век као смутно доба (Васић), сеобе и судбина странствовања (Црњански и Петковић), игрива обнова мита (Павић), демистификација идеологије (Киш), фатум понављања историје (Драшковић), судбина источноевропског уметника у 20. веку (Огњеновић) или сетна иронизација мита (Тохољ). Без много бојазни да ће се претерати, можемо рећи да је тематизација Русије у релативно малом броју дела дала остварања највећег уметничког значаја у српској књижевности у којима је ова велика словенска земља била стваралачки подстицај већи од ма које друге земље на свету. А одговор на питање зашто је то тако мораћемо да потражимо негде на средокраћу између мита, илузија и фасцинације дубином и слојевитишћу руске културе и историје, истовремено нама тако блиске и далеке.

UZ ODLAZAK BORKE PAVIĆEVIĆ (1947-2019)

ČIJA HISTORIJA?

PIŠE: **Dorđe Matić**

Zaklinjala je Borka Pavićević i vikala, dizala glas drugačijim jezikom i stilom, no snagom očajanja i pobune, ne tako daleko od glasova iz narodnih pjesama. Kao glas životnosti, kao što žene čuvaju život onda kad muško društvo poludi i ne čuva život, ni svoj ni tuđi. Odjevena u crno, na liniji namjerne simbolike, govorila je, glasno, vikala ponekad, do trošenja glasnica, i u tome je govoru bilo eha onoga govora proklinjanja zločinstva i nepoštovanja prema životu kakvih je bilo u narodnom glasu

“... i žene baška a ljudi baška”

Prota Mateja Nenadović, *Memoari*

Srpska kulturna historija – muška je historija. I kad govorimo o nacionalnoj kulturi i njenim najvišim uzletima – a oni su bili takvi da se u nekim poljima i oblicima, mnogo veće kulture ne mogu podičiti sličnim skokovima i postignućima – mi svejedno govorimo gotovo isključivo o kulturi koju je stvorila samo jedna njena demografska polovica. Polovica koja je prigrllila sebi sve, i kulturnu i čitavu historiju i njihovo tumačenje. Historija civilizacije u svakom dijelu i partikularnosti svugdje je, uproščeno rečeno, ujedno i historija patrijarhata, u čemu se srpska kultura i nacija ne razlikuju od drugih, kao što se i ne mogu razlikovati. Ipak, kad se pogleda izblize upravo ovaj mali dio Evrope i svijeta, budući nam je ovdje najbitniji, pokazuje se tu u svojoj svojoj tragici, da je ta i takva povijest, jednako i povijest jedne dodatne krucijalne, a ekstremne nejednakosti. I to u najširim linijama i kroz glavne točke već, kroz ključne ličnosti kulturne historije Srba: od samog početka, ili prije početka, od srednjevjekovlja i mračnih daljina ere o kojoj tako malo sigurnosti i izvjesnosti imamo, a znamo još manje,

Cvijeta Zuzorić

Anka Obrenović

Isidora Sekulić

Anica Savić-Rebac

Milunka Savić

Ženi Lebl

razvijaju se uporno siluete i obrisi istih tipova žene, arhetipova u brojnim modalitetima i finesama doduše, ali koji se, jednom zadani, od tada neće mijenjati – skoro do modernosti.

Narodna poezija, najснаžniji i najizdržljiviji kontinuum kulturni, kako u predmodernom tako i u *Nationbildung* periodu, u epici je fiksirala i održavala taj odnos. U tom najboljem izrazu jezika i duha naroda, toga pokidanog i spajanog kolektiviteta, u točki strahovite diferencijacije srpske kulture od većine drugih, stvar se tematsko-motivski najjasnije vidi: to su same "kučke Vidosave" i "proklete Jerine" – žene prijevarne, preljubnice i izdajice, sve isuviše tjelesne ili pak suviše *vlasne*. Ili strankinje kojima ako se baš jednom i povjeruje, onda se od njih makar zazire, ili nelagodno respektira kao nejasna i ambivalentna kopča sa Zapadom i zapadnom kulturom kao što je ličnost Ane Dandolo, unuke mletačkog dužda i žene Stefana Prvovenčanog i majke Stefana Uroša I.

Historija civilizacije u svakom dijelu i partikularnosti svugdje je, uprošćeno rečeno, ujedno i historija patrijarhata, u čemu se srpska kultura i nacija ne razlikuju od drugih, kao što se i ne mogu razlikovati

Kod one apsolutno najrjeđe sorte – kod pismenih žena Srednjega vijeka, imena je još manje – pa je tu stalno i svaki put odnekud, naročito od devedesetih, iskrsnula Jefimija – kao ime i kao pojam. Manastirske tame i teme, muka, bod igle u platno po pokrovima u prijetećim tišinama; zovu je prvom književnicom, s tri rada, sva tri u materijalu – vez na crvenom atlasu, na zavjesi, ukovan u srebru. Strah od Turaka poslije Kosova 1389., monahinje, hilijastika, istočni misticizam i srednjovjekovni arhimrak, Gustavu Cohenu, njegovoj *La grande clarté du Moyen-Age*, i Milanu Kašaninu unatoč.

Nema skoro ništa što bi se odvajalo od bizantsko-marijanskog kulta majke i žene i njene žrtve, a da bi se o tome govorilo u pozitivnom ključu. Ne treba biti deklariranim feministom ili gledati iz akronološke, anakronističke pozicije, iz takozvane unazadne pameti, da bi se taj model lako primijetio, do klišeja. Ne valja nam tu biti ni moderno surovima: čovjek se na to sve sažali, ako je u njemu malo suosjećanja, ali bez obzira na nj, zdatost stoji i tu promjene nema.

U povijesnim *izgibenjima* kad se Srbija otkinula odavno od greko-kršćanskog dogmatizma i kad je narodni glas progovorio kasnije o tome dobu, Majka Jugovića je ideal i simbol napravljen da traje, sa zastrašujućom, neshvatljivom upornošću.

Ukratko: "žene kukaju a ljudi trpe" – kao kod Njegoša u prvom pje-

vanju *Gorskog vijenca*. U toj binarnosti "ljudi i žene", na semantičkom je polju očito i jasno (?), kome pripada i tko reprezentira čitav humanitet ("ljudi" u jednini, a kao pojam "čovjek" preuzima neutralno značenje, dok bi "muškarac", kao jedino pravilno, bilo već priznavanje razlike), a tko je "nesavršene ljudskosti". Pseudohegelijanskom formulom – "ljudi i žene" ne podrazumijeva A i B, dakle, nego A i A1(a) – gdje je drugo moguće samo kao ekstenzija, nedostatna, prvoga, a nikako integralno nešto i odvojeno, različito, a jednakovrijedno.

U povijesnim izdajama kad se Srbija otkinula odavno od greko-kršćanskog dogmatizma i kad je narodni glas progovorio kasnije o tome dobu, Majka Jugovića je ideal i simbol napravljen da traje, sa zastrašujućom, neshvatljivom upornošću

Ali u poeziji su, tom najžilavijem i najživotonosnijem dijelu kulture, mnogo kurioznije i skrivenije, i nužne idiosinkrazije, ipak nedosljednosti i čak negacija: kao u nevjerojatnoj, enigmatičnoj epskoj pjesmi o Banoviću Strahinji, unikumu u odnosu na ostatak narodnog ciklusa.

U Vlah-Aliji koji otima ženu Strahinji, sve je ono nasilno, amoralno, prijeko i siledžijski vođeno, na liniji motiva *Mare milosnice*, onim andrićevskim "porivom nezdravog čoveka". To je čulnost koja u sebi sadržava nešto opće naše, kulturno, a potpuno podsvjesno i strah od nje. Završetak gdje Strahinjic ne da da mu nevjernu ženu ubiju –

*„Ne dam vašu sestru poharčiti,
Bez vas bih je mogao stopiti,
Al' ću stopit' svu tazbinu moju,
Nemam s kime ladno piti vino;
No sam ljubi mojoj poklonio.“*

takav kraj spada u najčudnije stvari koje je narodni duh artikulirao i spjevao, jednako kao i reakcija i zaključak na prošlo kroz zadnji dvostih – za koji dosad nisam uspio domisliti je li posprdnost slabosti muškarca ili istinska začuđenost i udivljenje junaku:

*"Pomalo je takijeh junaka,
Ka' što bješe Strahiniću bane."*

Da se bije i da vrati "svoju ljubiu" – Banović Strahinja odlazi na Kosovo polje, tamo gdje je početak i kraj svega. I tako stajemo. Poslije kosovske katastrofe preskočit će se nekoliko stoljeća (!) – mračni klanac i provaliju, u vremenu koje je stalo u svemu osim u mucu, preživljavanju i seobama koje će spasiti nacionalnu esenciju od nestanka, pod gušenjem od četrinsto godina turskoga vakt, u vremenu kojem se u pogledu našega glavnog motiva nije dogodilo savršeno ništa.

Tek devetnaesto stoljeće u kojem će se zemlja upraviti kao mitska žar-ptica i poletjeti zahvaljujući ustanicima i prečanima koji su, što kroz Crkvu, a što kroz grencere i građane, ko zna kako preživjele po granicama, enklavama Sent Andreje i Arada, po gradovima Carevine, Zagrebu, Beču i Pešti održali i učvrstili ime roda kojem su, pogibelji, asimilaciji i svakom jadu unatoč, nekako nastavili pripadati.

Prvi je srpski ustanak donio i ženu koja se razlikuje od ostalih, onu što kao da prvi put uzimaju zaozbiljno. Kako i ne bi kad se bavila "muškijem poslom", najmuškijim, pa izgleda da su je malo iz straha a malo iz respekta uzimali kao pola ludu, a pola sebi ravnu – miljenicu i milosnicu Hajduk Veljka – ili je, u obratu kakav je nužan, to *on bio njoj*, svakako jednaku mu, svu između mita i istine. Čučuk-Stana ratovala je s Turcima i kao kakav ratnik-profesionalac s drugim mužem kapetan-Jorgaćem na kraju otišla u Vlašku i Grčku da s njime diže ustanke. Umire u Ateni, a tu kontinentalku s Istoka Srbije i – kako drugo – Hercegovku porijeklom, sahranjuju na So-unionu, kažu neki najljepšem grčkom rtu, na Egeju, tamo gdje je ostatak Posejdonovog hrama i gdje je Byron urezao svoje ime u kamenu ruinu.

Prvi je srpski ustanak donio i ženu koja se razlikuje od ostalih, onu što kao da prvi put uzimaju zaozbiljno. Kako i ne bi kad se bavila "muškijem poslom", najmuškijim, pa izgleda da su je malo iz straha a malo iz respekta uzimali kao pola ludu, a pola sebi ravnu

U istoj eri pak, baš toj koju je inaugurirao i Byron sam, u romantizmu, u Srbiji žene su po istome uvezenom modelu i inspiracija, ili grublje rečeno, objekti za mušku poeziju. O Mini Karadžić, Vukovoj šćeri pjeva Branko, uzoriti romantik, najljepše stihove naše poezije dotada, a trebat će nam preko sto godina da nam sruše i tu iluziju, onda kada Milan Kašanin nemilosrdno bude konstatirao da objekt tih stihova, Bečanka Wilhelmina Karadžić, žena kojoj je prvi jezik bio njemački, neće razumjeti toga krhkoga i divnoga mladića, figuru napravljenju iz samoga svjetla. Pjesme naravno ostaju, ali, da parafraziramo Kafku – ne za njih, za žene kojima se pjevalo.

Tako Mihajlo Obrenović, knjaz i prvi srpski prosvijećeni državnik, svoju najljepšu pjesmu posvećuje jednoj od svojih tajnih izabranica a tek će se nedavno otkriti da se radilo o prelijepoj, fantastično imenovanoj Kleopatri Karađorđević, kćeri kneginje Perside i kneza Aleksandra, sina Karađorđevog. Ironija je da se danas čini da je mogla biti i neka druga, bilo koja zapravo iz njegova kruga. U tome serklu je i Anka Obrenović u koju se zaljubljuje Antun Mihanović (da, taj Antun Mihanović), u nju koju je čaršija odmah prozvala Anka Pomodarka jer je voljela elegantnu odjeću i

donosila bečku modu u tursku Srbiju. Ovu ženu koja je pisala, prevodila s njemačkog i svirala dva instrumenta, tu prvu – „prvonačalnu” – suvremenu srpsku spisateljicu, čaršija je zvala i “koketom i grešnicom”. Karakterizirala je ambicioznom arivistkinjom koja je kćer htjela udati za toga istoga knjaza Mihajla Obrenovića, da bi na kraju bila zajedno s njime ustrijeljena u Košutnjaku, fatalne 1868.

Milunka Savić, kao u Njegoševom stihu, šiša svoje pletenice, preoblači se poput Virginijinog Orlanda i postaje dobrovoljac (u igri ironije oko takve rodne oznake) Balkanskih ratova, a onda i Velikog rata, skrivajući identitet (!), kao borac 2. Pešadijskog puka

Druga polovina devetnaestog i početak dvadesetog vijeka, međutim vrijeme je goleme i nezaustavljive koncentracije energije u mladoj državi, pa tako, logično, i oslobađanja ženske energije i pokretanja odavno nužnih tendencija emancipacije. Na teritoriji gdje se odranije primilo legendarno Kolo srpskih sestara, stvara se Beogradsko žensko društvo, organizacija sramotno neopisana i neopjevana, kako zahvaljujući kulturalnim zadatostima, tako i strahu i gluposti komunističkog sistema koji je svoj Termidor krenuo provoditi nedosljedno i tupo, iako je u ovoj organizaciji mogao lako i dobro napraviti vlastiti prirodni kontinuitet s AFŽ-om. Poslije kad se o takvim vezama počelo (i teorijski) misliti, bilo je kasno.

Pojavljujući se kroz *Kolo*, kroz kult Cvijete Zuzorić, kroz rane socijalne (i socijalističke) tendencije u svojim različitim društvenim i kulturnim pojavnostima i (samo)reprezentiranju, uz rad na napretku i borbi žena kao kolektiviteta, razvija se unutar toga pak i onaj najrjeđi i najpotrebniji tip – umjetnice i intelektualke. Pa ako je i krenulo od romantičarskog kulta krhkih slikarica, tankih psiha, *les femmes fragiles* usred i nasuprot *Femâ* Sterije Popovića, kao kulturalne nužnosti, ta je epoha svejedno donijela nevjerovatne skokove u modernitet. Nadežda Petrović stvara impresionistički i fovistički, Jelisaveta Načić projektira zgrade i škole Beograda, urbanistički sređuje Terazije i Kalemegdanski park, a nevjerovatna Jelena Dimitrijević, pjesnikinja, poliglot, profeministica, pomiče neprekidno granice – unutar Srbije, ali i šire kulturalne granice, i to, najzanimljivije, prema traumatskom Orijentu – kao vjerovatno nijedna žena, umjetnica i intelektualac ranije. Te veličanstvene žene i individue prolaze onako kako su mogle i proći u onim okolnostima, noseći usud naroda jednako: Nadežda umire usred Velikoga rata, Jelena Dimitrijević u prvim mjesecima oslobođenog Beograda, 1945., zaboravljena sve donedavno.

U dvadesetom stoljeću, u eri kad je Srbija intelektualno uopće sma-

njivala distancu između sebe i zapadne modernosti zapanjujućom brzinom, dvije najistaknutije ličnosti, intelektualke i stvaraoci obilježiti će čitavu periodu: Isidora Sekulić dakako, i Anica Savić-Rebac. Obje, tragične ličnosti.

Prije toga, zemlja će preživjeti svoju pak najveću dotadašnju tragediju, od (bez)brojnih. Srpska historija je historija ratova dakako, ili, kao što historičarka Dubravka Stojanović ne sasvim precizno kaže, “neprestanih priprema za rat”. Zato će Prvi svjetski rat donijeti i heroinu izniklu iz krvi, gara i tupog užasa toga sasvim nepotrebnoga događaja, monstruoze klaonice koja će Srbiji odnijeti četvrtinu stanovništva. Heroinu koja će se, gotovo kao u kakvom dramskom djelu modernističke verzije komedije zabune, pojaviti i *postati* kroz potpuno muški princip, doslovno preodjevanjem – i na kraju nadvladati ga. Milunka Savić, kao u Njegoševom stihu, šiša svoje pletenice, preoblači se poput Virginijinog Orlanda i postaje *dobrovoljac* (u igri ironije oko takve rodne oznake) Balkanskih ratova, a onda i Velikog rata, skrivajući identitet (!), kao borac 2. Pešadijskog puka, čuvenoga i poznatijega po epitetu *Gvozdeni*. Nositeljica Karađorđeve zvezde, kažu i najodlikovaniji borac (bez obzira na spol) u historiji ratovanja, poslije rata je čistačica, podiže mnogo djece i biva u socijalističkoj Jugoslaviji sahranjena u Aleji velikana. Vojna biografija, onakav militarni background suviše su uznemiravali srpsko kolektivno bilo, koliko god bilo utišano i umrtvljeno tada, Milunkina sjena suviše je dražila narodu duboko usađen osjećaj da bi on do te mjere ostao gluh za vlastitu prošlost i takvu ličnost ostavio bez reakcije, čak ni u socijalističkom Beogradu.

Ratnica se nije mogla otpisati. Intelektualke i pisci, Isidora i Anica Savić-Rebac, jesu i utoliko su drugačije sudbine.

U dvadesetom stoljeću, u eri kad je Srbija intelektualno uopće smanjivala distancu između sebe i zapadne modernosti zapanjujućom brzinom, dvije najistaknutije ličnosti, intelektualke i stvaraoci obilježiti će čitavu periodu: Isidora Sekulić dakako, i Anica Savić-Rebac

Isidora Sekulić nije bila simpatična pojava. Nije morala ni biti. Kad je netko u nečemu toliko prononsiran, toliko *prvi*, to nosi težinu na leđima takvog pregaoca da se time ličnost mijenja dijalektički. Kod Anice Savić-Rebac pak, što maskulinistički dijelovi kulture ne vide, bez sluha za takve stvari i titranja, ali što i feministički krugovi odbijaju, vide se eksplozije jedne gotovo histerike, žene načete životom i borbom da se izbori za sebe i svoje mjesto, poziciju intelektualke koje joj po svemu pripada. I opet, ironično, uništene muškom historijom, preko najbližega stanja, preko muža, Hasana Repca, orijentaliste, slobodnog zidara i, zapanjujuće, četničkog dobrovoljca u Prvom ratu.

Borka Pavićević / foto: Vesna Pavlović, 1997.

U vrijeme jugoslavenskog staljinizma, iza Đilasove i Zogovićeve kritike Isidore, u trenutku kad ta žena, i kao jedinka i kao intelektualac i autor najmanje može, uočava se jedan naročit višak zlonamjere i osornosti – to nije samo pitanje ideološke razlike ka neprijatelju, to je osvetoljubivost i iritacija druge vrste, spolne i rodne. Treba vidjeti kako Zogović piše o Isidori u svom potkazivačkom i primitivnom tekstu – samo nevjera i cinik ne vidi danas u kakvim dubokim a nesvjesnim kulturalnim zadatostima su pokušale opstojati i raditi te dvije žene. Jer, reducirano i namjerno vulgarno rečeno: za mušku kulturu – intelektualka je ili gorka baba (Isidora) ili hysterika (Anica Savić) za čije okolnosti i takvo duševno i lično stanje u kome se našla nema razumijevanja. Nema treće. Za njih nema autonomije ni lične ni intelektualne.

Samo je jedna osoba došla najbliže tome da sruši to, takvu hegemoniju (u oba smisla riječi!) i, ironično, ponovo jedna “nesavršena Srпкиnja” ili “Srпкиnja s greškom”.

To je Ženi Lebl, istinska moderna heroina - i pravo lice snage ženske emancipacije. I pravo lice komunističkog režima: Ideje koja je dala mogućnost i nadu emancipacije kao nijedan prethodni sistem – i koji je to gotovo odmah srušio vlastitim staljinizmom. Paradoksalno s uvjerenjem, vjerom (!) štoviše da to čini u ime borbe protiv staljinizma.

Borka Pavićević također je bila “Srпкиnja s greškom”.

I nju su, krenuvši od ove točke unazad ka imenima u tekstu iznad, potcjenjivali na liniji gornje nekusne “dihotomije” između Isidore i Anice Savić.

I ona je osjetila, kao pravo “dete komunizma” šta znači rasti u sistemu gdje ti je skoro “sve” omogućeno, a da je sistem ipak napravljen na uskraći-

vanju sloboda i, gore, da je sve ono dobro kasnije stvoreno dijelom na ranijem žrtvovanju i ponižavanju časnih žena kao što je bila Ženi Lebl.

Kao intelektualka baštinila je Borka Pavićević, po vlastitim namjerama, poziciji i stavovima čitavu liniju suvremenih srpskih visokoobrazovanih žena – po definiciji dakle *pobunjenih* žena.

Kulturalnim čitanjem konteksta lako se uvidi da je pripadala i specifičnoj društvenoj klasi, s posebnim statusom unutar stanja i konteksta glavnog grada zemlje. To je pripadnost moglo bi se reći intelektualnoj i građanskoj “kremi”, začetak čega je upravo krenuo iz one Miloševe i sjeverne i zapadne prečanske Srbije.

Ali i zaklinjala je i vikala, dizala glas drugačijim jezikom i stilom, no snagom očajanja i pobune, ne tako daleko od glasova iz narodnih pjesama. Kao glas životnosti, kao što žene čuvaju život onda kad muško društvo poludi i ne čuva život, ni svoj ni tuđi. Odjevena u crno, na liniji namjerne simbolike, govorila je, glasno, vikala ponekad, do trošenja glasnica, i u tome je govoru bilo eha onoga govora proklinjanja zločinstva i nepoštovanja prema životu kakvih je bilo u narodnom glasu. Iako silno sofisticiran, gradski, veogradski, teatarski i intelektualan, ali, kroz vijekove i muke, glas u jednome uvijek sličan svojim prethodnicama – glas žene koja se ne plaši.

I sad kad se pogleda, poslije njena gordog i žalosnog odlaska, uočava se nešto. Kao odjednom i naglo odmotan papirus, prostire se unatrag linija kontinuiteta s nasljedstvom žena iz srpske povijesti koje su, korak po korak, djelo po djelo, glas po glas, dokazivale ključno: kroz vlastiti bitak – postojanje i trajnost sasvim drugačije nacionalne i kulturne historije. Historije kojoj su svi ovi veliki i važni glasovi njen konstitutivni, nezaobilazni dio. Često najvrjedniji.

ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ

МИЛКА ЖИЦИНА: ТРИ ПРИЧЕ

ПРИРЕДИЛО УРЕДНИШТВО

Милка Жицина (1902–1984)
рођена у Првчи крај Нове
Градишке – умрла у Београду,
српска књижевница сиротињског
дјетињства (“боса до Божић”) и
мукотрпног живота: са 17 година
напушта своје село у Западној
Славонији и одлази у Београд. 1920.,
с “неограниченим поверењем у себе
и своје руке”

Ове три кратке приче из рукописне заоставштине Милке Жичине, уредник часописа је примио кад и рукопис њене “столачке” прозе, објављене у “Просвјети” 2002. године, под насловом “Све, све, све...” Њен драматичан животни и књижевни пут изванредно је скицирао земљак и друг по перу Драго Кекановић у предговору тој књизи;

“Милка Жицина (1902-1984), рођена у Првчи крај Нове Градишке – умрла у Београду, српска књижевница сиротињског дјетињства (“боса до Божић”) и мукотрпног живота: са 17 година напушта своје село у Западној Славонији и одлази у Београд. 1920., с “неограниченим поверењем у себе и своје руке” трбухом за крухом одлази у “фрефт”. У Бечу је служавка и бединерка. До Париза једе репу с њива покрај пута. Касније: праља и куварица, собарица, агитаторка. “Организована” у синдикату кожарских радника: прави Каранове (Карловчанин, иначе чувене сандале, модни хит у Паризу тих година и преводи с француског писце социјалне оријентације. Дружи се с Вељком Петровићем, Милом Милуновићем, Стојаном Аралицом, Петром Лубардом, Веселином Маслешом, Павлом Бастајићем, Десанком Максимовић. 1928. удаје се за Илију Шакића, нашег човјека из Бјелопоља крај Коренице, радника, несвршеног студента. 1931. враћа се у Београд, а 1934. објављује роман „Кајин пут“ у Нолиту. Други роман, „Дјевојка за све“ излази уочи рата, 1940. Оба романа постижу велику популарност. Под лажним именом

рат преживљава у окупираном Банату, послје рата – репортерка, новинарка. 1. јуна 1951. ухапшена је на улици у Београду, оптужена да је као члан групе Воје Срзентића, познатог предратног комунисте, правника и економисте, Титовог најближег сарадника у разговорима са Стаљином у Москви 1946., радила “на насилном обарању државног и друштвеног уређења Федеративне Народне Републике Југославије”. У истој “групи” је и Војина супруга Драгица, носителница повјерљиве поште: Титовог писма Стаљину и Стаљиновог одговора Титу. Кривица по оптужби никад није доказана, али је пресуда била немилосрдна: за Милку је “одрезано” осам година затвора. Још јој је приписано да је “радила на рушењу братства и јединства државе”, јер се негде потужила да признати хрватски писац Јожа Хорват у некој својој причи исмијава и вријеђа национални понос Срба у Хрватској, што је неко чуо и – дојавио. Сурова истрага, па затвори: Главњача, Бела Црква, Пожаревац и Столац. Четири године...”

СУСРЕТИ

Корачала је кроз огромни хол одмаралишта “Оморика” пажљиво и некако свечано у новим патикама с мацом, у новој хаљини од тамног неког штофића, косе затегнуте у пунђу, с белом марамицом стиснутом у шаку. Ишла је под руку са млађом женом колмоване косе и градскије одевеној, отреситијих покрета и жустријег корака у својим ципелама са високим петама. То су раднице Памучног комбината са југа Србије стигле у групи на десетодневни одмор.

Жена са косом затегнутом у пунђу, а коју је, видело се, заштитнички држала под руку млађа и промућурнија колегиница са рада, газила је као с неким поштовањем по сјајним плочама хола према ресторану, а на вратима ресторана подигла главу, мало застала изненађена дугим низовима столова под бљештавом белином. Она се осмехнула тој великој белој просторији као да је примила белу, чисту, добродошлицу себи, која, ето, први пут, с правом госта, улази у тако угледну просторију. А нигде оне прашине из предioniце, а нарочито из чешљарнице памука. Села је за сто, бео, са дуплим тањирима, спустила врхове прстију на крај стола поред салветице и осмехнула се широко на своју заштитницу која ју је, својим присуством осокољавала. Било је на њеном лицу захвалности за признање... То што многи други имају увек, допало је сада и њој.

Гледала је своју другарицу с посла, а широки осмех пролепшао је њено мршаво лице. “Ето”, рекла је, погледала десно и лево дуж сале, поновила тише “Ето”, као да је хтела рећи: Ето, и ја сам ту.

МИКАНА

У том селу испод Удбине сви су се изненадили кад је Микана лично и по поруци позивала пријатеље и рођаке на славље крститке детета. Дете је родила њена и Манина чобаница Јека, долутала к њима пре четири

године однекле од Мутилића, а била је то кршна девојка, марљива на делу и брза на јелу.

У трећој години службе стала се чешће пречешљавати и прати робу са себе, кад дотера овце ткала је биљце или се хватала другог каквог кућевног посла – мела и чистила, музла краве, варила паленту, правила зачину и сир – шкрипавац. Микана и њен муж Мане били су врло задовољни њоме. А четврте године показа се да је Јека трудна, и, на згражавање комшилука, Микана је стаде чувати од тешких послова – гласно јој је забрањивала да диже сепете са кукурузом или месирачама, а кад је Јека, осетивши трудове, сакрила у шталу, Микана је пронађе и уведе у кућу, дозвола најбољу бабу-примаљу у селу, а кад је дечачић дошао на свет одреди своју рођену сестру да му буде кума. И по њеној жељи дете понесе име Миљенко. Сад је велико друштво седело за прекривеним столовима под јабукама пред кућом и јело јањећи паприкаш и печену јањетину, и испитујуће погледали Ману и Микану уврх стола. И Јеку, задовољну и радосну, која је послуживала госте око стола.

Жене су се сашаптавале: “Ма Микана никако не може да занесе. Што све није покушала!”

“Знам, ишла је и доктору на Удбину.”

“Ма, ишла је кришом чак и у Загреб!”

“Па ништа није помогло. А толико имање!”

“Било је говора да ће је Мане оћерати”.

“Ма не да се Микана. Велика је била њена дота: сви они доњи пашњаци и шума. Неће она да буде оћерана”.

“Ма, није јој лако. Зна она добро ко је отац дјетета”.

“А, куја, ћути, ни једне ружне ријечи о Јеки!”

“Благо њеном срцу! Друга би излудила и закрвила се”.

“Даа, неда се она на спрдњу. Види је како се смјешка. А само она зна како јој је...”

“Гле, Микана устаде, точи вино у чаше”...

Микана устаде, наточи вино најпре у мужевљево чашу, па у кумину и кумову, па у попову, па рече Јеки да наточи свима редом, а када су све чаше биле пуне, Микана подиже своју чашу и поче чврстим гласом: “Ајде да испијемо за здравље и срећу и дуг живот мог Миљенка... То ћу прва учинити као мајка”....

“Помајка” рече поп, а Микана поправи: “не помајка, него мајка, сретна што је добила сина и наследника... Ајд’ живили!”

Мане је полагано обухватао чашу прстима не скидајући задивљени поглед са супруге: чинило се да је она откриће и за њега. Он подиже чашу и рече: “У здравље и моје планинке!”. А Јека је стајала тамо где ју је затекла газдаричина здравица, сагнула главу и шмрцала у крај своје прегаче.

“Оди, Јеко, да се куцнемо”, позва је Микана.

Јека је прилазила полако, насмејана, бришући прстима сузе. Куцнула се чашом са Миканом, а Микана нареди: “И са Маном”.

“Хвала”, промуца Јека.

Сви су ћутали наоко побожно пред тим чином, а онда се кум, Миканин зет, први снађе: “Ајде, побро, да га запјевамо, одавно га запјевали нијесмо... гавран вука за уво повука...”

Као да су нечега ослобођени, људи весело прихватише: “...” Ајде вуче да једемо меса”...

Годинама касније виђали су Микану како води дечачића за руку и приноси бокал воде Мани и Јеки који су огртали кромпир.

Миљенко је Микану називао мајком, а Јеку тетком.

КОСЦИ

Стари Обрад, мршав и погрбљен, косио је цео сунчани дан од задруге узету кошаницу напола. А та ливада била је на стрмини која се спуштала од пољског пута до Јаревца. Косио је сам. Син му је, у најму код задруге с друштвом косио тамо негде према Митровцу. И ручао је сам: сира, лука и гњеченог пасуља. Он то више воли, све суво да завије у пешкирче, него да му пасуљева чорба бљечка по лонцу. Није он женско чељаде па да носи чорбу у лонцу, и кашику. Тако је и заповедио Добринки: Све суво па ћу прстима. Кашика би се могла и изгубити. Не, јаја не! Њих продај у’отелу, па ми купи цигара! А ћерке нека чувају благо: једна краве, друга овце. Од посуда носим само бокал за воду. Ајд’ у здрављу. То је било јутрос рано, а сад је већ ручао и напио се млаке воде из бокала и опружио се малкице на откос, тек да исправи леђа. Погледао је уз стрмину: да, колика је трава, бог је дао! Била је кишна година. А забрањена паша по задружном. А где ће човек – сељак напасати своје краве, а до динара може доћи само од продаје сира и млека. Те тако кришом напасај благо и носи се са пољаром. Па, или га подмити, или га истуци ноћу, да не плаћаш казну за сваки крављи загрижај који дохвати гредом поред задружних ливада. Погледао је више себе: их, мајку му, колико је косио, а како је мало откоса! Е, ајде, дижи се! Што вук дуже ћуби, дуже каса!

Размахујући косом пошао је равномерно корак по корак, уза страну, па низа страну, па опет навише, па наниже... Он би да пожури, али коса захтева одређени ритам покрета. Он се сав предаде тим покретима, не би ли што више покосио до ноћи, али, оно, сунце је већ клонуло иза шуме, а гле, колико још ливаде стоји усправно! А колико се пута од јутрос спуштао и дизао уз ову страну! А, гле, колико је још ливаде остало! Ајде, Обраде, крећи, бар једном доле и горе, пре но што се спусти ноћ. Он размахну неколико откоса и зачу гласове. Колским путем приближавала се група момака са косама на раменима. Из групе иступи његов син Велимир, и рече друговима: “Ајд’ здраво, ја ћу да помогнем оцу”.

Момци се згледаше, стадоше, спустише косе на држаље, повацише брусеве из водијера од воловског рога за појасом, зачуше се двогуби звуци оштрења косе. Они се размакоше на замах косе, и, ено, први закоси, после четири закоса првог, замахну косом други, па трећи – и ено их свих седам у јединственом покрету кошења. Иза њих, низа страну, падало је седам откоса, и толико уза страну.

Ливада је била оборена.

“Здраво, чича Обраде, здраво Велимире”.

Момци забацише косе на раме, и, као одморени овим изненадним добровољним радом, освежени, лица осветљених задовољством, наставише према свом планинском насељу на Тари.

**UZ ODLAZAK VLADIMIRA VELIČKOVIĆA,
BEOGRAD, 11. VIII. 1935. – SPLIT, 28. VIII. 2019.**

MAJSTOR DRASTIČNIH VIZIJA

PIŠE: **Boris Vrga**

Mračni aspekti civilizacije i ljudskog stradanja, prizori straha i propadanja, rasapa i dekompozicije, pojavili su se u Veličkovićevoj memoriji vrlo rano i poput podsvjesnog tereta taložili tokom vremena, iznalazeći u likovnoj umjetnosti medij putem kojeg će ovaj tankočutni slikar ne samo humanistički reagirati na zlo uokolo sebe, nego i pokušati osloboditi se toga tragičnog psihološkog tereta

Bežali smo iz grada, nad našim glavama ljujžali su se streljani, obešeni o kandelabre. Kada smo se vraćali, uz put su ležale naduvane konjske lešine, a iz ruševina izvlačili su unakažena tela. Bilo mi je sedam godina.

Vladimir Veličković

Svi oni koji poznaju biografiju Vladimira Veličkovića i povijest njegova rodnog grada, prepoznat će u njegovim, gore navedenim rečenicama, prizore iz proljeća 1941. godine, kada je vojska Trećeg Reicha po Hitlerovu nalogu u četiri navrata, najprije bombardirala, a potom i osvojila Beograd pri čemu je poginulo oko 2300 ljudi, a dva ili tri puta više ih je ranjeno. Ove Veličkovićeve rečenice apostrofirali smo stoga što smo u njima prepoznali ona zbivanja koja su se duboko urezala u psihu sedmogodišnjeg dječaka postajući *spiritus movens*, opsionalna osnova njegovog cjelokupnog slikarskog opusa, mentalna "popudbina" s kojom je krenuo u život, a koju godinu kasnije i u umjetnički svijet.

Mračni aspekti civilizacije i ljudskog stradanja, prizori straha i propadanja, rasapa i dekompozicije, pojavili su se u Veličkovićevoj memoriji vrlo rano i poput podsvjesnog tereta taložili tokom vremena, iznalazeći u likovnoj

Figura / Skakač, 1986.

umjetnosti medij putem kojeg će ovaj tankočutni slikar ne samo humanistički reagirati na zlo uokolo sebe, nego i pokušati osloboditi se toga tragičnog psihološkog tereta. O njegovu apelu da se slikarstvom prenese jedna u konačnici humanistička poruka, svjedoče sljedeće njegove riječi. "Smrt je prisutna u mojim radovima, ali slike nisu veličanje smrti, već njena osuda, otpor stradanju i propadanju."

**Nakon završenog
Arhitektonskog fakulteta u
Beogradu (1960.) vrlo kratko
vrijeme bavio se je arhitekturom
dobivši na jednom konkursu
prvu nagradu, ali i radeći
na projektiranju nekoliko
spomenika s Bogdanom
Bogdanovićem**

Kuka, 1986.

Nakon završenog Arhitektonskog fakulteta u Beogradu (1960.) vrlo kratko vrijeme bavio se je arhitekturom dobivši na jednom konkursu prvu nagradu, ali i radeći na projektiranju nekoliko spomenika s Bogdanom Bogdanovićem te izradom arhitektonsko - urbanističkog rješenja za *Spomenik revoluciji* Dušana Džamonje. Iako je crtao od najranije mladosti, svoj je umjetnički put praktički trasirao u Zagrebu, u Majstorskoj radionici za slikarstvo Krste Hegedušića, kojoj je pristupio uz otvoreni Hegedušićev podstrek ("Znam što radite, dođite i ostanite koliko hoćete."), a nakon što je u Beogradu vidio izložbu radova umjetnika iz njegove Majstorske radionice. Smatrajući kako je arhitektonsko djelovanje u znatnoj mjeri nesamostalno, ograničeno nizom elemenata koji ograničavaju autorsku ideju, za razliku od slikarstva koje je individualan čin, ovisan samo o autoru i njegovim zamislima, potpuno se je posvetio slikarstvu. Jednogodišnji boravak u prestižnoj Hegedušićevoj Majstorskoj radionici (1962./1963.) bio je presudan za njegov umjetnički razvoj. Ne samo zato što je počeo nastupati na važnim izložbama i salonima, nego i stoga što je ovdje, prema vlastitom priznanju, dobio mogućnost da stvara shodno vlastitom senzibilitetu. Zahvaljujući tome, oslobodio se utjecaja beogradske Mediale (kojoj je bio pristupio i s kojom je dijelio umjetničke nazore) te usmjerio svoje stvaralaštvo prema slikarstvu koje je u evropskim

Copa del mundo de Futbol Espana, 1981.

i svjetskim relacijama definirano kao nova figuracija. Takav stvaralački postupak osigurao mu je glavnu nagradu na Bijenalu mladih u Parizu (1965.) i stipendiju zahvaljujući kojoj je namjeravao ostati u Parizu šest mjeseci, a ostao je pedeset i šest godina stičući u njemu onu afirmaciju koju je prije njege imao slikar Dado Đurić, a u njegovo vrijeme Ljuba Popović. Dokaz njegove afirmacije jest i profesura na Akademiji likovnih umjetnosti u Parizu (*École Nationale Supérieure des Beaux – Arts* od 1983. do 2000. godine) i članstvo u francuskoj Akademiji likovnih umjetnosti.

U središtu njegove narativne (angažirane) figuracije, koja u suštini predstavlja osebujnu varijantu figurativnog ekspresionizma, našao se čovjek u koordinatnom sklopu prostora i vremena koji začudo, unatoč autorovom arhitektonskom obrazovanju, nije plastički komponiran i koncipiran prema arhitektonskim zakonitostima. Veličkovićev čovjek je krhak i ugrožen, uznemiren i tjeskoban, usamljen i otuđen, obespravljen i pun neizvjesnosti zbog situacije u kojoj su sve socijalne, biološke, tehničke, kulturne, umjetničke i druge civilizacijske vrijednosti izgubile svoje ljudsko značenje. Sagledano u tom kontekstu, Veličkovićevo slikarstvo predstavlja sugestivno svjedočenje o problemu ljudske egzistencije te fizičkoj i psihičkoj degradaciji humanu-

Vladimir Veličković (1935. – 2019.)

ma u nesklonom i nesigurnom mu okruženju. Ne čudi stoga, da je povodom izložbe održane 2012. u splitskoj palači Milesi, nalazeći se na strani upravo takvog čovjeka, slikar izjavio: "Dužnost je umjetnika da na nekakav način prenese stvarnost, a naša je obilježena negativnom dinamikom koja opterećuje savjest koju imamo. Osobno me jako čudi kada umjetnik okreće glavu od stvarnosti, na planetarnom planu. Zadatak je umjetnosti, barem, kako to ja shvaćam, reagirati."

Mada će netko u ovoj izjavi prepoznati Hegedušićev nauk o socijalnom karakteru umjetnosti i konceptskoj angažiranosti umjetničke poruke, treba zapaziti kako je Veličković postupno pročišćavao svoj likovni izraz koji je zbog svoje orijentacije na prikaz psiholoških stanja i sukusiranosti na etičku poruku nerijetko bio opterećen retoričkim i literarnim elementima. Kao rezultat plastičke preobrazbe motivskih predložaka u likovne vizije, literarnu asocijativnost sve je više zamjenjivao sklop simbola čija su značenja bila životnija i uvjerljivija, otvorenija i kompleksnija. Premda je više cijenio crtež od slike (držeci da je crtež stvar nadahnuća, a slika rezultat rada), osamostaljenje i sve veću jasnost njegovih virtuoznih i velikoformatnih artefakata, pratile su i promjene kromatske skale. Početnu tonsku monokromiju, svedenu na sivo – bijeli – crni kolorit zamjenjivao je intenzivniji i prodorniji kromatski registar s prevlašću crvene i zelene boje. Spomenuta promjena, praćena kompozicijskom smjelošću i gestualnom slobodom, rezultirala je još većom prodornošću i sugestivnošću njegova slikarstva, realizacijom novih, kako estetskih tako i semantičkih efekata koji su recipijente istodobno uzbuđivali i šokirali.

Kada jer riječ o ikonografskom rekvizitariju i repertoaru Veličkovićevih motiva, treba reći kako je isti ponajbolje definirao francuski filozof frojdomarksističke orijentacije i vrsni poznavatelj njegova slikarstva Michel Onfray: "Gavranovi, žičane ograde usred geografskog ništavila, vešala, ponekad skele potrebne za vešanje čovjeka: ružičasta žarišta, razbuktni plamenovi i guste mase dima, nepregledni, pusti predeli, pesak, prostranstva, izgorele, uništene zemlje, leš bez glave; drugde, na nekom drugom platnu, glava bez tela, pacovi koji beže, bezglavi psi, čovekov leš koji pada u prazninu ... kada izađemo iz platna, njegovi mirisi nas i dalje progone." Mada bismo ovom popisu mogli pridodati još pokojni motiv npr. muškarce u trku, krhotine razbi-

jenih lutaka, faluse, kuke, učvorne konope, pse u jurnjavi, velike svemirske bube, žene u grču rađanja, mrtvorodenčad i druge detalje iz objektivne realnosti i čovjekova okoliša, citirani registar simbola dovoljno je eksplicitan da ilustrira morbidnost i apokaliptičnost njegovih kompozicija.

Unatoč tome što je njegovo slikarstvo bilo poprilično rugobno i neprijatno, da ne kažem stravično i košmarno, kritika, a dobrim dijelom i publika koja je u velikom broju posjećivala njegove izložbe, u njemu je prepoznavala kako puls sadašnjeg vremena, tako i egzistencijalnu uznemirenost današnjeg čovjeka

Unatoč tome što je njegovo slikarstvo bilo poprilično rugobno i neprijatno, da ne kažem stravično i košmarno, kritika, a dobrim dijelom i publika koja je u velikom broju posjećivala njegove izložbe, u njemu je prepoznavala kako puls sadašnjeg vremena, tako i egzistencijalnu uznemirenost današnjeg čovjeka. Sagledane u tom kontekstu, njegove apokaliptične scene nisu toliko stvar prošlosti i reminiscencije na kataklizmatične scene koje iza sebe ostavljaju ratovi, koliko mučne vizije zloslutne budućnosti opterećene strahom od atomske kataklizme. Ne čudi stoga da je Veličković, govoreći o svojim vivisekcijama stvarnosti i infernalnim scenama, koje svojim oblikovnim degeneracijama i uznemirujućim nabojima ne poštedeju nikoga, jednom prigodom izjavio: "Ja ne komadam ljude, sami se komadaju. Ja shvatam sliku kao dokument o nečemu, kao što su dokument i film i literatura." Ili, kazano riječima spomenutoga francuskog mislioca Onfraya: "Ljudi kopaju svoje grobnice. Slikar ih samo osvetljava."

Svjestan da bez emotivnog i afektivnog uloga recipijenta, koliko god da isti bio potresen i užasnut, šokiran i konsterniran dramatičnošću prizora, nema efikasnog djelovanja ni sigurnog prenošenja protestne poruke o čovjeku i njegovoj tragičnoj sudbini obilježenoj krhkošću egzistencije i rasapom ljudskosti, Veličković je tokom šest desetljeća stvaranja dosljedno inzistirao na vlastitom stvaralačkom konceptu, stojeći postojano na strani žrtve, pa bilo to i na rubu provalije.

Kao majstor metiera globalnog ugleda, čemu su doprinijele brojne nagrade i izložbe održane u svjetskim metropolama, svojim je slikama i crtežima kontinuirano i koncentrirano svjedočio o našem svijetu i njegovim traumatičnim mijenama. Pretvoreno u potresne i provokativne heraldičke znakove našeg doba, njegovo markantno i angažirano slikarstvo zadivljujući je pokušaj čovjeka da upozori na svoju ugroženu, deklasiranu i degradiranu humanost. Stoga se nije teško složiti s kritičarom Veselkom Tenžerom kada tvrdi kako je njegovo slikarstvo rezultat "napora da se pobijedi sudbina". "Egzistencijalni strah time je dobio jednu svoju mjeru", a "crtačka svetkovina ukrotila užas, koji danas osjećaju svi ljudi otvorenih očiju."

DVIJE PRIČE

Tatjana Sikima

ĐED PERO

Mog đeda Peru, od starine prezimenom Lazarev'ća, a po austrougarskom popisu Jasenovčanin, zvali su Šajzin. Taj je špicnemet doneo iz partizana. Kazivala je Starabaka, majka mu, da su ga tako prozvali Nemci kojih je pobio otprilike koliko i Bata Živojinović u nekoliko ključnih glumačkih ostvarenja.

Deda je ranjen kod Prozora u nogu pa nije stigao da lično ispraši svakog kog je naumeo, ali je Prozor morao pasti.

Njegov otac Miloš uputio se, dvadesetih godina prošlog veka, brodom u Ameriku. Preko njujorške luke ušao je u Novi Svet i promenio ime u Mike Jasen. Tako se potpisivao kad su stizala prekookeanska pisma. Na kraju puta je završio u Vankuveru gde je držao mali motel za naše iseljenike koji su svi bili samci. Većina ih se nikad nije vratila. Decu su poslednji put videli u kolvkama, a ženama bi ostala kanadska penzija ili nasledstvo. Tako je i sa njim bilo, ostao je da počiva na Victoria Islandu, a đed Pero je dobio nasledstvo.

Kad su nas devedesetih godina prošlog veka u Kanadskoj ambasadi razbacivali po indijanskim rezervatima i saskačevanskim pustarama, dobri konzul Leo Cooper koji je, vele, namlatio grdnu lovu udarajući kanadske vize prekodrinskim Srbima, ipak je mene, Miloševu praunuku, poslao za Vankuver. Tako se zatvorio naš krug većnih putnika.

A Petar, tako mu je bilo rođeno ime, bio je kao banijski jablan; tanak, visok, istaknutih jagodica. Babe u selu su bile lude za njim. Stari šarmer je svakoj kupovao rubac za Osmi mart, donosio im iz grada šekera i kave i šampon od koprive. Letele su na tarabe kad bi prošao biciklom i mahale do iznemoglosti. Sećam se kako sam dugo mislila da me sve te babe vole zbog mene.

Rodila ga je Ana, Starabaka, sitna, mala, od sušice i teškog rada pogrbljena. Odškolavala ga je za šumara. U Drugi svetski rat je otišao sa 18 godina. Prodorno plavih očiju, uvek je nosio tamni šešir i sivo odelo i mirisao na Filter Jugoslaviju.

U njegovom ogromnom dvorištu smo vozili bicikle. Radnike sa pilane je dovodio u podne na žganjce sa skorupom, pod lozu, a mi smo trčkarali oko njih.

Svako tele u štali koje je hteo da proda ja sam, normalno, oplakala. Đed bi rekao - neka, Glum'ce, nemoj plakat'. Nije tele čojek, plakaćemo kad umremo.

Pero je imao najmekšu bradu na svetu o koju su se češkali moji dečji obrazi, grleći ga. Letela sam mu u zagrljaj kao izgubljeno lane, u te žuljevite dlanove, u to grubo krilo koje me grlilo kao da sam od stakla.

Seo bi na stepenice i čekao me da dođem sa autobusa. Kraj nogu mu je ležala Indira, crno-bela mačka. Đed je voleo Nesvrstane.

- Glumice, govorio mi je, de ti đedu izrecituj jednu svoju!

A ja sam, đedova Glumica, recitovala i recitovala.

Pesme o bratstvu i jedinstvu, partizanima, Kozari, Sedmoj banijskoj. Stojanku majku Knežopoljku.

Otare đed suze rupčićem iz sakoa pa kaže - dede još jednu!

A ja jopet.

- Pišeš li šta o sebi, Glum'ce?

- Pišem, al' me sramota da ti kažem.

- Zapiši tu neđe i mene, da me se sjetiš. Ja tvoje djece neću videti, ali ću ti ih gledat kroz te tvoje oči. Ja sam ti dao te oči, Glum'ce. To na tebi su moje oči.

Iz Perine se kuće odnosilo ko šta je hteo.

Plaćao je samo onaj koji je imao viška.

Sa sebe je skidao ako nije imao ono što je neko tražio.

Odrastao bez oca, bio je otac selu, glava naših porodica, naš um, snaga, onaj koji je uvek znao šta i kako treba.

Umro je davno, u ovom ratu.

Toliko davno da se sećam mirisa Pitralona na njegovom licu, ukusa kupina koje mi je ubrao, hlada vinove loze pod kojom sam mu recitovala i njegovog hrapavog smeha.

- Stander pod banderu, Glum'ce, da vas vidi autobus, đe skakućeš, lane đedovo...

U toj hladnoj banijskoj večeri, dok mu je sneg topio prosedu kosu, sa visoko podignutim šeširom u pozdrav, ostao je stajati moj đed Pero. Heroj svih naših života, junak iz svih ratova, moja riznica nežnosti i stub na kom je podignuta zastava mog života.

- Glum'ce, one će se sve poudavat' i čutjeti. Samo se ti nemoj dati, ti si đedova! Kad daš riječ, ne smiješ je pogazit', jes čula? Moraš uvijek bit' čojek, uvijek! Kad padneš, moraš ustati'. I kad ti se plače, moraš se smijati'.

I nikad ne smiješ dat na sebe, čuješ li me, Glum'ce?

Čuješ li me, Glumice...

* * *

Tamo negde daleko, daleko od ovog života, ostao je đedov grob i pusta zemlja Banija.

SOKA SIMINA

Soku Siminu je, na Sv. Iliju, ubio grom.

Onaj ljuti Gromovnik, kog smo, pre nego su nam okraćala pamćenja, zvali Perun.

Kupila je seno pred kišu, samo dvaput da zamane vilama i to ti je. Morala bi i blago utjerati sa paše, skuvati vareniku za sutrašnji sir i skorup, misli joj se roje.

Ama, jesam li unijela perine jutros?

U rukama vile, zarđale, našla ih u dnu štale, negde.

Obadi navalili ko sumanuti.

Soka je došla iz velikog grada u kom za nju i decu više nije bilo mesta.

On se povukao sa kasarnom negde ka Bosni, Srbiji, baš me briga đe je, a i šta će ti, misli, davno ste se raščerali, tako je govorila njena mati.

Dobro, mogao je Mlađu, sina im, povesti, makar. Da ne mora u rat.

Nevenka je, ćerka joj, u Banjaluci na fakultetu.

Jakog mi fakulteta, rekao je đed Simo, Sokin ćaća.

Ako ne studira u Beogradu, bolje da ga nije ni gonila.

Soka kupi seno, a u daljini seva.

Juče je nestalo struje, kištra sa mesom se počela topiti, agregat opet zaštekó, moraće to meso ispeći pa staviti u mast, da ne propadne.

Sevnu, opet.

I opet.

I sve je bliži prasak, konda nebom neko nekog juri, sa zapaljenim grivama.

Soka brže kupi, obazire se ima li đegod koga da joj pomogne, nigde žive duše ko za vraga, a omara neka, bože ti pomози.

Sokin je otac bio nosilac Spomenice.

Od onih par što je Sedma banijska vratila sa Sutjeske, kad su im rekli da idu izginuti.

Baš tako, tim rečima. Neće se niko vratiti, veli komandant, svi ćemo izginuti.

A ćaća se ipak vratio, vavijek ljut na sebe što je živ.

I na boga i na vraga, i na život, i na smrt.

Zato Soka nema pojma o Svetom Iliji, veruje samo u pokupljeno seno pred kišu.

Ona mu se, svom ćaći Simi, zadnja rodila. Mezimica.

Neće ostat na selu, jok.

Ići će na medecinsku u Beograd, rekao je materi, malo brkajući slova.

Lete slike života, kijavica je hvata od presušenog sena, vrelo je leto, morda joj i suze krenuše.

Onaj njen stan, sa pogledom na more.

On kad je završio Akademiju, pa prvi brod, drugi, nikad kući, do kontraadmirala nagurao.

Pa kolegjinice na poslu zavidne, oficirski balovi u Beogradu, avionom vele voze je pravo do Francuske, u Dom JNA. A njoj srce da prepukne za Beogradom kad se moru vraća.

On malo popije, pravi lom, ona sve ćuti, trpi, ali ne može se doveka.

Pa kako se razvela, pred sam rat, deca porasla, dodijalo ćutati.

Vala da mi ga je još jednom vidjeti, da mu sad sve saspem, misli, vri u njoj krv, ona banijska.

Soka je, svakog ponedeljka u 6,15 bila na frizuri u salonu iznad rive. Ladna trajna.

Murina suknja, Varteks košulja, Rašica vesta, tanka. Peko cipele, kožne, malo stežu, ali neka.

Duge noge, ih.

Sirova kafa iz Trsta, peče ceo komšiluk, smeh i cika.

Vermut sa malo šećera.

Mlađin prvi razred.

I Nevenkin.

Pa kad dođu na Baniju jedva razumeju šta im đed Simo govori, zavlache na svoje.

I kad joj je ono šefica rekla devedeset prve - jesi l' ti Vlaj'na?

- Nisam, ja sam Banijka, još gore.

- A ja bodulka, najgore.

Pa im bi smešno, do suza.

Soka je pokupila prnje tog leta kad su granate tukle sa svih strana.

Ni sama ne zna kako je dospela dovdje i zašto sad kupi seno po omari, na Svetog Iliju 1994. godine, sa glavom u osamdesetoj nekoj, zarđalim vilama koje ne idu uz onaj njen mantil glavne sestre na hirurgiji, kupi ga na toj pustoj livadi daleko od onih palmi i plavetnila, bez ladne trajne, parfema, štikli i svilenih košulja.

Tu, usred slika izgubljenog života, nasloni se na stog.

Sevnu munja, ko neonska reklama na Terazijama, ona prva, žmirkavog svetla.

Puče grom.

I to je to.

Možda je čula, ko u magli, Moja Ane broji dane.

Možda i nije.

Uz stog sena je našli ko prislonjenu.

Odmorenu.

Olakšanu za kraj koji nije dočekala.

Drugog avgusta sledeće godine Nevenka je spremala godišnjicu majci.

Slatku pitu sa sirom kakvu je volela, kobasice, šunke, čega je već imala.

To će podeliti sa komšijama, a onda će ni tri jutra ne dočekati u dedovoj kući i, bez diplome, dati se, gladna i očajna, u zbeg.

Mlađo zbega neće ni videti.

On je mrtav još od jutros, negde u Bosni, samo Nena to ne zna. Saznaće za tri meseca, u Zaječaru, gde je sudbina odvela.

Tu, u kasarni, zateći će oca, bez mora, koji čeka ni sam ne zna koga.

Soka, godinu ranije, stoji sa vilama na onoj pustoj livadi, sve bliže i bliže grmi i seva, misli - kog li vraga sad grmi, oćel udarit kakvo nevrjeme, da zamanem još dvaput vilama i da bježim.

Pa opet - Nena kad diplomira, idemo za Srbiju, ja ovako više ne merem.

Pa jesam li ja ovo od života dočekala, da kupim sijeno po nekim vražjim livadama, ošta sam se školavala, đe sam prispjela?

Sutra kad Nena dođe, presjeći ću, nek znade.

Pravo u Beograd, i tačka.

Sve u sebi kazuje, pa joj na osmeh pada kap znoja, omara neka, suza.

Lete slike, Deligradska, uz Balkansku materina pletena korpa prekrivena Faks helizim krpom, puna mesa i slatke pite, a nju u internatu u Beogradu sramota, kud je to ponela.

Onaj momčić, sa Ozrena, što joj je rekao da iz nje ne dva nego sto vragova vire.

I kako pada kiša na Kalemegdanom.

I kad je ćaća rekao da mora u Split.

I kad su joj zakazali spoj sa Đurininim sinom na njegovoj zadnjoj godini Akademije, đe sam se u njega i zagledala, luda glavo.

I svadba im 2.avgusta, sva se slepila kosa pod onom kletom tokicom. I one heklane rukavice, šta ti je mlado i ludo.

Moja Ane broji dane, noći...uh, kako je tu pesmu volela.

A srce u Beogradu.

I onda grom. Gromovnik, na vatrenim kočijama.

I posle svega - ništa.

Od tolikačkog života ama ništa.

Tačka.

Kao ona zvezda koju je gledala iz Opservatorije na Zvezdari, kad joj je rekao, taj mali sa Ozrena, da to nije Danica, već zvezda Sokica.

I kako ga je ostala željna.

Beograda.

“Ti, međutim, sjaš, i sad, kroz san moj tavnj,

Kroz bezbroj suza naših, večan, u mrak, i prah.

Krv tvoja ko rosa pala je na ravni,

Ko nekad, da hladi tolikih samrtnički dah.

Grlim još jednom na tvoj kamen strmi,

I tebe, i Savu, i tvoj Dunav trom.

Sunce se rađa u mom snu. Sini! Sevni! Zagrmi!

Ime tvoje, kao iz vedrog neba grom.

A kad i meni odbije čas stari sahat tvoj,

To ime će biti poslednji šapat moj.”

(Crnjanski, Lament nad Beogradom)

DVANAEST SLIKA USUSRET BERLINALEU

BERLIN ZA POČETNIKE

PIŠE: Milan Zaviša

Preko Spandauer Straße i Karl-Liebknecht-Straße nalazimo put ka Alexanderplatzu. Ipak, pomalo namerno izbegavamo najpoznatija mesta jer želimo da osetimo kako grad diše svuda, baš svuda. Njegovi mirisi, njegova isparenja, *prljavština u vazduhu i čistota njegovog uma* nas opčinjavaju. Gubimo se u ulicama, nastojimo da utiskujemo kaldrmu, tlo pod nogama da nam bude uzdrmano

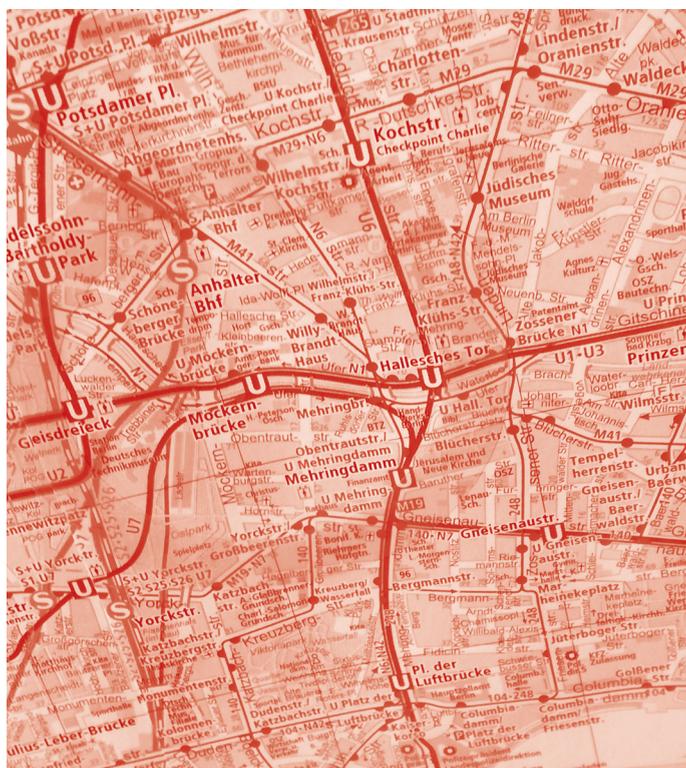
PROLOG

Putovati bez prestanka.

Kada se Berlin posmatra na mapama, zamišljanja su ograničena. Lutanja kroz ulice, pokušaji pravljenja mogućih pravaca kretanja.

Kako li izgleda ta Wartenburgstraße? Šta li ima u njenoj okolini? Da li će nam pružiti ono što od nje očekujemo? Da li će misao o Berlinu nadvladati njegov fizički oblik?

Slećemo bez karte grada. Dobićemo ih nekoliko u prvih par sati. Nećemo znati kuda ići, ali ćemo se prepustiti. Let ka Berlinu jeste završen, ali naš nije.

SLIKA BROJ 1

Na kraju ulice u kojoj smo smešteni, ili na ulazu u njenu drugu polovinu, nalazi se posve obična zgrada u svojoj berlinskoj postojanosti. Sa njene bočne strane po sredini se ređaju prozori, jedan za drugim. Okna su to koja gledaju na ulicu, nekih običnih ljudi, sasvim slučajnih. Ta strana ove zgrade je obojena u prozirno narančastu, boju nekoliko nijansi. Ona predstavlja osnovu za glavni crtež koji zgradi daje na pamtljivosti i trajnom sećanju.

Medved i devojčica su tu – on, kao njen dobri duh i čuvar sa leve strane, ona koja čita, sa desne strane, utonuli u neki svoj svet, veštom rukom oslikan. Grane drveća čine odličnu kulisu ovoj slici prirodno je nadopunjujući. Uklo-

pljivost u okolinu je i više nego razumljiva. Ništa ne bi bilo isto da ove slike nema, kao što je sve u redu dok ova slika postoji.

Odmah iza je park odmora. Svaki je park – da li mi se to pogrešno čini? – ovde takav. Kanda i pride sunce malo drugačije zahvata travnatu površinu na ovom mestu, i pravi vam zagrljaj. Čini vam grad vašim iako ste prvi put u njemu. Nudi ga i u njegovo ime.

SLIKA BROJ 2

Nakon dolaska, vode nas do Bergmanstrasse. Zanimljiv naziv. Prolazimo kroz Großbeerenastraße, pa idemo na Yorckstraße, a onda ulazimo u Mehringdamm, a usput i pokušavamo da zapamtimo što više. Dolazimo i do nje. Dugačka, predstavlja okosnicu lokalnih stvari i kraja, i vidi se da je centar događanja.

Ako ste jelu skloni, teško ćete moći da odolite sebi u njoj. Nebrojani je broj radnji u kojima ćete ispipavati nepca. Jedno, drugo ili treće, premalo je vremena za sve. Da sam duže tu, možda bi se javila potreba za kuvanjem, ovde gde je to nešto što logično sledi na kraju niza. Naprosto, sva ta mnogobožanstva hrane bi mahinalno dovela do buđenja instinktivnog gena sakrivenog kuvara koji negde čuči da bi bio otkriven. Voleo bih to da saznam, nekad.

I knjižare. Ima ih nekoliko u ovoj ulici. Ne mora se govoriti jezik da bi se knjiga držala u rukama. To dobro znaju i svi oni koji ovom ulicom hode. Najlepše od svega je što su oni Berlinci, stalni ili privremeni. Engleski je novi nemački, a nemački budući engleski za sve njih.

SLIKA BROJ 3

Vreme prikazuje svu besmislenost Zida. Već drugi je dan tmurno, blago maglovito.

Ostaci jedne istorije oslikavaju prošlost u dovoljnoj meri da ne bude više od zalogaja za budućnost. Udaljavamo se jer želimo da budemo tumači sadašnjosti. Preko Bernauer Straße se spuštamo do buvljaka. Ispostaviće se, jednog od mnogih. Iz vlagom natopljenih kuća naših starih mogli smo i mi nešto doneti. Najljuće dete u kolicima pogledom skreće naš u drugu stranu, otac mu ra-

zgeda jakne. Nema tezge na kojoj se ne bismo zaustavili. I dalje se oseća lakoća u vazduhu, blagi miris uživanja.

Nasuprot omeve nalazi se drugo tržište stvarima iz kuća. Na nekoliko spoje-nih stolova mogu se naći naočare za svakoga. Odmah pored su neprocitane knjige, i odbačene fotografije.

Prolasci ulicama gase javu. Pored obližnjeg mesta za jelo, tik iza oslikanog stuba za reklame parkiran je kamper. Biti u njemu dok se berlinsko tržište nekretnina ne smiri, biti u njemu dok Berlinom prolaze ljudi koji bi tu želeli da žive...

SLIKA BROJ 4

Na reci Spree. U Treptow parku. Istorija koja prožima.

Memorijalni kompleks posvećen sovjetskim vojnicima govori svojim re-čima. Pogled na statuu visoku 12 metara oduzima i ono malo preostalog daha. Jedna ruža je ostavljena kraj njega, jedna za sve koji su poginuli.

Stajati na stepenicama, osećati snagu borbe, i gledati u suton. Sutra krenuti u boj.

U Berlinu antifašizam ima posebno značenje. Trenutna situacija posebno utiče na njegovu životnost. Uvek i svuda biti na njegovom braniku.

Kraj dana kao kraj jednog razmišljanja, kao završetak jednog poglavlja. Kuda li smo to hodili, i zašto iz toga ne možemo izaći?

SLIKA BROJ 5

Laka kiša je zahvatila i Berlin. Magla je prati, ali vremenske prilike nemaju nikakvog uticaja na *rutu tabanjanja*. Odlaskom na *Museumsinseln* prvi put osećamo turističke potencijale grada. Gužva je prevelika i ne toliko vredna da se minuti provode u redu. Sve što se ne vidi sada ostaje za drugi put. Televizijski se toranj negde nazire, uočavamo njegov prepoznatljiv oblik. ARTE se doduše nije gledao u Berlinu, ali se *Die Zeit* udahnuvao. Zgrabiti ga, stiskati ga u rukama, listati stranu po stranu, napred i nazad, udubljavati se i mrštiti, biti znatiželjan.

Preko Spandauer Straße i Karl-Liebknecht-Straße nalazimo put ka Alexanderplatzu. Ipak, pomalo namerno izbegavamo najpoznatija mesta jer želimo da osetimo kako grad diše svuda, baš svuda. Njegovi mirisi, njegova isparenja, *prljavština u vazduhu i čistota njegovog uma* nas opčinjavaju. Gubimo se u ulicama, nastojimo da utiskujemo kaldrmu, tlo pod nogama da nam bude uzdrmano.

Sve je obično, sve je vanredno. Linije koje te osećaje razdvajaju ne postoje u glavama dok se nalazimo u Berlinu.

Kurfürstenstraße u sumrak, *The Wire* kroz berlinski dvogled. Misli o položaju tih radnica, misli o nekom drugom svetu. Prolazak i kroz Kantstraße u blizini. Saznanje da postoji i Schopenhauerstraße koju ipak nećemo videti.

SLIKA BROJ 6

Jedan od načina upoznavanja grada je i vožnja svim dostupnim prevoznim sredstvima javnog saobraćaja. U-Bahn i S-Bahn smo upoznali u tolikoj meri da možemo pratiti njihovo kretanje na daljinu, i da tačno znamo gde staju. Potpuno šiparačko divljenje kada se pojave na vreme. Konstantno gledanje na sat kako bismo bili sigurni da stižemo, konstantno gledanje u nazive stanica da bismo videli da dolazimo tamo gde smo i hteli.

Spokojno sedimo, još konstantnije se vozimo.

Ulazimo i u tramvaj, izlazimo kada se linija prekida, i ulazimo u sledeći koji nastavlja dalje. A dalje je i autobus, zašto da ne, odvešće nas preko Leipziger Straße do Potsdamerplatz. Slučajni pogledi i dva trabanta. Opet neko drugo vreme kao podsećanje.

Ukalupljenost u sadašnjost je ipak tačna.

SLIKA BROJ 7

Čovek mora imati ideje. Iznebuha, dok hodimo kroz Yorckstraße, i tražimo hranu za taj dan, natpis sam od sebe iskače. Morao se videti. Reklama za lanac radnji verovatno, ali u ovom kontekstu i pogled na svet. Ideje kao iskre vodilje; na tom istom neimenovanom nekom od nas je pitanje kako ih realizovati. I gde. Berlin se čini idealnim za to. Tri dana našeg boravka u njemu govore dosta o tome. Čitavi svetovi naviru, nadrealne kule se grade. Bez iluzornih traktata, sa dozom strahopoštovanja prema gradu.

Konačno je sunčano jutro i u njemu iako to ne remeti perspektive. Mogu li se misli pretvoriti u akciju, mogu li ideje dobiti konkretnost?

Turisti smo, ali to ne želimo biti.

SLIKA BROJ 8

Odlazak do Potsdama. Tričavih tridesetak minuta, neosetljivih. *Sanssouci Park* kao još jedan pokazatelj istorijskih zbivanja pretočenih u vrlo sadašnjost trenutka. Botanička bašta sa dve strane koja ne ostavlja puno prostora osim da se u nju sedne, i ostane. Razmišljanja o svetu i nama u njemu. Kuda i zašto, i zašto baš ovde.

Onda povratak preko Großer Wannsee-a do Kladowa. Zatim autobusom kroz Ritterfelddamm, pa na Privatstraße, te onda kroz Potsdamer Chaussee

na Bundesstraße 2, pa u Wilhelmstadt, te u Spandau. Povratak do Mehringdamma preko Ostbahnhofa sa M140.

Nekoliko centimetara nas deli od zemlje, slobodna je naša procena.

SLIKA BROJ 9

Muzej filma i televizije u okviru Nemačke kinoteke. Knjižara u podnožju koja je opremljena za nekoliko dana hoda po njoj. Muzej još i više. Iluzije na svakom koraku, tela su na razmeđi svetla i ogledala. Još uvek ne bivamo sigurni da uskoro nećemo izaći iz filma. Ipak je java suviše jaka.

Biti na ovom mestu tokom trajanja *Berlinalea* makar se ne pogledao niti jedan film. Biti tu više kao stav, iskren čin, i bezgranična mogućnost. Baš tu, i nigde više.

SLIKA BROJ 10

Prvi je maj. Dobar deo Kreuzberga je zatvoren. Fešta je, ljudi se vesele. Na ulicama je gomila nekih razdraganih bića čiji svetonazor se lako razume. Ne znam im sudbine, gledam ih, sa dozom neobičnog samopouzdanja i razumem. Jela različitih nacionalnih kuhinja se svuda nude na pladnju. Sve je na ulici, sve je dostupno. Sedi se na obroncima trotoara, bez razmišljanja o kraju. Kafići su otvoreni, sve se podrazumeva. Buka je zaglušujuća, ali buke nema.

Na obodu parka gde se sluša punk i bistro *leve politike*, pogled klizi ka tabli *Anti-Deportation Café, Soli-Küfa*. Bicikl stoji naslonjen na natpis. Nade ipak ima. Ceger Komunističke partije Turske je tu kao potvrda.

Kod *Marousha* je red, navrat ćemo kasnije. Ima i drugih, ali preporuka govori da se ovaj mora probati. Dok nastavljamo da prolazimo duž Adalbertstraße, osećaju se mogućnosti. Neslućene, nestvarne, ne sa ovoga sveta. Sa svih strana dopire muzika, teško se odlučiti kuda krenuti. Želeo bih da vidim sve, da čujem, da uši osele ono što oči gledaju. Vrtim se, hteo bih dalje, ali želeo bih i da stanem, da trenutak nekako ostane, da zauvek bude deo mene.

Krećemo se napred, sa prevelikim zadovoljstvom hodimo. U jednom trenutku je ugledam, srećnu i veselu, na leđima oca, sa balonom. Diskretno je pratim, tu devojčicu među odraslom decom, i ne postoji ništa drugo osim njenog pogleda. On se tako uklapa u *zadovoljstvo u tekstu na ulici*.

Lako je odista biti srećan, još lakše biti svoj.

Kao da je to svakidašnja radnja, odlazimo u *Misfit* na Oranienplatzu. Ne zadržavamo se. Da jesmo, krenuo bi nezaustavljivi razgovor sa svima.

Polako hodimo tamo gde boravimo, muzika se i dalje čuje, ali mrak pada kasno.

EPILOG

Kraj kao novi početak. Mesto za muzičara u metrou, samo za njega.

Koliko li je toga stalo u pet dana, koliko li su oči mogle da uhvate momenata, koliko li se reči čulo, koliko li se toga nije prećutalo, koliko li je pokreta berlinskih, koliko misli neoivičenih zidom.

Toliko.

ALEKSANDAR RODČENKO *REVOLUCIJA U FOTOGRAFIJI*,
MUZEJ ZA UMJETNOST I OBRT / 17.6.2019. – 8.9. 2019.

NEVIDLJIVA REVOLUCIJA

PIŠE: Bojan Krištofić

Izložba kao izložba ne samo što je bila, najblaže rečeno, nedorečena, nego i kao drugi ruski izvozni izložbeni proizvod u Hrvatskoj u tek dvije godine pokazuje zabrinjavajuću tendenciju moskovskih kulturno-umjetničkih institucija prema pravoj depolitizaciji ruske avangarde – revolucionarnog kulturnog pokreta kojeg je naprosto nemoguće ispravno razumjeti izuzetog iz istih takvih politika čiji je epicentar bila Oktobarska revolucija

Prije točno dvije godine, u sklopu programa šibenskog Festivala alternative i ljevice – Fališ, u galeriji Matija bilo je postavljeno hrvatsko izdanje putujuće izložbe *Iz Rusije s ljubavlju i mržnjom*, posvećene "vizualnoj raspravi" povodom stogodišnjice prijelomnog događaja 20.st. – Oktobarske revolucije. Izložba je u Hrvatskoj bila pripremljena prvi put nakon moskovske premijere, a doputovala je na inicijativu organizatora Fališa, koji su prepoznali potencijal teme oko čije se historije i sadašnjosti nesumnjivo i dalje "lome koplja", a njena se srž prevratnička iznova (de)politizira, što je pokazala i ta izložba sačinjena od velikog broja plakata međunarodnih dizajnera/ica, u kustoskoj koncepciji Sergeja Serova (predsjednika Moskovskog internacionalnog bijenala grafičkog dizajna "Zlatna pčela"), koji su imali svu slobodu da svoje shvaćanje Revolucije komuniciraju kako misle da trebaju. Rezultat je bila izložba s nekoliko osebujnih vizualnih glasova, porijeklom većinom iz, što je vrlo zanimljivo, Južne i Latinske Amerike, ali joj je nasušno nedostajala svijest o sociopolitičkom kontekstu koji bi današnje viđenje teme stavio u neophodnu historijsku i dijalektičku perspektivu. Pritom je važno istaknuti da domaći priređivači izložbe nisu mogli zadirati u njen postav ni na koji način, već se radilo o potpuno gotovom proizvodu kojeg se kao takvog moglo prihvatiti ili ne. Slična stvar se ponovila s nedavno završenom

Fotografija: *Manevri Crvene armije*, 1924.

izložbom Aleksandra Rodčenka *Revolucija u fotografiji*, u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt, čija produkcija pod ravnanjem moskovskog Muzeja multimedijalne umjetnosti i kustosice Olge Sviblove nije predvidjela opciju da domaći stručnjaci u lokalnom kontekstu daju svoj originalni doprinos samom postavu, čemu su uspjeli donekle doskočiti organizacijom relativno intenzivnog popratnog programa za ljetnih mjeseci. No, izložba kao izložba ne samo što je bila, najblaže rečeno, nedorečena, nego i kao drugi ruski izvozni izložbeni proizvod u Hrvatskoj u tek dvije godine pokazuje zabrinjavajuću tendenciju moskovskih kulturno-umjetničkih institucija prema pravoj depolitizaciji ruske avangarde – revolucionarnog kulturnog pokreta kojeg je naprosto nemoguće ispravno razumjeti izuzetog iz istih takvih politika čiji je epicentar bila Oktobarska revolucija. Današnje kulturne politike u Rusiji i Europskoj uniji kao zajedničku karakteristiku izvjesno njeguju pažljivo "poravnanje" političkih ideja notorna "dva totalitarizma", no rezultat su, poput ovog primjera, i amaterski sklepane manifestacije čiji budžeti ni na koji način nisu opravdani razinom realizacije.

Što je konkretno u ovom slučaju krivo?

Naravno, nije problem u samim Rodčenkovim fotografijama, kao što dakako nije sporno ni da je ovaj umjetnik, uz ostale pionire ruske avangarde i konstruktivizma poput prijatelja, pjesnika Vladimira Majakovskog (čestog subjekta njegovih portreta), Viktora Šklovskog, Vladimira Tatlina, El Lissitzkog, Kazimira Maljeviča, Džige Vertova, Sergeja Ejzenštajna i dr., revolucionarizirao medije izražavanja koje je koristio, ali je problem što izložba ničime ne objašnjava kako je i zašto to učinio. Zaista, izložba *Revolucija u fotografiji* školski je primjer slučaja kada se "od drveća ne vidi šuma" jer, paradoksalno, vrlo velik broj Rodčenkovih radova (oko 150) u prostoru za povremene izložbe, u prizemlju MUO, posjetiocima ne pomaže da pravilno

Kolaž s fotografijama izgradnje Bjelomorskog kanala, 1933.

razumiju konceptualne gabarite njegovog opusa, niti razloge zbog kojih je fotografiji pristupao tako kako jest. Iz sobe u sobu nižu se, opet "školski", portreti slavni ličnosti i članova porodice (antologijski portret majke!), portreti radnica i radnika, pionirki i pionira, žanr-scene rada i trenutaka odmora u tvornicama i drugim poduzećima, ponekad masovne, a katkad fokusirane na manje grupe ljudi (gdje do izražaja dolaze individualne psihologije gotovo jednako kao na portretima, ali i dinamike odnosa unutar grupe), zatim skoro apstraktne fotografije raznih materijala i predmeta svakodnevne upotrebe (gdje su najočitija autorova jasna konstruktivistička opredjeljenja), itd. Međutim, široj publici, na koju ovakva izložba evidentno cilja, ni na koji način nije istaknuto da je baš Rodčenko bio taj koji je među prvima koristio mnoge sada standardne fotografske tehnike, poput radikalnih perspektivnih skraćivanja, čestog ptičjeg rakursa ili donjeg, "žabljeg", pri fotografiranju portreta (što 20-ih godina 20. stoljeća nije bila nimalo uobičajena praksa), apstrahiranja predmeta iz neposrednog mu okruženja, i sl. Također nije uopće argumentirano kako je njegov pristup u mnogočemu proizlazio iz političke pozadine ruske avangarde, odnosno potrebe da se neposredno nakon Oktobarske revolucije konstruira novi vizualni jezik novog društva, socijali-

stičkog na putu prema komunističkom, u kojem su figure radnica i radnika simbolički bile na prvom mjestu, a futurističke vizije predviđale su simultani progres čovjeka i stroja, koji su prema boljoj, besklasnoj budućnosti išli ruku pod ruku. Tek, pred posjetiocima su se nizale, istina, fantastične fotografije, ali "oslobođene" bilo kakvog okvira koji je mogao biti od pomoći njihovom gledanju s razumijevanjem, sa samo nekoliko Rodčenkovih biografskih crtica i citatom iz autobiografskog zapisa, u kojem 1943. tvrdi da "umjetnost treba biti odvojena od politike" bez, što se tiče izložbe, ikakvog znanja o svemu što se ranije zbilo, političkim previranjima, usponima i padovima, kao i razlozima razočaranja nakon herojskih postrevolucionarnih godina. Time se također apostrofira i figura genija, bogomdanog umjetnika koji je posve novu paradigmu fotografije stvorio ni iz čega, umjesto da se doista grupno djelovanje ruskih avangardista ispravno predstavlja kao jedan od bitnih faktora koji su osigurali snagu ključnoj pojavi europske umjetnosti modernog doba. Ipak, na koncu, gdje ima ljudi, ima i politike, u što se ruski kustosi ponovo nisu htjeli miješati, nego im se samo prohtjelo poslati lijepe slike da putuju svijetom. Na štetu revolucije koja je, unatoč tome što "fotos ne ume da laže", ovaj put ostala nevidljiva.

ZAŠTO SE I DANAS ISPLATI PONOVO ČITATI ORVELA

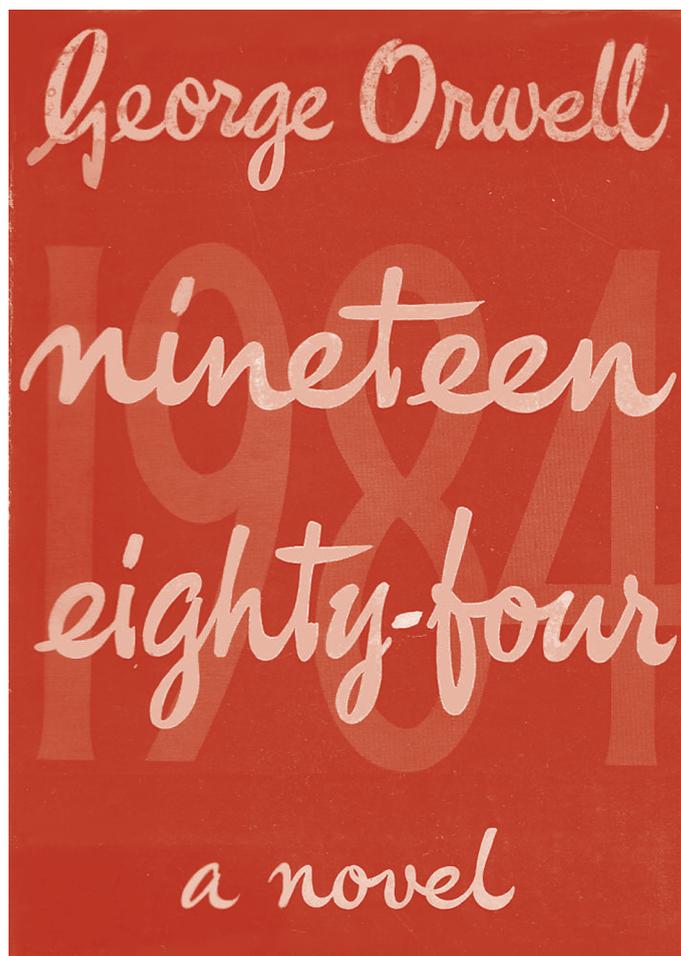
1984. – SEDAM DECENIJA OPOMENE KOJA TRAJE

PIŠE: Danilo Lučić

Iako nije poživio dovoljno dugo da vidi koliku slavu i dugovečnost će njegov roman postići, Erik Artur Bler, poznatiji po svom pseudonimu Džordž Orvel, relativno brzo je po objavljivanju morao da odgovara na različite interpretacije 1984.

Veliki kritičar našeg doba Harold Blum nije bio naročito naklonjen Orvelovoj prozi. Iako je on sam za 1984. rekao da je to „Čiča Tomina koliba našeg doba“, smatrao je da je Harijeta Bičer Stou napisala estetski superiornije delo, kao i da je Čiča Toma zanimljiviji stradalnik nego Orvelov neuspešni mučenik Winston. „On je bio moralni i politički esejist koji je posedovao instinkt pamfletiste. Veliki pamfletisti, poput Džonatana Svifta, vladali su ironijom i satirom. I sa ovim je Orvel u očiglednom deficitu“, ocenjuje Blum.¹ Ni sam Orvel nije bio do kraja zadovoljan knjigom, što je i istakao svom prijatelju Entoniju Pauelu jednom pismu iz sredine novembra 1948, gde je napisao da je knjiga u stanju „groznog haosa“, a 4. februara naredne godine je Džulijanu Simonsu napisao da je knjigu „upropastio“. ² Roman će biti na kraju objavljen 8. juna 1949. Orvel je na romanu počeo da radi 1946, ali uz zastoje zbog novinarske profesije i uznapredovale tuberkuloze, rukopis je priveo kraju tek 1948, prekucavajući poslednju ruku iz kreveta.

Tokom čitanja zaista ostaje utisak određene „suvoće“ stila, manjka liričnosti, što ne mora poticati od odsustva talenta, već od napregnutosti da se materijal i zamisao što direktnije i razumljivije izlože. Naracija i psihologizacija su besprekorni, ali izraz je u svojoj potrebi da ostane rečit postao nekako

Korice prvog izdanja 1984.

konzervativan, kao u recimo Kroninovoj *Citadeli*. Međutim, uprkos svemu ovome, makar Harold Blum bio u pravu, slobodno možemo reći da čovečanstvo uporno, strastveno i uznemireno čita Orvelov poslednji roman, jednu od najpoznatijih knjiga na svetu.

Iako nije poživio dovoljno dugo da vidi koliku slavu i dugovečnost će njegov roman postići, Erik Artur Bler, poznatiji po svom pseudonimu Džordž Orvel, relativno brzo je po objavljivanju morao da odgovara na različite interpretacije 1984, dokazujući time koliko je malo vremena potrebno da uspešna knjiga dobije recepciju koja se otima autorovim stvaralačkim intencijama. Ozbiljno bolestan i uplašen prvim reakcijama na njegov roman, Orvel već krajem jula 1949. ovako odgovara udruženju Ujedinjenih automobilskih radnika: „Moj skorašnji roman NEMA nameru da napada socijalizam ili Laburističku partiju Britanije (čiji sam ja pristalica), već da razotkrije perversnost za koju je odgovorna centralizovana ekonomija, a koja je već delimično realizovana u komunizmu i fašizmu. Ne verujem da će se ovakav tip društva kakav ja opisujem obavezno pojaviti, ali verujem da će se pojaviti nešto nalik tome. Takođe verujem da su se totalitarne ideje ukorenile u umovima intelektualaca svugde, i ja sam pokušao da te ideje dovedem do njihovih logičkih posledica.“

¹ Harold Bloom, „George Orwell's 1984“, Chelsea House, 2004, str. 8

² Tom Shippey, „Hard Reading: Learning from Science Fiction“, Liverpool University Press, 2016, str. 234

Živimo (li) 1984.

Možemo reći da se glavnina pretpostavki iz 1984., ako im je cilj uopšte bio da budu predviđanja, nije ostvarila. Mi danas živimo tačno sedam decenija nakon što je ovaj roman objavljen i skoro tri decenije nakon što je padom Berlinskog zida postalo neumoljivo jasno da je komunistički projekat propao tamo gde je i počeo – u Rusiji. Staljinizam nije nadživeo Staljina i pobjedom u Hladnom ratu Amerikanci su svetu bez prepreke mogli da prodaju svoj brend demokratije. Međutim, iako Orvel nije pogodio do koje mere će se boljševički tip komunizma i tradicionalni nacistički totalitarizam razviti, dehumanizacija i moralna desenzitivizacija, izrabljivanje čoveka i čovečnosti u ime ideologije iza koje stoji jedino volja za moć, jesu se dogodili. Ali u neoliberalizmu. Ona čizma koja zauvek gazi čovečije lice, O'Brajenova završna grozomorna slika sutrašnjice, na kraju nije bila staljinistička, već kapitalističko-neofašistička. Erik From je analizirajući 1984. tvrdio da i zapadni, „slobodni“ svet poseduje intrinzičnu tendenciju da skrene u opresivni totalitarizam, najpre time što proizvodi mašine koje proizvode ljude koji se ponašaju kao mašine. No, o ovome će biti više reči kasnije. Danas vidimo da je (alt)desnica u usponu i da se neonacisti sve uspešnije i masovnije grupišu, kako na marginama društva tako i na zvaničnoj političkoj sceni. Stoga, može se reći da su određeni delovi mračne autorove vizije budućnosti opstali. Oni naci-fašistički dominantno.

Ni sam Orvel nije bio do kraja zadovoljan knjigom, što je i istakao svom prijatelju Antoniju Pauelu u jednom pismu iz sredine novembra 1948, gde je napisao da je knjiga u stanju „groznog haosa“, a 4. februara naredne godine je Džulijanu Simonsu napisao da je knjigu „upropastio“

S tim u vezi, iako su neokonzervativci i neoliberali izvršili aneksiju Orvelovih ideja i priveli ih službi svojim ciljevima, ostaje činjenica da je Orvel svoju moralnu kritiku često adresirao na njima blizak nacionalizam. To ne treba nikako zaboraviti, jer je važno za tumačenje ideja u 1984. U svom eseju „Beleške o nacionalizmu“, Orvel širenje nacionalizma među britanskom inteligencijom vidi kao nešto opasno, jer on je za njega, kako sam kaže, „navika uma“ koja neumitno dovodi do indiferentnosti prema objektivnoj istini. Nacionalizam je, podjednako kao i staljinizam, ideološki aparat koji svoju diktaturu bazira na ukidanju prava na slobodu misli, jer propisuje u šta se i kako mora verovati, te nikako i nikada ne dovodi u pitanje. Osim toga, u

Orvelova iskaznica novinarskog sindikata

eseju „Zašto pišem“ jasno će reći da sve ono što je napisao i objavio od 1936. godine direktno je ili indirektno napisao protiv totalitarizma, a za demokratski socijalizam. Jedan od velikih ideologa fašizma Đovani Đentile je redovno koristio termin totalitarizam da bi opisao totalitet Musolinijevе vlasti. Ona je obuhvatala i strogu partijsku disciplinu, temeljni etatizam i užasno široku naklonjenost narodnih masa. Pozitivnu konotaciju totalitarizma tokom 30-ih u Nemačkoj će promovisati pro-nacistički pisci Ernst Junger i Karl Šmit. A upravo se Orvel, uz brojne italijanske i evropske antifašiste, pobrinuo da ovaj termin dobije svoju zasluženo negativnu konotaciju. Možemo reći da je u idejnoj strukturi svog poslednjeg romana on pokušao da objedini svoje poglede na staljinistički komunizam, italijanski fašizam i nemački nacizam. Na njihovim paralelama on bazira tematsko-motivsko oblikovanje svoje romaneskne građe, iako među pobrojanim ideologijama postoje bazične razlike u pogledu na klasna pitanja. „Nehumani kolektivizam“ je zajednički sadržalac malignosti ovih političkih sistema za koje je karakteristično da je u njima, kako to vidi Robert Pol Reš,³ politička diktatura – kao volja za moć vladajuće elite, i državna moć – kao birokratska kontrola nad društvom, ono što u konačnom zbiru daje totalitarizam. To je osnovna politička teza koju autor

³ Robert Paul Resch, Utopia, Dystopia, and the Middle Class in George Orwell's Nineteen Eighty-Four iz "Boundary", Duke University Press, 1997, str. 143

postavlja. Sa druge strane je „humani kolektizam“, kako Orvel imenuje demokratski socijalizam, i on ima glavni zadatak da svu društvenu diskrepancu prouzrokovanu ekonomijom shvati kao posledicu klasnih konflikta i da je reši kao da je u pitanju administrativni problem. Važno je napomenuti da za njega antonim nacionalizmu nije socijalizam, već patriotizam, koji treba da predstavlja jedno od glavnih vezivnih tkiva unutar proletarijata. Orvel pod demokratskim socijalizmom podrazumeva široku koaliciju (više i niže)srednje i radničke klase, utemeljenu na egalitističkim principima.

U svom eseju “Beleške o nacionalizmu”, Orvel širenje nacionalizma među britanskom inteligencijom vidi kao nešto opasno, jer on je za njega, kako sam kaže, „navika uma“ koja neumitno dovodi od indiferentnosti prema objektivnoj istini

Idejno jezgro 1984. predstavlja temeljna analiza procesa kojima politička elita uspeva da razvije diktatorske mehanizme u stanju da ostvare potpunu kontrolu nad umovima podanika. Taj režimski nadzor pokriva i neke kompleksne mentalne procese, kao što je memorijska autocenzura. Jer dobar deo 1984. se bavi upravo potragom za sećanjem, što u ekstremu vladavine Velikog Brata nosi sa sobom autentični disidentski rizik. A Winston Smit je onaj koji svakodnevno, na svom poslu u Ministarstvu istine, učestvuje u proizvodnji prošlosti i sećanja za račun Partije. Za očekivati je da će se upravo neko na njegovom položaju zapitati čemu sve to, što je on i učinio u svom dnevniku. Winston želi da se seća - i svoje mladosti, i svojih emocija, i detinjstva, Londona pre revolucije, ubeđen da se negde u sećanju krije alat kojim će moći da ideologiji polomi okove kojima ga drži potčinjenim. Sećanje je zavisno od pristupa prošlosti, koja je, budući kategorija vremena, konačna prepreka za uspostavljanje totalne vlasti nad čovekom. Majkl Klun primećuje da se „ukidanje istorije od strane Partije, koje dovodi do toga da se objekti iz prošlosti pojavljuju „bez pozadine“, odvija uz prohibiciju senzualnog iskustva i cirkulaciju lažnih očekivanja od sveta da će moći da obdari poznate stvari kvalitetima koji se nikada ranije nisu mogli iskusiti.“⁴ Dalje, on nastavlja da citira Šklovskog koji kaže da mi imamo doživljaj vremena na osnovu toga što nam se perceptivni detalji menjaju. Da to nije slučaj, tj. da vreme nekako stane, sve stvari oko nas bi zauvek izgledale onako kako smo ih prvi put videli, nijedan detalj na njima se nikada ne bi promenio. Posmatrati stvari zauvek onakvim kakve su nam se

učinile prvi put znači živeti u beskonačnoj sadašnjosti. Orvel to pokušava da prikaže kroz 1984. u pokušajima Partije da stekne kontrolu nad vremenom. „Ko kontroliše prošlost, kontroliše budućnost. Ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost“ jedna je od glavnih partijskih parola, a istovremeno i opis Vinstonovog posla. Ovo se u stvarnosti jeste dogodilo, ali ne u komunizmu, već u poznom kapitalizmu koji živimo danas, o čemu su pisali mislioci poput Frederika Džejmsona i Marka Fišera. Za njih se osećanje življenja u beskonačnoj sadašnjosti u određenoj meri dogodilo zbog nestanka kulturoloških formi sposobnih da artikulišu sadašnjost. Umetnost, književnost, kultura nisu samo obesmišljeni hiperprodukcijom i ideološkom zloupotrebom, već su i obezvremljeni tako što se njihova forma i sadržaj, koji imaju nesamerljiv efekat na nas, samo beskonačno recikliraju. U svetu 1984. ukidanje temporalne linearosti je do kraja sprovedeno time što više nema, kada je vreme u pitanju, šta da se artikuliše, niti se ima čime artikulirati. Informacije su bezvredne, jer su obrađene ili fabrikovane. Prošlost i budućnost su rastopljene u sadašnjosti sveprožimajućim duhom Partijske doktrine, koja sebe želi da predstavi kao da postoji oduvek i da će trajati zauvek.

Do sličnih zaključaka dolazi i Džozef Adelson koji tvrdi da „prepravljjanje istorije uništava osećanje prošlosti, a sa tim i osećanje personalnog kontinuiteta“.⁵ A to je ono na čemu O’Brajen insistira sve vreme tokom utamničenja Vinstona – da je Partija obezbedila sebi monopol nad realnošću, vremenom i istinom i da je otpor ideologiji totalitarizma ne samo potencijalno veoma bolan, već i bespredmetan. Ljudska jedinka tako ostaje potpuno nezaštićena i sama, jer tek izolovana od svog bližeg i daljeg okruženja, porodice, prijatelja, emotivnih partnera, ona gubi svako drugo osećanje pripadnosti, osim pripadanja političkoj organizaciji, svojoj strogoj, ali jedinjoj, surogat porodici. U 1984., Aleks Cverdling to vidi ovako: „Ideja je da se primarne emocije između muža i žene, roditelja i deteta, između ljubavnika i intimnih prijatelja, prebace na državu.“⁶ Ovome bih dodao da ukoliko takav pojedinac i ceni neko drugo ljudsko biće, ceni ga samo u onoj meri u kojoj je i on ili ona deo političke mašine koja ih sve skupa deindividualizuje. Zato što država u 1984. pokušava da supstituiše porodicu i osećanje familijarnosti, ona nudi autoritarnu, patrijarhalnu, paternalističku figuru koja se upravo i zove – Veliki Brat.

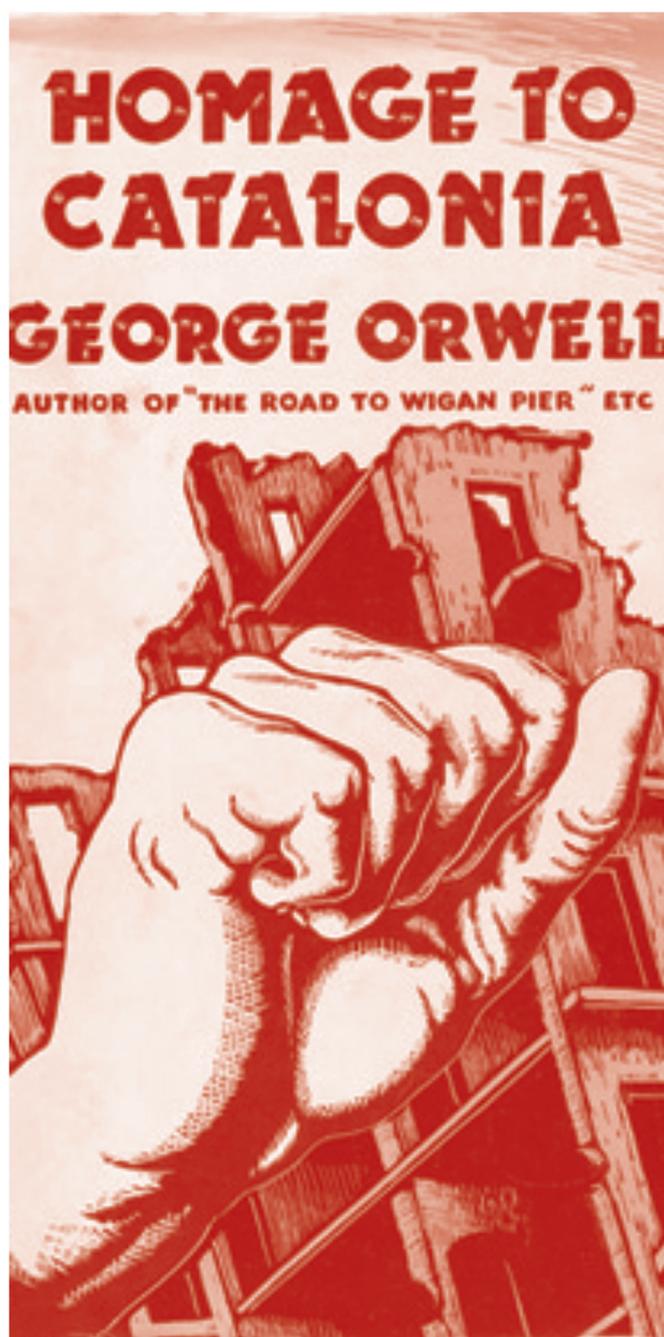
Pretnju ličnim slobodama Orvel je video i u tehnološkom napretku medija i mogućnostima za manipulaciju koje su se tim napretkom otvarale. Na jednom mestu u romanu, u lažnom Goldštajnovom spisu “Teorija i praksa oligarhijskog kolektizma”, stoji sledeće: „S razvojem televizije i tehničkim napretkom koji je omogućio da jedan isti instrument može istovremeno primati i odašiljati došao je kraj privatnom životu. Svaki građanin, ili bar svaki građanin dovoljno važan da ga treba posmatrati, mogao je dvadeset i četiri časa dnevno biti okružen pogledima policije i zvucima propagande, dok su svi ostali putevi komuniciranja bili zatvoreni.“⁷ Zar ovaj opis u najvećem svom delu ne odgovara onoj lišenosti intime na koju smo osuđeni upotrebom društvenih mreža? Zar nismo dvadeset i četiri časa izloženi propagandi reklama, influensera i tuđih životnih stilova? Sve ovo je Orvel ubilo jasno još dok je televizijska tehnologija bila daleko od omasovljenja.

⁴ Michael Clune, *Orwell and the Obvious* iz „Representations“, br. 107, University of California Press, 2009, 39 i 40.

⁵ Joseph Adelson on *Self and Memory* iz „George Orwell’s 1984“, Chelsea House, 2004, str. 59.

⁶ Alex Zwerdling on *the Isolation of the Individual*, iz „George Orwell’s 1984“, Chelsea House, 2004, str. 67.

⁷ Džordž Orvel, 1984 (prevod: Vlada Stojiljković), Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2016, str. 165.

Korice *Homage to Catalonia*, 1938.

Uspešnost kontrole javnog mnjenja od strane državnog aparata ogleda se u sceni u kojoj Orvel prisustvuje javnom okupljanju sa ciljem da se iskazuje mržnja prema neprijatelju, koja se objavljuje u javnom prenosu. Indoktrinacija je toliko uspešna da kada se tokom samog prenosa Partijski stav promeni, pa neprijatelj od Evroazije postane Istazija, narodu je potrebno čudovišno malo vremena da zameni subjekte svoje političke mržnje. Jedan oblik takve režimske funkcije medija danas su preuzeli tabloidi, pseudo-žurnalistička glasila koja su u funkciji režimskih aparata za kontrolu javnog mnjenja. Kada režim prepozna neku individu u kao pretnju, iako je ona do juče bila nepoznata, ili je bila prijatelj, tabloidne naslovnice su prva mesta na kojima će njen lik i lažne optužbe biti istaknute. Moć režima se i u romanu i u našoj političkoj stvarnosti ogleda u tome koliko brzo vladajuća elita može da izmisli ili pro-

meni neprijatelja svog poretka, i da za to dobije najširu podršku. Na kraju krajeva, zar *botovi*, tj. stranački vojnici zaduženi da na internetu šire propagandu aktuelne vlasti, manipulišući istinom i podacima, nisu ekvivalenti sitnim činovnicima u Ministarstvu Istine koji svakodnevno koriguju istinu i podatke koji ne odgovaraju Partiji? U realnosti, kroz ove i druge medije šalju se poruke političke i ekonomske elite koje svojom apsurdnošću i blatantnošću podsećaju na parole Velikog brata:

RAT JE MIR → EKONOMIJA JE STABILNA, DEMOKRATIJA JE POD NAPADOM
SLOBODA JE ROPSTVO → KAPITALIZAM JE NAJBOLJI SISTEM KOJI IMAMO
NEZNANJE JE MOĆ → NE POSTOJI GLOBALNO ZAGREVANJE

Nada je (još uvek) u prolima

Na Vinstonov revolucionarni žar pada senka elitizma, koja se ogleda u njegovom pogledu na prole, najniži i prezreni sloj društva, bez ikakvih prava, bez ikakve društvene ili klasne svesti, a koji sačinjava 85 odsto stanovništva Okeanije. Pa iako Vinston u njima vidi jedinu opciju za revoluciju („Ako nada uopšte i postoji, ona je u prolima“), po njemu, njihova je emancipacija zatočena u jednoj vrsti istorijskog paradoksa prema kome oni neće moći da dignu revoluciju dok ne osveste svoj položaj, ali istovremeno bez podizanja revolucije, do tog osvešćenja ne može ni doći. „Težak fizički rad, briga o kući i deci, sitne svađe sa susedima, filmovi, fudbal, pivo i, iznad svega, kocka, ispunjavali su njihov duhovni horizont. (...) nije bilo ni pokušaja da se zadoje ideologijom Partije. Nije bilo poželjno da proli imaju čvrste političke poglede. Od njih se tražio jedino izvestan primitivni patriotizam na koji se moglo osloniti kad god bi zatrebalo privoleti ih na duže radno vreme ili smanjenje sledovanja.“⁸ Pa ipak, iako su telesno i duhovno brzo propadali i bili lišeni bilo kakvih društveno-političkih „opštih predstava“, proli su jedini živeli koliko-toliko slobodno od uticaja Partije. Njihove nezavidne egzistencije su ipak proticale u blaženom neznanju o totalitarizmu koji ih oblikuje, bez disidentske neurotičnosti i odmetničke paranoje koja razara Vinstona. Međutim, on odbija da se meša sa njima, da im da šansu, da pokuša da ih pobuni. Njegov bunt i nemirenje ne izlaze van okvira njegovog individualnog prostora. On za prole ima simpatiju, ali ne i mesto u svojoj unutrašnjoj revoluciji. Vinston se sa svojim novostečenim individualizmom nalazi uklješten između kolektivizma članova Uže partije koji funkcionišu kao jedan mozak sa mnogo tela, i duha socijalne jednoobraznosti koji vlada među prolima čineći ih ipak homogenom i monolitnom društvenom formacijom. Zato Vinston nema kuda sa svojim očajanjem, jer u njemu se rodila klasna svest, ali ne i nada u internacionalizam.

Međutim, situacija sa samim Orvelom je drugačija. Postoje mišljenja da se njegovo saosećanje sa prolima može naći u njegovim ranim romanima *Neka Aspidistre lete* i *Sveštenikova kći*. Ričard Vajt u glavnim junacima ove dve knjige vidi likove koji žive u oskudici i padaju u društveni ambis čega su se oduvek smrtno bojali. „Pa ipak“, tvrdi on, „očigledno je iz Orvelovog stava po pitanju njihove poniženosti, kao i po njegovom saosećanju za prole u 1984., da je takva degradacija zapravo prihvatljivija od neautentičnog i otuđenog života buržoazije ili bezumnih članova partije.“⁹ Ukoliko prihvatimo ovakvo

⁸ Ibid. 60.

⁹ Richard White, „George Orwell: Socialism and Utopia“, preuzeto iz „Utopian Studies“ br. 19, Penn State University Press, 2008, str. 88.

viđenje, ono nam dokazuje da u Orvelovoj prozi postoji kontinuitet simpatije za radničku klasu i obespravljene i marginalizovane slojeve društva. Odatle, možemo tvrditi da Winston kao protagonista ne odražava stavove autora, već se u koncepciji njegovog lika krije Orvelova implicitna kritika isključivosti i nadmenosti srednjoklasne inteligencije.¹⁰

„Ko kontroliše prošlost, kontroliše budućnost. Ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost“ jedna je od glavnih partijskih parola, a istovremeno i opis Vinstonovog posla. Ovo se u stvarnosti jeste dogodilo, ali ne u komunizmu, već u poznom kapitalizmu koji živimo danas

Jedno od mogućih objašnjenja polovičnosti Vinstonovog revolucionarnog napora Aleks Cverdling vidi u Orvelovom literarnom ispitivanju subjektivnosti pojedinaca u totalitarizmu. U Vinstonu kao da postoji infantilna potreba za potčinjavanjem, za rigidnom ali zaštitničkom dominacijom roditelja. Na nekoliko mesta u romanu mi jasno vidimo da je Winston svestan da će njegovi napor propasti, da će biti mučen, da će mu mozak biti ispran ideološkim prevaspitavanjem, da će možda biti i ubijen. Kada on i Džulija bivaju uhvaćeni u svom skrovištu među prolama, iako nije stigao još nijedan policajac ili agent, on bespogovorno sluša glas koji dopire sa telekrana. Postoji neka patološka naklonost sa kojom Winston sebi predočava intelektualnu superiornost koju O'Brajen demonstrira nad njim. Kao kada kaže da u njemu nema nijedne misli koja već nije bila u O'Brajenu, ili, veoma direktno: „Za trenutak se pripri uz O'Brajena kao dete, osećajući čudno smirenje od njegove teške ruke na svojim ramenima. Imao je osećaj da je O'Brajen njegov zaštitnik, da je bol nešto što dolazi spolja i da je O'Brajen taj koji će ga od njega spasiti.“

Kada O'Brajen kaže fizički propalom i slomljenom Vinstonu: „Truliš (...) raspadaš se. Šta si ti? Vreća đubreta. Sad se okreni i ponovo pogledaj u ogledalo. Vidiš li tu spodobu koja te gleda? To je poslednji čovek. Ako si ti čovek, onda je to čovečanstvo“,¹¹ to ima duboki efekat na glavnog junaka upravo zbog njegovog odbacivanja bilo kakvog, pogotovo revolucionarnog, potencijala u prolama. Intelektualistički egoizam Vinstonov ne dozvoljava mu da vidi bilo koga drugog kao važnog i dostojnog protivnika partije, osim, u svojoj zabludi, O'Brajena. On veruje za sebe da je među poslednjim ljudskim tvrđavama istinoljubivosti i dobrote na svetu i zato je Partiji tako lako da ga slomi. Sam je i sam hoće da nosi teret revolucije. S tim u vezi, setimo se da je jedna verzija radnog naslova ove knjige bila „Poslednji čovek u Evropi“. Kada je Winston doveden u situaciju da ga njegov intelekt, koji odbijanjem inter-

nalizacije parole 2+2=5 odbija lojalnost Partiji, staje ekstremnog bola, njegova unutrašnja struktura ličnosti doživljava psihički jednako bolne potrese, jer postaje nekoherentna, destabilizovana i preta joj urušavanje. Upravo to urušavanje predstavlja pražnjenje pojedinca od njegove individualnosti, od njegove ličnosti, čime se otvara put za zamenjivanje te ličnosti voljom Velikog Brata. Hana Arent u svojoj knjizi *Izvori totalitarizma*, koja kao da je filozofski nastavak 1984. (objavljene su u razmaku od dve godine) piše: „Totalna dominacija, koja teži da organizuje beskonačno mnoštvo različitih ljudi kao da je čitavo čovečanstvo jedna jedina ličnost, moguća je samo ako se svaki pojedinac može svesti na skup nepromenljivih, identičnih reakcija, koji onda može proizvoljno da se zameni bilo kojim drugim.“¹² To je upravo ono što podrazumeva ljubav prema Velikom Bratu, stapanje sa spoljašnjom figurom autoriteta do trenutka gubljenja svake unutrašnje granice i duhovnog oblika. A da stvar bude apsurdnija, Veliki Brat, poput Boga na kraju krajeva, možda postoji, a možda i ne.

Vinston i Džulija nisu spremni da se žrtvuju za ideale koji su ih navodno i spojili, a to je gnušanje prema Partijskom teroru i potraga za ličnom slobodom i srećom. Oni samo žele da uživaju sitne, malograđanske privilegije niže srednje klase. U kući prola Čeringtona (za kojeg će se kasnije ispostaviti da je agent Policije misli) oni uživaju u pravoj kafi, pravoj čokoladi, kuvajući čaj kao što se to radilo u prošlosti, Džulija se dovija kako da zavede Vinstona šminkom. Oni ne veruju da će njihova idila potrajati, ubeđeni su da će kada ih uhapse pod mučenjem sve priznati i oslovljavaju sebe mrtvacima. Ukratko, pate od svih simptoma intelektualističke malodušnosti. Na ovom mestu možemo postaviti i pitanje feminističkog pogleda na glavnu junakinju 1984. Džulija u izvesnom smislu jeste otelotvorenje Vinstonove želje i potrebe za telesnom i emotivnom bliskošću, za životom u spokoju porodičnog okruženja, u kojem su sve želje muškarca podmirene, a život ostavlja dovoljno prostora i za intelektualnu rekreaciju. Istina je da okolnosti u kojima Vinston i Džulija upražnjavaju ove aktivnosti čine ih opasnim i odmetničkim, jer Partija pokušava da takav stil života iskoreni, kako bi nametnula svoj.

Pa ipak, možemo postaviti pitanje koncepcije Džulijinog lika iz feminističkog interpretativnog ugla. Džon Njusinger u svojoj knjizi *Nada počiva u prolama* tvrdi sledeće: „Orvelova odbrana Džulijinog prkosnog i subverzivnog stanovišta, koje favorizuje promiskuitet i žensko seksualno zadovoljstvo, koji se demonstriraju uz ohrabivanje tih stavova od strane Vinstona Smita, poprilično su jedinstveni u literaturi tog vremena.“¹³ Ali na istom mestu on navodi i zapažanje poznate feminističke teoretičarke Ane Melor za koju je Džulija seksualno oslobođeno, zdravo stvorenje sa osećanjima, ali ne i intelektom, što je identifikacija iz čisto muške perspektive, i zapravo predstavlja stereotip idealne žene u patrijarhalnom društvu. A to jeste tačno, u onoj meri u kojoj Džuliju vidimo kao junakinju za izraženom seksualnošću koju želi da zadovolji, kao što želi da zadovolji svog emotivnog partnera, između ostalog, ispunjavanjem normi koje se od žene očekuju – da održava pristojan i prihvatljiv izgled kuće i svoje spoljašnjosti. Džuliji je subverzivnost odlomaka iz Goldštajnove knjige dosadna, i ona se uvek uspava pored tople peći kada joj Vinston čita zloglasni revolucionarni manifest državnog neprijatelja broj

¹⁰ Ibid, str. 199.

¹¹ Ibid, str. 216.

¹² Hana Arent, „Izvori totalitarizma“ (prevod Slavica Stojanović i Aleksandar Bajazetov-Vučen), Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998, str. 445.

¹³ John Newsinger, „Hope lies in the Proles“, Pluto Press, 2018, str. 156.

jedan. Na razgovoru sa O'Brajenom, dok se on još pretvara da je njihov saveznik, ona je samo uplašena, jedva zainteresovana. Politika, etika i revolucija ne potpadaju pod sferu njenih interesovanja i ona je samo jedan aspekt Vinstonovog antirežimskog fetišizma.

Jezik kojim se porobljava(mo)

Mi znamo da se Orvel nemalim delom svoje karijere bavio lingvističkim pitanjima i na koji način jezik može svojim izražajnim sredstvima da opiše, pa i propiše, stvarnost. Pitanje slobode jezika je za Orvela sa jedne strane pitanje klasne razlike, kao i pitanje mogućnosti slobode misli. Aron Rozenfeld podseća na poznat Orvelov esej „Politika i engleski jezik“ u kojem vidi njegovo ogorčenje degradiranošću jezika frazeologijom, zbog toga što na taj način naš govor biva nametnut spolja, umesto da ga stvaramo iznutra, na bazi subjektivih ličnih percepcija. Novogovor u 1984. predstavlja veštačku ideološku frazeologiju, koja treba da ostvari specifičan efekat na svest govornika. Isti onakav kakav frazeologija bilo koje vrste, kako Orvel smatra, ima u realnosti: „Konstruiše trečenice – čak i misli tvoje misli umesto tebe, do izvesne mere – a po potrebi će čak i izvesti važnu uslugu parcijalnog skrivanja značenja čak i od tebe samog.“¹⁴ Ovime nas Rozenfeld vraća na uspostavljanje kontrole Partije nad sećanjima: „Čak i sećanje, koje se čini kao neprobojna srž, sredstvo kojim subjekt prepoznaje samog sebe, u 1984. je prikazano pod kontrolom države.“¹⁵ Šta ako živimo u vremenu kada su naša sećanja kontrolisana, ali na drugi način – ne od strane države, već od strane globalnih korporacija, koje stoje iza mašina i tehnologija koje perfidno nude uslugu pamćenja umesto nas? Ako je to tačno, razlika je u tome što *Google*, *Facebook*, *Instagram* i bezbrojni, svemoguć serveri koji skladište podatke o nama, monopol nad našom memorijom nisu dobili režimskom prisilom. Mi smo im to sami dozvolili.

Šta znači to što u Okeaniji na nečemu što nije džin piše „Džin“ i na nečemu što nije čokolada piše „Čokolada“? Partija, sa monstruoznim uspehom, pokušava da stvarnost, fizičku i faktualnu, prebaci u jezik, jer kontrola lingvističkim inženjeringom je izvesnija nego kontrola celokupne materijalne stvarnosti. Dvomisao je najekstremniji izraz te kontrole. On je mehanizam za mentalnu manipulaciju stvarnošću lingvističkim sredstvima. Da podsetim, dvomisao je mentalna sposobnost da u jednom umu mogu postojati dve potpuno oprečne misli – istovremeno – a da pritom ne izazivaju nikakvo logičko odbacivanje. Uvežbavanje sposobnosti dvomisliti vrhunski je odraz lojalnosti Partiji. Ali, Tomas Pinčon u svom predgovoru za Pingvinovo izdanje 1984. iz 2004. podseća da dvomisao nije toliko nemoguća i da je mi, štaviše, zapravo često koristimo. Dvomisao je po njemu parafraza psihološkog mehanizma mirenja oprečnih stavova i vrednosti (čija suprotstavljenost izaziva tzv. kognitivnu disonancu) putem procesa kompartmentalizacije. Pinčon veruje da je ovaj literarni motiv u Orvelu prizvao sopstvenu dilemu, „neku vrstu meta-dvomisli – ona ga je istovremeno odbijala beskonačnim potencijalom za činjenje zla, dok ga je istovremeno fascinirala svojom mogućnošću za prevazilaženjem suprotnosti“.

Budući da je Orvel razvio poprilično dijaboličan, ali konzistentan sistem

ideološke kontrole ljudi putem temeljnog redizajniranja jezika, moramo obratiti pažnju i na Novogovor kao važan deo tog sistema. Vinstonov partijski drug Sajm ekstatično objašnjava prednosti Novogovora: „U dubini duše ti se i dalje držiš Starogovora i sve one njegove nepreciznosti, svih onih beskorisnih nijansi u značenju. Ti ne shvataš kakva lepota leži u uništavanju reči. (...) Zar ne shvataš da je cilj Novogovora upravo u tome da smanji opseg mišljenja? Svaki pojam koji i dalje bude potreban moći će da se izrazi samo jednom rečju čije će značenje biti oštro omeđeno, a sva ostala izbrisana i zaboravljena. (...) Čoser, Šekspir, Milton, Bajron – svi će oni postojati samo u novogovornoj verziji; ne samo izmenjeni, nego okrenuti u svoju suprotnost. (...) Mišljenja, u današnjem smislu te reči, u stvari neće ni biti. Biti ideološki ispravan znači ne misliti – nemati potrebe da se misli. Biti ideološki ispravan znači biti nesvestan.“¹⁶ I opet ovakve tendencije možemo videti danas u drastičnom skraćivanju formi sadržaja koji nam se servira na televiziji i internetu. Sve postaje kratko, brzo, sažeto i time neminovno osiromašeno, šturo i nemoguće za iskazivanje iznijansiraniosti u značenju. A tu finoću semantičkih slojeva koristimo ne samo kada želimo da budemo ekspresivni i estetični, već i kada nam je važno da što preciznije istaknemo nešto što smatramo istinom. Na sličnom tragu povodom ovakvih tumačenja je i pomenuti Harold Blum koji kaže da površna priroda deskriptivnosti konstruiše jezik kao mašinu, što je „karakteristično orvelovsko odbacivanje ljudskog elementa“.¹⁷

Iako je 1984. distopijski roman i u svakom smislu obiluje mučnim pesimizmom, on se ipak završava optimistično. Odgovor na pitanje šta se dogodilo sa Okeanijom otkriva nam se u načinu na koji se u dodatku romana „Principi novogovora“ opisuje njegova istorija. Iz konstantne upotrebe prošlog vremena u ovom poglavlju, možemo zaključiti da Okeanija više ne postoji, da je nestala, što znači da je moguće da se zaista pojavila neka ličnost, ili grupa ličnosti, koja je smogla snage da pobedi ovu megadržavu. Neočekivano, sa ovim u vidu, možemo reći da je 1984. zapravo roman o strukturi, ali i *propasti* jednog totalitarizma, iako ne možemo tačno reći šta ga je okončalo. Celog svog života Džordž Orvel se susretao sa nekim oblikom totalitarizma. Bio je u prilici da to iskusi kroz britanski kolonijalizam dok je bio policajac u Burmi. Kada je živio na ulicama Pariza, iskusio je status potpune društvene i ekonomske marginalizacije beskućnika. Prateći iskrenost svojih ideala, ratovao je protiv Franka u Španiji, samo da bi video nezaustavljiv uspon fašizma. Kao i to da se tamo Kominternu nije borila protiv neprijatelja, već isključivo za širenje oblasti svoje dominacije. Iskusio je to i tokom II sv. rata, kroz medijske cenzure dok je bio novinar BBC-a, kao i kroz slepo i svesno pravdanje staljinističkog terora od strane engleske levice. Posmatrajući sve to, Orvel je osećao da će svoj doprinos borbi protiv totalitarizma dati pružanjem shematskog prikaza koraka u procesu dehumanizacije individue. Tačnije, pokušao je da popiše postupke koji se nad čovekom moraju izvršiti da bi on prestao da bude čovek. Napetost u čitanju 1984. stoga ne potiče samo od zapanjujuće monstruoznosti u deskripciji života u Okeaniji, već i od toga što to čitanje ostavlja jak utisak da je realizacija svih tih monstruoznih apsurdnosti u određenim uslovima (bila) izvodljiva. I da, štaviše, mi danas jednim delom u njima živimo.

¹⁴ Aaron S. Rosenfeld, *The „Scanty Plot“: Orwell, Pynchon, and the Poetics of Paranoia* iz „Twentieth Century Literature“, broj 50, Duke University Press, 2004, str. 345.

¹⁵ Ibid, str. 349.

¹⁶ Džordž Orvel, 1984 (prevod: Vlada Stojiljković), Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2016, str. 44. i 45.

¹⁷ Harold Bloom, „George Orwell's 1984“, Chelsea House, 2004, str. 22.

**SAVA DAMJANOV: EPILOG,
BEOGRAD: SLUŽBENI GLASNIK 2018.**

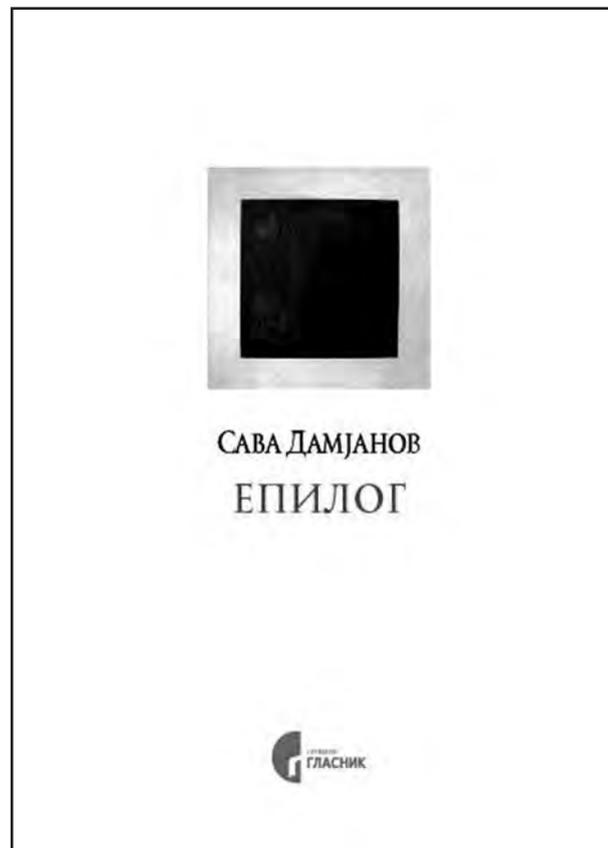
KNJIGA TEZA O SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

PIŠE: **Dubravka Bogutovac**

**Osim raznolikosti i bogatstva
tema i teza, ova knjiga donosi
čitatelju i vrlo zanimljiv i osebujan
stil izlaganja. Damjanov piše
egzaltirano; njegov spisateljski
subjekt je u stanju permanentnog
uzbuđenja i zapitanosti; njega
stvari muče**

Pred nama je posljednja knjiga eseja i književnopovijesnih ogleda Save Damjanova pod naslovom *Epilog*. Riječ je o završnom svesku zbirke *Damjanov: srpska književnost iskosa (1-5)* koja je izašla u Službenom glasniku 2011. i 2012. kao izbor studija, ogleda i prikaza nastalih tokom prethodna tri desetljeća. U uvodu u *Epilog* autor zaključuje da je rezime ove kolekcije *novo čitanje tradicije i drukčija vizija suvremenosti*. Knjiga obuhvaća 21 esej o različitim aspektima srpske književne i kulturne tradicije. Budući da je u tekstu ograničenoga opsega nemoguće opisati sve zaključke do kojih je autor u svojim esejima došao, pokušat ću mapirati nekoliko dominantnih teza njegove knjige.

Epilog se otvara esejem o srpskim književnim ratovima od Svetog Save do postmoderne, pri čemu se ideja kulturnog rata razumijeva kao sukob dva modela kulture i civilizacije u širem smislu, uz nastojanje da se jedan od njih nametne kao apsolutno dominantan. Prvi veliki takav rat koji povijest srpske kulture pamti jest onaj koji su povelili Nemanjići a koji se vezuje za Svetog Savu. Efekti tog procesa su takvi da se danas skoro ništa ne zna o našem stvaralaštvu iz prednemanjičkog perioda, a ono je moralo postojati. Nadalje, „rat“ koji je vodio Dositej Obradović odnosio se na konfesionalni koncept obrazovanja, kulturne ideologije i umjetničkog stvaralaštva. Dositej Obradović nije bio vođen motivima istovjetnim kao njegov veliki prethodnik Sveti Sava, ali su im intencije bile identične: uspostaviti „novi civilizacijski početak“, pri

čemu je najslavniji srpski prosvjetitelj to činio nauštrb svetosavske ideologije, suprotstavljajući njenim osamnaestostoljetnim izdancima tada aktualne vrijednosti zapadnoevropske filozofije. U dositejevskom „književnom ratu“ možemo sagledavati i prvu evropeizaciju srpske kulture. Tu se javlja problem koji srpsku kulturu prati i danas i o kojem Damjanov piše u više navrata u knjizi: poimanje „evropskog“ kao zapadnog doprinosilo je permanentnoj duhovnoj provincijalizaciji, jer je marginaliziralo onu stariju evropsku tradiciju koju je njegovao Bizant. Dositejevska reforma predstavljala je pravi „književni rat“ protiv crkvene kulture te je u tom smislu bila isključiva i poput prethodne, nemanjičke, svetosavske, puno intenzivnije determinirala literarni i civilizacijski diskontinuitet nego što je forsirala linije dugotrajnog kontinuiteta. Novi veliki književni rat dogodit će se uskoro poslije toga: riječ je o višedesetljetnoj borbi oko ideja i reformi Vuka Stefanovića Karadžića. Ona je počivala na vodećim kulturološkim tokovima Zapadne Evrope toga doba – kao i Dositejeva – a ne na klišeiziranim uvriježenim vizijama o izrazitoj autohtonosti i nacionalnoj utemeljenosti Vukovog pokreta. Zato se također može promatrati kao svojevrsna „evropeizacija“ srpske književnosti, ali specifična po tome što umjesto prosvjetiteljskog koncepta stavlja u prvi plan ru-soovsko-herderovski koncept „prirodne“, tj. narodne kulture. Do naših dana zanemaren je upravo evropski okvir Vukove misije, bez kojeg same misije ne bi bilo. Ono što je odvaja od sličnih romantičarskih intencija u drugim kulturama jest radikalnost prekida s tradicijom, koja je u srpskoj književnosti do krajnjih granica suzila vidike prema vlastitoj prošlosti, tako da srpski pisci i čitatelji kao vlastito naslijeđe dugo nisu doživljavali autore koji su uistinu bili njihovi prethodnici, a stvarali su prije vukovskog romantizma i simplificira-

nog kasnog prosvjetiteljstva. Očigledna dobit od Vukovog književno-kulturnog rata sastoji se u tome što je narodno po prvi put u Srbiji steklo najviši i najrelevantniji civilizacijski legitimitet, da bi se tokom sljedećih desetljeća utkalo u najširi društveni život Srbije. Ovaj rat je inaugurirao *narod* i *narodno* kao osnovno mjerilo stvari, najprije lingvistički, pa estetički, pa sociološki i kulturološki. Postvukovski kulturni i književni ratovi ideološki su se nastavili kroz antagonističku relaciju „Srbija na Istoku“ – „Srbija na Zapadu“ (Svetozar Marković, Bogdan Popović, Skerlić), ali nisu imali tako duboko prevratničke posljedice kao prethodni. U razdoblju oko Drugog svjetskog rata umjetnost i ideologija su se ponovo spojile: sukob na ljevici imao je najkobnije posljedice po srpske intelektualce i pisce. Počeo je tridesetih godina prošlog stoljeća, a kulminirao pedesetih kada je, nakon Ljubljanskog kongresa jugoslavenskih pisaca (1952) službeno, na državnom nivou, proglašeno da umjetnost ne mora obavezno imati političko-ideološku funkciju. Ova odluka je tretirana kao značajna liberalizacija kulture i književnosti. Novo poglavlje „književnih ratova“ otvorit će se na prelasku iz drugog u treći milenij, polemikom između postmodernista i „tradicionalista“. Serija razgovora i tekstova u *Književnim novinama* 1996. pokazala je jasnu političku, ali i širu ideološku pozadinu te naizgled poetičke bitke. U osvjetlovanje novog milenija iz ovog „književnog rata“ (ali ne samo iz njega) izrodio se kulturološki i ideološki sukob tzv. Prve i Druge Srbije – one koja se želi legitimirati kao evroskeptična i one evrointegracijske koja daje apsolutni primat vrijednostima Zapada. Ova borba još uvijek traje i u njoj je književnost marginalizirana, a isključivost pozicija onemogućava jednu novu sintezu koja bi poštovala srpsku umjetničko-jezičnu i kulturnu tradiciju upravo kao važan dio evropske i svjetske.

Drugi esej koji bih posebno istaknula jest *Civilizacija kao ideal: istok ili zapad?* u kojemu Damjanov izlaže tezu da dubinska značenja Andrićevog romana *Travnička hronika* sugeriraju da je istinska multikulturalna veza sfera Istoka i Zapada neostvariva, te da ono čemu u najboljem slučaju valja težiti jest međusobno razumijevanje i izvjesna tolerancija, rečeno više političkim nego kulturološkim jezikom – ovdje se radi o mogućoj *miroljubivoj koegzistenciji*. Zapadnjačka predodžba o Istoku kao civilizacijskom prostoru proturječnosti, zaostalosti, pa i kaosa, najbolje se oslikava lajtmotivom francuskog konzula – sve što Travničani, Bosanci i Levantinci čine, govore ili misle nema važnosti ni istinskog utjecaja na ozbiljne i prosvjeđene ljude. U čitavoj *Travničkoj hronici* ovakva logika ne dovodi se u pitanje čak ni kada joj sama zbivanja proturječe, najviše opasnostima i egzistencijalno-sudbinskim izazovima koja nose. Andrić je svoj roman pisao usred vjehornih vremena – završio ga je u travnju 1942. godine – a njegova interpretacija odvija se danas, na početku 21. stoljeća, kada je iza nas već preosmišljeno i prevrednovano iskustvo zapadno-prosvjetiteljskih ideja progresa i napretka, kada smo kao civilizacija dobro sagledali njihovo naličje i tamne strane. Pošto je *Travnička hronika* Ive Andrića djelo koje je nadživjelo svoje vrijeme i nastavilo život u novom, onda je opravdanije pitanje kako ga čita to sadašnje vrijeme i kako bi sam pisac vidio opisanu problematiku danas, da nam je kojim slučajem suvremenik i da je u današnje vrijeme stavio točku na svoj roman umjesto u 1942. godini. Damjanov daje sljedeći odgovor na ovo pitanje: Davil, tj. Andrić 21. stoljeća afirmirao bi *civilizaciju po sebi* kao vrhovni ideal, ne dajući prevlast ni Istoku ni Zapadu. Najaktualnija poruka *Travničke hronike*, prema Damjanovu, sadržana je u činjenici da svaki od njenih likova – bio on prosvijećeni Evropejac ili Levantinac drukčije vrste prosvijećenosti – na vlastiti način traga za čvrstim

uporištima koja će ga održati u civiliziranom poretku. Svi glavni junaci *Travničke hronike* konačno ostaju na svojim početnim intelektualnim i egzistencijalnim pozicijama, ali iskustvo trećeg milenija upućuje nas da takva opcija ubuduće neće biti moguća. Zato je Ivo Andrić svojom civilizacijskom refleksijom u ovom romanu otvorio dalekosežnije dileme od onih koje se tiču Istoka i Zapada: dileme koje se tiču strukture i esencije *civilizacije* kao ideala kojem ljudska rasa treba težiti i usprkos svemu graditi ga zauvijek.

Najaktualnija poruka *Travničke hronike*, prema Damjanovu, sadržana je u činjenici da svaki od njenih likova – bio on Evropejac ili Levantinac – na vlastiti način traga za čvrstim uporištima koja će ga održati u civiliziranom poretku

Tri eseja koja bih također posebno izdvojila iz ove knjige tiču se problema povijesti srpske književnosti i srpske književne historiografije. To su eseji *Periodizacija srpske književnosti na početku 21. veka*, *Nova čitanja tradicije: izazov književnim kanonima ili neminovnost 21. veka* i *Trijumf plurala*. U prvom eseju Damjanov piše da smisao periodizacije nije u tome da bude zauvijek nepromjenjiv, čvrst i neporeciv sustav, nego da relativno točno pomogne u recepcijskom snalaženju kroz ogroman *vremenski prostor* umjetničko-jezične tradicije – drugim riječima, da bude neka vrsta mape babilonske biblioteke i vodiča na njenim putevima. Damjanov ističe da je svaka periodizacija djelomično zasnovana na fikciji jer zanemaruje činjenicu da najveće autore mimoilaze periodizacijske i univerzalne stilske-poetičke odrednice. Najbolje periodizacije – one koje su poštovala ono što jest dominantna neke epohe, ali i emanaciju najkreativnijeg u jednoj epohi, točne su i realne ukoliko govore nešto o *umjetnosti*, koju Damjanov ovdje piše velikim slovom. Prema njemu, izazov na početku 21. stoljeća jest nova, *literarno* osmišljena periodizacija srpske književnosti. Teza koju izlaže poprilično je radikalna: prema njegovom sudu, vodeći srpski književni povjesničari – oni koji su stvarali vrijednosne norme i estetske kanone – bili su literarni mediokriteti po svom osobnom ukusu. Pitanje koje on otvara jest sljedeće: hoćemo li u 21. stoljeću dopustiti da magistralne tokove srpskog umjetničko-jezičnog razvoja – one koji će potom biti normirani kao *klasika* – projiciraju literarni ideolozi, a ne kreativci?

U sljedećem eseju (*Nova čitanja tradicije: izazov književnim kanonima ili neminovnost 21. veka*) Damjanov polazi od teze da novi status koji je književnost dobila u 21. stoljeću uslijed informatičke revolucije i liberalnog kapitalizma treba sagledavati i unutar samog sustava književnosti kao umjetnosti. Zanimljivo pitanje koje ovdje postavlja jest: postoji li nacionalna književnost? Njegova ideja jest da nacionalno-književna odrednica nije nevažna, ali je prolazna i privremena. Nacionalna književnost postoji dok postoji određena

nacija i njen jezik, a onda iza nje ostaje samo književnost (pisana velikim početnim slovom kod Damjanova). Ta književnost se imenuje (ne)zavisno od njenih nacionalnih korijena. Damjanov zaključuje: jezično *sjećanje* je ono suštinsko: sve povijesne, religiozne ili književne priče o drevnim, dano nestalim narodima sačuvane su u jeziku, ali, po pravilu, ne u njihovom nacionalnom, nego u onom koji ih je prihvatio i prenio dalje kroz vrijeme i prostor.

Posljednji esej koji bih ovdje istaknula jest *Trijumf plurala*: ovdje Damjanov postavlja pitanje je li gramatički singular *srpskog kulturnog obrasca* istinit i točan; njegov odgovor je da taj singular dominira, ali da nije istinit. Ako se danas zapitamo koji je srpski kulturni obrazac autentičan i poželjan, nećemo dobiti jednoznačan odgovor. Drugim riječima, vrijeme je da srpska književna kritika pokuša razumjeti i vrednovati razlike koje se neprestano rađaju. Damjanov u zaključku ovoga eseja izražava nadu da će srpska književnokritička elita konačno otvoriti oči prema kulturnom pluralu današnjice, te da će upravo zahvaljujući njoj taj plural konačno i trijumfirati, na sreću srpskog identiteta – naslijeđenog, današnjeg, ali i budućeg.

Osim o navedenim temama, Damjanov u knjizi *Epilog* piše i o rađanju modernog srpskog pjesništva u duhu glazbe, o Vukovoj evropeizaciji srpske književnosti, o tome kako Meša Selimović čita Vuka Karadžića, a kako Crnjanski čita Njegoša; o Njegošu kao pripovjedaču u *Luči mikrokozma*; o Koderu; o Jakovu Ignjatoviću kao tumaču srpske književnosti; o anti-topijskim počecima moderne srpske fantastike; o Skerlićevom shvaćanju evropeizacije srpske književnosti; potom piše esej bombastičnog naslova *Da li je Vuk Karadžić kriv za Prvi svetski rat?*; piše o Vinaveru u tri navrata; o Ćopiću; intervjuira Milorada Pavića i uz opsežan intervju ispisuje vlastite autorske komentare. . . Teme kojima se bavi su brojne i raznovrsne, ali je upečatljiva njegova težnja da ili prevrednuje ono što je već kanonizirano i "izvrne" naopačke čvrsto postavljene vrijednosti postavljajući svježija i *prava* pitanja o prirodi fenomena, ili pak da afirmira ono što je izvan kanona; marginalizirane, zanemarene, podcijenjene autore i pojave.

Osim raznolikosti i bogatstva tema i teza, ova knjiga donosi čitatelju i vrlo zanimljiv i osebujan stil izlaganja. Damjanov piše egzaltirano; njegov spisateljski subjekt je u stanju permanentnog uzbuđenja i zapitanosti; njega stvari *muče*. Riječ je o autoru koji želi zaviriti onkraj utvrđenoga i vidjeti što se *tamo* krije. Njegove rečenice završavaju najčešće upitnicima i uskliknicima. Ovu prozu teško je žanrovski usidriti, jer se s jedne strane radi o znanstvenim člancima iz područja književne historiografije i kulturalologije, ali s druge strane ti članci nemaju baš klasičnu „aparaturu“ – vrlo je malo fusnota i općenito ne baš previše izravnog pozivanja na literaturu, iako je svaki tekst premrežen intertekstualnim tkivom. Ne možemo baš reći ni da se radi o klasičnim esejima, jer su ovi članci impregnirani, zgusnuti, prepuni informacija – ne posjeduju onu svojevrsnu lakoću i prividnu ležernost eseja. Tako da mi se čini da se ovdje radi o nekoj vrsti popularizacije znanosti o književnosti – tekstovi su pisani tako da ih može pratiti i publika koja nije sastavljena isključivo od studenata ili profesora književnosti, ni književnih kritičara i povjesničara. Ovo je znanost s upitnicima i uskliknicima i kao takva je vrlo vrijedan doprinos korpusu često tako dosadnih i suhoparnih tekstova o važnim temama koje čine kulturu ili – da se damjanovski izrazim – kulture. U *trijumfu plurala*.

EX LIBRIS

GORANU BABIĆU – POSVETA I ISPRIČNICA

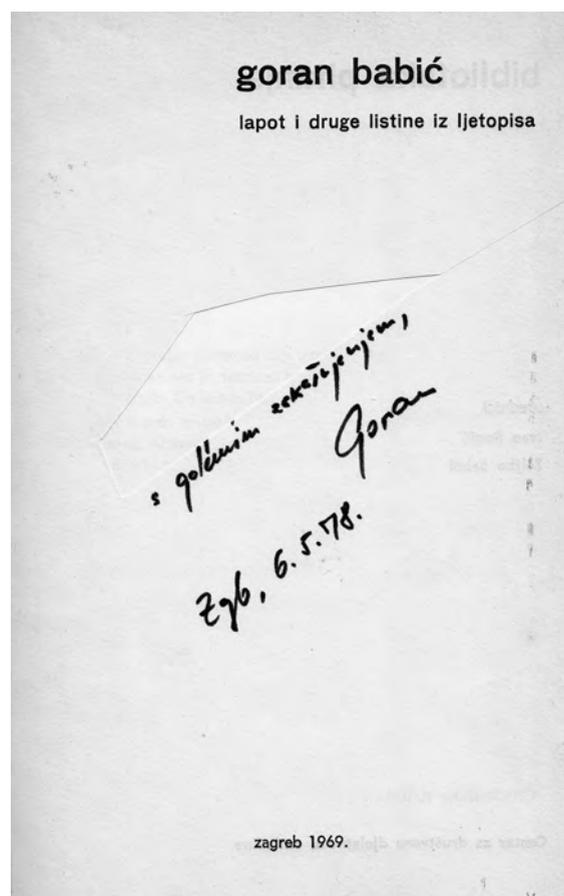
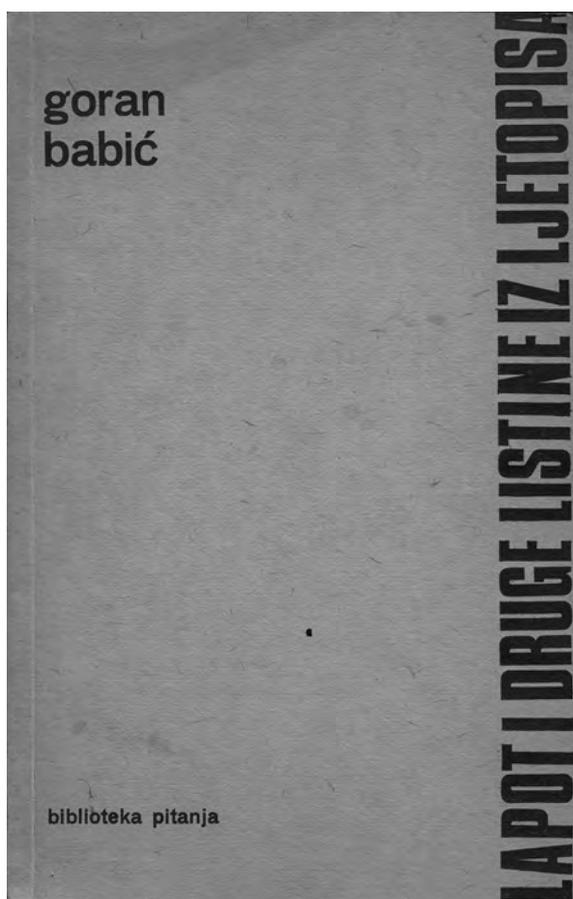
IZREZOTINA

PIŠE: Čedomir Višnjić

Danas, kad mnogi pišu po komandi, ili iz dosade, sve se izrodilo, pa i taj lijepi običaj, taj estetski dodatak, dodatni autorski trag na izabranim knjigama. Teško je u naše doba zamisliti književno veče a da se ispred autora ne postroji kolona onih koji žele da njihov primjerak bude posvećen onim standardnim; s poštovanjem, prijateljski, taj i taj... Što je autor niže na zamišljenoj ljestvici vrijednosti to je zadovoljniji zbog te kolone, udubljeniji u posao posvećivanja, posvete duže i osmišljenije. Kod viđenijih književnih lafova to se zna pretvoriti u par ravnih linija s kucicama na početku, tako da ni antikvari nisu više sigurni, je li, ili nije... Posveta je danas mnogo, previše, kao da na južnoslavenskim prostorima slute povratak knjige u zanatsku fazu i u uski krug zainteresiranih kupaca i čitalaca. Već možemo zamisliti vrijeme u kom će svi pečatirani primjerci imati posvećene čitaoce. Pa ako se i ne može reći da danas vrijede samo stare knjige, sa sigurnošću se može tvrditi da vrijede samo stare posvete, kad se u njih ulivao realan sadržaj, neovisno o iskrenosti potpisnika, kad je posveta značila uspostavu nove, zanimljive relacije između ličnosti pisca i čitaoca.

Lako se, dakle, složiti da posvete više nemaju stari značaj. Isto ćemo se tako lako složiti sa starom istinom, kako je ljudski griješiti. Pa ponekad pogriješi autor, naročito ako lakomisleno daruje knjigu pa je uskoro otkrije u antikvarijatu; a ponekad i kupca, ili što je gore po obojicu, daroprimac. Recimo dobije knjigu autora koji zglajza politički, a takvi hoće da povuku za sobom, ovisno o grijehu, hrpu suputnika. Pa oprezan čovjek mora povremeno prolistati vlastitu biblioteku, čak i one tanke u drugom redu. Baš tu se zna skriti politički eksploziv. Ili se znao skriti, jer danas je neko drugo vrijeme.

„Prosvjetina“ biblioteka od svoje obnove, već preko 20 godina ima jedan stalan izvor prinova, koji je sad oslabio ali još nije presušio. To su različite grupe knjigoposjednika, čiji se intenzitet javljanja srpskoj biblioteci mijenjao, od 1996. do danas. Bili su to posljednji ostaci starih Srba koji su poklanjali svoje biblioteke nemajući ih kome ostaviti, zatim Jugoslaveni, pa Hrvati, čak i Hrvatine, u kojih se zateklo nešto srpske ili ruske građe, a svi bez nasljednika za nju, zvali su srpske bibliotekare i uglavnom sami donosili pakete sa knjigama izašlim u prvoj i drugoj Jugoslaviji. Situacija je bila tužna, ali namjera poštena, jer bilo je i onih koji su knjigama punili kontejnere za smeće.

U jednom od takvih paketa pojavila se u biblioteci i knjižica hrvatsko-srpskog književnika Gorana Babića, „Lapot i druge listine iz Ljetopisa“, izdanje davno upokojenog Centra za društvene djelatnosti omladine, biblioteka „pitanja“, koju su uređivali Ivan Rogić i Željko Sobol, godine 1969. Knjižica koju danas čuvaju, Lenjinovim riječima, biblioteke, i to one veće, i čudaci. Pa je u skladu s tim predostrožni darodavac, ili uoči darivanja da izbjegne kompromitaciju u očima novih ničim kontrolisanih bibliotečnih korisnika, ili još ranije, dok je knjižicu čuvao, iz cjelovite, a kratke posvete, škarama izrezao vlastito ime! Odluka donekle neobična jer bi takvi češće istrgnuli prednji list i tako rješavali problem neželjenog sadržaja. Knjižicu je Goran darivao, kako je sam zabilježio, 6. maja 1978, „s golemim zakašnjenjem“, Nekom, vjerovatno iz vlastite rezerve, dakle nekom kome su njene poruke te 1978., morale nešto govoriti. Tako je Goran mislio, sklon da vjeruje i ljudima i knjigama. U svakom slučaju, jedna brljotina, vrijedna da bude zabilježena, jer te škarare govore mnogo više od u njihovu upotrebu uloženog truda.

Sticajem premoćnih tehničkih okolnosti zaista ne znamo ime ovog darodavca. A i da ga znamo, bilo bi ružno navesti ga. Možda se Goran sjeti, njegova je odgovornost u ovom slučaju ravna odgovornosti druge strane.

LUDOSTI

Rajku Petrovu Nogu

Živjela davno dva prijatelja. I sluči se tako da pogibe kralj njihove zemlje, a da nasljednika nije imao.

Kako su obojica bili vrli momci to pučani naumiše jednoga od njih proglašiti kraljem, a kako se sami ne mogahu odlučiti to izbor i odluku prepustiše njima.

Prijatelji se brzo dogovoriše te je svaki vladao naizmjenice, jedan dan jedan, drugi dan drugi, a dok bi prvi bio kralj dotle bi drugi bio dvorska luda i obratno.

Nikad tužnije zemlje ne bje na svijetu. Ta nitko se ne smjede smijati ljudi koja će sutra biti kraljem, niti pak tko štovaše kralja što će sutra biti ludom. Tek se prijatelji zabavljahu krasno, smijali se jedan drugom, smijali se cijelom svijetu.

GLAVA

Od davnina su se ta dva plemena mrzila. Na koncu, poslije mnogo vojni ostadoše još njih dvojica.

Sukobiše se jedne večeri i sretniji pobijedi. Poginulom odsiječe glavu i nabije ju na dugačak kolac.

Zatim odnese kolac s glavom materi da joj pokaže da je oca osvetio. Mati mu se obraduje i izusti:

„Neka ta glava zauvijek ostane na šiljku. Proklet je njegov rod.“

Mladić zatim podigne kolac s glavom i odnese ga majci ubijenog da joj pokaže sina i da vidi čija je pobjeda.

Mati zaplače kad vidje sinovljevu glavu i reče pobjedniku: „Neka tvoja ruka dovijeka drži taj kolac visoko. Proklet je tvoj rod.“

Otada ratnik luta svijetom noseći kolac na čijem je vrhu nabijena glava što se ceri.

I on mrzi glavu i glava mrzi njega.

(Iz knjige *Lapot i druge listine iz Ljetopisa*)

**У ПОТРАЗИ ЗА СОБОМ И СВОЈИМ
ИЗГУБЉЕНИМ ПРЕЦИМА**

ИГУМАН ГАВРИЛО (ВУЧКОВИЋ)

пише: Милена Северовић

**Игуман Гаврило, челичне воље
бескрајно је вјеровао Богородици
Лепавинској и никад није напустио
манастир ни онда кад су многи
наши свештеници отишли...
Наш Гаврило, стајао је чврст,
одлучан и бескрајно вјеран свом
манастиру и свом послушању.
Живио је скромно и мирно у свом
свијету, посвећен овом послу као
најважнијем на свијету**

Оца Гаврила Вучковића упознала сам у прољеће 1990. године у манастиру Лепавина. Мука ме тамо одвела, отац ми се тешко разболио. Игуман је био једноставан, одријешит, и чинило се, најусамљенији човјек на свијету. Овдје нико није свраћао, нити долазио и моја породица је (мајка, супруг и ја) била све чешћи и чешћи гост... Након одређеног времена, ми смо се и спријатељили. Отац Гаврило је попут чуда улетио у мој живот; био је контрапункт свему ономе што сам до тад била или настојала бити. Млада и надобудна, управо сам радила на свом магистарском раду, жељела сам што више учити, сусретати различите људе, изучавати медицину... А сада сам стајала пред јединим монахом Српске православне цркве којег сам упознала и баш сам од њега тражила помоћ. Чуђење је вјероватно било обострано... Изненадила сам саму себе, али морала сам, нисам имала куд. Тата, којег сам бескрајно вољела, смртно се разболио и доктор који га је оперисао у Загребу, дао му је мало времена за живот и страшну дијагнозу. Игуман Гаврило мирно је слушао нашу муку и бол, тјешео нас је. Молио је Богородицу за нас.

Свраћавши све чешће и чешће, поново сам се вратила својим прецима и коријенима, моја породица овдје је већ 450 година...И

по очевој и по мајчиној линији овдје су се вјенчавали, крштавали; одавде се одлазило у Чикаго и враћало се, поново пред Богородицу... Све смо ми то заборавили и склонили негдје са стране, али нас се манастир сјећао и памтио, а игуман Гаврило, једини светионик ове светиње, дошавши из села Дубока, негдје из Србије, донио је овдје смирење, пост, молитву, тиховање, дио Хиландара, и подучаво нас темељу наше вјере. Монашка риза коју је носио, била је изгледа и једина коју је имао... Али, зато нас је учио: Симбол вере, пост и причешће. Давао ми је књиге владике Николаја Велимировића, као духовну храну. А рат је око нас већ размахао своје заставе...и као да је почела ђаволска, валпургијска ноћ. Рат нам је разбио прозоре и врата, шчепао нас, мрвио, дробило, и само нас је чудо дијелило од провалије. А он нас је подизао, храбрио, соколио, убијеђен да постоји неко већи, моћнији и јачи од сваке земаљске власти. Пуно пут смо га нашли у свом забрану како бере коприве, кува их и то је био његов ручак. Испочетка смо се чудили, послје смо јели заједно с њим. Увијек је био стрпљив, као да је имао све вријеме овог свијета. Молио се дању и ноћу и та молитва код њега није ни престајала.

**Отац Гаврило је попут чуда
улетио у мој живот; био је
контрапункт свему ономе
што сам до тад била или
настојала бити**

А онда, мало по мало, почели судолазити сељаци из околних села, а негдје 1992/93. дошао је у манастир и мој кум Војислав за искушеник. И све је било љепше и лакше. Дошла је и госпођа Лариса М., Рускиња, да се овдје моли, причајући о Кијевској духовној академији. А ускоро се појавила и хрватска тајна полиција да нас испитује што радимо у манастиру, у часу кад су Срби нестајали свагдје по Хрватској и кад

су за нама, као таквима, свагдје расписане потјернице и кад је пуно људи побјегло од своје вјере јер су Срби отпуштени с посла, за њих није било мјеста у завичају ни у њиховој домовини. Игуман Гаврило, челичне воље бескрајно је вјеровао Богородици Лепавинској и никад није напустио манастир ни онда кад су многи наши свештеници отишли... Наш Гаврило, стајао је чврст, одлучан и бескрајно вјеран свом манастиру и свом послушању. Живио је скромно и мирно у свом свијету, посвећен овом послу као најважнијем на свијету. Молио се он за све, код њега није било дијељења, само множење. Зато су му ваљда сви послуже и долазили, ријека људи свих вјера и конфесија. Месо није никад јео, иако је држао овце, већином за продају. Понекад смо одлазили на вечерњу службу, углавном љети. То је нешто чаробно, посебно, чини вам се да је црква испуњена самим анђелима и светитељима, као да и они присуствују литургији.

**У дворишту, између
манастира и конака, цвату
љети најљепше руже што
сте их икад видјели, бијеле,
црвене, розе. Као да и оне
свједоче о чуду Богородице
Лепавинске и о свему ономе
што је причао вјерни игуман
Гаврило**

Овај манастир је, иначе, разрушен 1943. године током њемачког бомбардовања, а сама икона чудотворне Богородице Лепавинске је пронађена, случајно, послје Другог свјетског рата. Кажу да ју је пронашао свештеник Симеон Сакуљ, који је овдје свраћао често, у младости је био ученик у Високим Дечанима 1934. године владике Николаја Велимировића. Већ остарјели Симеон Сакуљ причао нам је о обнови манастира послје Другог свјетског рата и о његовом раду и око манастира и за манастир, и о трпљењу под комунистичком влашћу, а и о затвору у Старој Градишци. Могу само нагађати колико се чудила полиција у Загребу. Они су у своје цркве довели злато и сребро, а овдје, у скроман манастир, код скромног свештеника одједном је почела долазити ријека људи, вјерника, из Беча, Цириха, Франкфурта, из Бања Луке... и доиста, што су они сви тражили на овом мјесту, гдје шума другује с виноградом и пољима и гдје се живи једноставно као у неким прошлим столећима, доиста што су они сви тражили у тиховању нашег оца Гаврила, који није војевао за земаљско злато и сребро већ за Небеско Царство, за Христа који у овим напаћеним просторима (Јасеновац је одавде удаљен двестотињак километара) има лице Крајишника и српских свештеника сатрнутих по логорима, сабиралиштима и безбројним стратиштима вампирске

НДХ. Овдје се молило Христу за исцељење од свих наших гријехова, посртања, од ослабљености, да се састанемо поново, да се нађемо са нашим светитељима који нас подупиру својим молитвама, као и са својим прецима који нас гледају кроз очи чудотворне Богородице. Ако постоји мистична тајна онда је она овдје, расута попут плашта над игуманом Гаврилом и његовим столом. Овдје се клечи пред Господом и вјерује у његово постојање и Васкрснуће. Ако имате проблема, појачајте пост и молитву и свратите до манастира: кажу да Господ живи тамо гдје му дозволе.

Отац Гаврило често је говорио како је уморан и како ратује с демонима. Испочетка, сви смо се чудили, а послје смо навикли... братство се повећало, дошла су два брата из Далмације па је било четворо монаха...и ријека људи која је долазила дању и ноћу. Ово као да је постала слободна територија људи уморних од брига и мука, а молитва је била једина лозинка. Молитва Творцу да нас не заборави, кад су нас ионако сви заборавили и да нас не одбаци јер су нас сви одбацили... У дворишту, између манастира и конака, цвату љети најљепше руже што сте их икад видјели, бијеле, црвене, розе. Као да и оне свједоче о чуду Богородице Лепавинске и о свему ономе што је причао вјерни игуман Гаврило, да је живот чудо и невидљиве нити за све нас држи, на својим рукама сам Творац и да је ту негдје, у близини, покрај нас, и доћи ће само ако му отворимо врата. Наша цивилизација, уморна од заблуда и промашаја, посрћући пред ратовима и страхотама сваке врсте, устала од својих богатих столова, преједена, тешко може схватити монаха који се свега одрекао, гдје су пост и молитва свакодневни, гдје се од срца до срца путује с пријатељским намјерама, да, такви испоснички монаси представљају чудо сами по себи...

„Што тамо тражите?“, питала ме тајна полиција. „Вјеру и своје загубљене претке“, рекла сам полицији из Бјеловара. Нису ми вјеровали. Они су живјели у неком другом свијету и кроз живот су путовали другачијим колима, а наш Отац Гаврило, спартански војник Српске Православне Цркве, плео је невидљиве љестве и пео се њима до неба сваког дана, са својом малом братијом. Српски православни манастир Лепавина, побјегао с пута, међу шумама и ливадама, њихова је стална адреса. Анђео свјетлости, невидљив за оне који само очима гледају, често кружи и свраћа до манастира. Невидљивим смо концима повезани за небо, а земаљске нас омче вуку сваког дана на своју страну. Они који вјерују у чуда, њима се чуда и дешавају. Попут игумана Гаврила и његових монаха који су чудо сами по себи, у свијету који путује једино путевима математике, одузимања и дијељења, множења и сабирања. Богородица зна прави рачун и прави број па је изгледа, зато, црква и њој посвећена далеке 1550. године. Њени монаси, живи и мртви, сваког дана умножавају молитву и сваког дана добро испланиран свијет, да се не сруши... Анђео свјетлости једини им је свједок. Је ли то онај исти анђео што је Богородици донио Благу вијест, да ће родити Христа, на нама је да одгонетнемо... А што се Христа тиче, да се подсјетимо да је он издан, оклеветан, исмејан, ухапшен, суђен и осуђен па распет. Зашто ме то толико подсјећа на српски народ и Српску православну цркву у Хрватској?

OPROSTI MI, TRINITI

Marijana Radmilović

Hranjenje vrtloga

Kopaš svojim najdubljim rukama,
vitlaš slikama po šupljini vremena,
kružiš kao ptica zloslutnica i nadgledaš
vrtlog ispod nas. Bože, kako sam umorna
od tolikog padanja, u glasu ti je glad,
nemoć hranjenja, nezasitnost vrtloženja,
gutamo dan po dan, koliko toga stane
u jedan zalogaj. Prostirem stol, sve
što nas je ikada pronalazilo i gubilo.
U tanjurima nevljeme, vjetar nasrće kroz
prošupljeno dno. Bog prešućuje svoj
strah, odvraća pogled, kao da nas
njegova koža ne prekriva, kao da se ne
skriva u nama. Što stavljam pred tebe,
otkida se od mene, moja kosa u tvojim
ustima, tvoja usta u ranama, steže nas koža,
pulsira glad, što stavljam pred sebe, otkida se
od tebe, i pada po nama, u naša tijela,
mirna i sabrana u središtu vrtloga.

Nerazumna pjesma

Od nasipa do nasipa, preko pustopoljina,
preko vode, preko sna, preko snage i godina,
vučem tvoje pomodrojelo tijelo i skupljam
vrijeme što s njega otpada. Otkidaju se dani,
sati, tvoja se kosa tanji, tvoje se ruke klate,
bacaju sjene na sve strane, pokazuju gdje
zakopavam bol, vatru i glad, gdje sadim
vid, gdje sušim tek ubrani mrak, kako smo
došli, kako ćemo proći od svega što sam zasadila.
Kada mi kažeš da je dan, obgrlim te rukama
i vučem preko nevidljivih, tankih raspuklina
tla, kada mi kažeš da je noć, iskopavam sve
što sam putem rasula i vješam vjetru o vrat,
darujem mu ogrlicu od svega što sam godinama
gubila, a vjetar, nerazuman kao vjetar,
uzvraća mi biserima.

Slika ničega

Sveobuhvatna i nepregledna pustinja,
ono što je glad, nije glad, grad opasan zidinama,
tijela duboko ukopana, obuzeta, sama,
raskopana tama, pljesnive mumije, njihovi trusni
napjevi, zibanje, vrijeme koje ne istječe,
slika grada zasuta solju i pepelom, slika tijela
nanesenih vodom, slika spokoja.
Ono što je žudnja, nije žudnja. Nema tragova
težine, vjetra zaustavljenog ljudskim rukama.
Dani u sebi prostrani i slobodni,
velika, sjajna, zanosna praznina.
Žene peru rublje i potrošenu vodu
bacaju preko vremena, site pepela i sna,

sve su više nalik gladi svoga zaborava,
kao da kiši u njima, praznina je neizlječiva.
Njihova pustinjska djeca kopaju duboke,
podzemne hodnike, tajna skrovišta za svoja
izgubljena sjećanja, oslobođeni smijeh odjekuje
praznim ulicama, zov koji zatvara,
kutija puna osakaćenih igračaka.
Pustinja, načinjena od svoga preslika,
od slike ničega, ono što je zvuk nije zvuk,
ono što je slika, nije slika, nije pjesma,
nije povorka, nije tlo što izmiče pod nogama,
nije dno što se rastvara.

Lažni zlatnici

Iz svoje haljine istresam posustale i umorne, svakome jedna noć i jedan dan, strah i štap, jedan kamen dnevni, jedan kamen noćni i jedan kamen ludi danonoćni.

Tijela su se prekrila vatrom svojih odraza, voda ih je pronijela kroz pustinju mjeseca, stabla su ih krijepila svojim bijelim suzama; vratila sam se iz daleka, moje me tijelo još uvijek čeka i ne zna da sam to ja.

Zašto imam tu nerazumnu crnu haljinu kada se budim u bijelom snu? Teška, svilena, bogato ukrašena, dnevni kamen čvrsto svezan zlatnim nitima, noćni kamen srebrom okovan.

Od sebe razdijeljena, procijep u vatri i zrcalima, hladnom, živom vodom protkana, zašto imam štap, zašto imam torbu punu kamenja, zašto imam tu nezasitnu crnu haljinu, ušivene zlatnike na dnu?

Vratila sam se iz daleka, to je moje tijelo, od prvoga do posljednjega, oblik moga straha koji prepoznaje i čeka. To je moja najsvečanija, korijenjem i gromovima protkana.

Umiri se, luda rubenino, miruj moja beskorisna haljino, haljino dnevna, haljino noćna, haljino razdiruća danonoćna, gladna i hladna u vatrarna, nezasitna u odsjajima, teška i mahnita od svojih lažnih zlatnika.

Prisila

Grlimo stabla, ljubimo i ljubimo kao dvije izbezumljene ptice ono sasušeno, tamno, spuštamo se sve dublje i dublje, u usta puna tuge i mliječne nesanice. Unutra neka slijepa ruka crta i briše prozore, puni i prazni odaje i što smo dalje, sve nam je bliže ledena jeza njezina dodira. Tama popločena bijelim kamenjem posrtanja, zasljepljujuće pukotine, korijenje prisilno i stakleno, i sve više i više, krošnja puna krhotina, sve manje u stablima, sve više u nama.

Oprosti mi, Triniti

Daleka, daleka triniti, za tvoju kožu i kosu pristajem opet sanjati i prestajem čekati jer umjesto nas vikinzi pjevaju na autocesti, a uzaludnost sama dolazi. Tvoje su ruke pune pamuka, ali ne želiš sašiti košulju za ovaj san, ako je obučem, sigurno ću umrijeti, ako je ne obučem, neću moći živjeti, oprosti mi na bliskosti, daleka, daleka triniti.

Skriveni trag

Sjedile smo u polju i slušale ptice.
 U njihovoj pjesmi ključao je plašljivo
 jedva čujni glas, neuhvatljivim mrmorom
 tolikih glasova, još i sada ih razaznajem
 i skupljam posvuda, dok skrivaju svoj trag,
 pod njihovom nečujnom jekom,
 naslućujem kako si mi vjerovala
 da su to morale biti uvijek iste ptice.
 Ali glasovi dozivaju druge glasove,
 zemlja jedva diše pod nebom što je pritišće
 i doziva vjetar, prazninu, izdisaj.
 Vrijeme se omata oko svoje sjene
 i doziva samo sebe. Gazimo po širokoj,
 otvorenoj brazdi, promrzlim rukama
 kruniš klip kukuruza i bacaš ga pticama,
 najglasnija među njima, kričiš i trčiš uokrug
 kao bezumna, radosna životinja.
 Sve što ponovimo, izgubimo,
 ne govorimo o tome, strpljive smo,
 pred nama su izdužene sjene i kanali puni vode.
 Voda doziva drugu vodu,
 spora i teška od svoga muljevitog dna.
 Ptice dozivaju druge ptice.
 Trčimo s jednoga kraja na drugi
 i mjerimo koliko nam je potrebno.
 Na sredini zemlja je najtoplija,
 uranjamo vlažna, blatna stopala,
 ukopavamo se kao dvije lakovjerne životinje.
 Pod strništem plamte nevidljive vatre,
 oko slamnatog strašila krug se zatvara,
 njegova pernata duša gnijezdi se u nama,
 treperimo, zračne i lagane, kako si samo lijepa,
 tvoja kosa klizi kroz svilu sjećanja,
 otkidaju se listovi kalendara,
 staro i prašnjavo vrijeme leti na sve strane,
 prekriva te njegov sipki prah.

Sve što se činilo da je bilo

Dok govori tamnim, punim glasom,
 čini se kako riječi dolaze iz neke neosporne dubine,
 iz duboke daljine u kojoj se trenutak zamrznuo
 na prije i poslije izgovorenoga.
 Glasovi sipe neopipljivi kao prašina, patina vremena,
 kao kad prestaje kucati odbačeni sat, sve je za očekivati.

Već dugo osjećam kako sam nijema,
 već dugo osjećam kako sam izmislila svoj glas.
 Kao da je još uvijek moguće izaći iz slike
 i čuti to zibanje, svijet se i dalje nemoćno i strasno,
 poput djeteta, ljulja između sebe i svoje sjene, odraza i
 ničega.

Svaki put kada se ponovno rodi, mlađi je i ljepši,
 urokljivo me pogleda i pobjegne ispod vrata,
 vragov smutljivac. I opet sve zaboravljam.

Nešto sipljivo pada u vrijeme i razrjeđuje svjetlost,
 kruni se staklo jezika, sitost škripi pod zubima.
 Prostor se uvlači u sebe, stvari uzimaju previše
 prostora, riječi su još samo neželjena kiša,
 razliveno crtovlje bez sjaja i odjeka.
 U daljini je žena koja mi uporno došaptava gdje sam zastala.
 Kako da joj kažem, glasom kojeg nemam,
 da ne mogu stati na kraj samome početku
 i da se sve oduvijek gubi u svojoj radosnoj vrtnji
 i da se rado prisjećam smrti i da mi nedostaje tišina
 u kojoj smo znali satima sjediti, to čekanje da se dogodi.
 Nedostaje mi sve što se činilo da je bilo.

Uporno me doziva, govori čistim, jasnim glasom,
 ali ja čujem samo kako raste staklo, slika puca i prestaje.
 Možda je to bio moj glas, možda sam to bila ja.
 Opet sve zaboravljam.

OČI ILI DA NE PIJEŠ TOLIKO, BOLJE BI GAĐAO, KREtenČINO

Danijel Konjarik

1.

Anita je sjedila u ljuljački i pušila. Prošlo je više od pola godine od kada su došli. Sasvim dovoljno da se njen mali ritual razvije sam od sebe. Kad bi Tomica otišao spavati, izašla bi na verandu, sjela u ljuljačku, popušila jednu, dvije cigarete, ponekad tri. Potom bi otišla do štafelaja, umočila kist u boju i slikala.

Ustala je, povukla plavi potez, pa pored njega još jedan masni zeleni, pa stala. Nikako joj ne uspijeva naslikati ovu neobičnu tišinu.

Trebalo joj je dosta vremena da navikne na nju. Tišina je ovdje živa, za razliku od one gradske koja šuti samo ljudskim snom i manjkom automobila. Ovdje vjetar nikad ne prestaje šušutati lišćem. Noćni insekti se zabijaju u svjetla na verandi. Zrela jabuka u padu okrzne nekoliko grana pa muklo udari o mokro tlo. Suha grančica zapucketa pod srnećim papcima. Puhovi grickaju hodnike kroz drvo. Svi ti zvukovi glasno su govorili i Anita ih je već neko vrijeme pokušavala naslikati. Bezuspješno. Ruka je uvijek prestane slušati. Potezi kistom prestanu biti čvrsti. Spustila je paletu na stol i opet se zavalila u ljuljačku. Pri kraju cigarete, koja joj je izgorjela među prstima, glava joj počne padati. Nešto se slabašno u njoj opiralo snu, valjda nekakav nervozni refleks ostao od života u gradu. Žar cigarete pao joj je na bedro i opekao je. Anita se naglo probudi, počne udarati po nozi i gasiti žar koji je već palio deku na ljuljački dok nije završio na podu gdje su ga dokrajčili mukli udarci njenih sandala. Čik je ugasila u pepeljari, mokroj od jučerašnje kiše. Ustala je, protegla se i zijevnula, skupila cigarete i upaljač pa krenula u kuću. U trenutku kad joj je ruka već bila na kvaki, iza leđa začuje nekakav škripavi zvuk. Okrenula se i zagledala u tamu. Zvuk se ponovio još jednom, ali ovaj put trajao je duže. Kao neki visoki vrisak koji je nestao i pretvorio se u nešto tugaljivo, dovoljno glasno da nadglasa šumsku tišinu. Kao plač gluhonijemog djeteta. Odmah se razbudila i u srcu osjetila ledeni šiljak jeze.

- Halo? - vikne.

Škiljeći je pokušala fiksirati u tami ispod obrisa izduženih krošanja jablana. Učinilo joj se da vidi nešto, nekakvo sićušno svjetlo, nalik onom od krijesnice koje nestane u treptaju oka.

- Ima li koga? - pitala je tamu dovoljno glasno da se sama prestrašila.

Čekala je odgovor kojeg nije bilo. Sve je bilo tiho, glasnotiho. Nije bilo čak ni šuškanja noćnih životinja iz grmlja ili lišća na vjetru. Ne čekajući da se glas ponovo javi, požurila je u kuću i čvrsto zatvorila vrata. Izula je sandale i obula papuče pa se uspela škripavim stepeništem do kupao-nice. Umila se i prošla mokrim rukama kroz kosu, njen odraz u ogledalu učini isto. Brzo se uvukla pod zajednički pokrivač, gurnula stražnjicom Tomicu koji je nešto promrmrljao i okrenuo se na bok nastavljajući spavati jednako čvrsto kao i prije. Ostala je ležati budna, gledati u tamnu čipkastu sjenu zavjese. Jeza ju je prošla s umivanjem, onaj glas je skoro pa zaboravila, ali san joj više nije dolazio na oči.

2.

Cesta je bila neravna pa bi njihov automobil povremeno poskočio i ostavio iza sebe oblak prašine. Spustila je sic, stavila sunčane naočale i pokušala slušati muziku s radija.

- Krcka mi pod zubima - reče Anita.

- Od žege je zemlja postala prašina. Popij malo vode da ispereš usta.

Anita je uzela plastičnu bocu i popila gutljaj.

- Fuj, Topla je.

- Bolje nemamo.

Anita spusti bocu i prebaci stanicu. Začuo se monotoni glas spikera.

- Nisam mogla spavati noćas.

- Zar sam opet hrkao?

- Ma ne. Noćas si bio tih. Zujao si kao pčela.

- Prije kao bumbar - reče Tomica.

- Može i tako. Vrijedan mali bumbar.

Gledala je van i pratila red jablana koji promiču pored ceste. Na prozoru su kapljice prekučerašnje kiše ostavile sazviježde kružića sitne prašine.

- Nećeš mi reći zašto nisi mogla zaspati?
- Pa... ne znam. Legla sam pored tebe, ali sam još dugo bila budna.
- Još se nisi privikla na selo. Proći će to. Treba samo malo vremena.

Tomo pokretom ruke zatraži vodu i ona mu je doda. Dok je pio, Anita mu je gledala Adamovu jabučicu kako ide gore-dolje. Nešto se vode proliilo po njegovoj majici, pa ju je iskoristio da obriše graške znoja s čela i obraza.

- Jesi pokušala naslikati nešto?
- Jesam. Ali nije išlo.
- Zašto?
- Nešto me prekinulo. Nekakvo zavijanje iz mraka. Nasmrt me prestrašilo.
- Pas lualica?
- Ne, nije pas, znam kako pas zvuči. Ovo je bilo puno ljudskije, samo... uopće nije bilo ljudski. Kao da životinja imitira ljudski plač. Ili smijeh.

Umjesto jablana pored njih su sada prolazile kuće prizemnice, a malo zatim i zgrade dvokatnice, terase birtija, trgovine i špaliri ljudi.

- Opa. Spuki - reče Tomica nakon kratke stanke - Možda da probaš napisati kakvu horor priču? „Povratak krvavih ljudi - Životinja Dva!“ Otkad su ljudi životinje došli u naš grad više nitko ne može razlikovati čovjeka od životinje. Spašavaj se tko može! Izrast će vam repovi i zubi i zauvijek ćete smrditi! Buahaha!

Lupila ga je u rame u ono mjesto gdje ga najviše boli.

- Au! Zašto sad to?
- Nije smješno, konju glupi!

Ali ipak nije odoljela da se nasmije. Da je to rekao bilo tko drugi, prevrnula bi očima.

- Dobro, sad ozbiljno. Nemam pojma šta je to bilo - reče Tomica parkirajući automobil.- Ako te baš zanima pitaj nekog od susjeda, oni će ti sigurno znati. Vuk i medvjed nisu sigurno jer oni žive u planinama, a po onome što si rekla sigurno nije ni divlja svinja, a to je najopasnija životinja u ovim krajevima. Ali one ne bi ni u ludilu došle blizu sela. Drže se šuma. Po ovome što si rekla, mogla bi jedino biti lisica.

- Lisica?
 - Da. Ali one ne napadaju ljude. Ljudi su im fuj -bljak. Dakle, nemaš se čega bojati? Okej?
 - Okej.
 - Ideš onda na kavu dok ja završim te papire?
 - Mislim da ću radije prošetati. Ne sjedi mi se baš.
 - Dobro. Zovem te kad završim. Vidimo se.
- Poljubi je u obraz i izađe.

3.

- Smijalo se, kažeš? - pitao je susjed Zdravko koji voli da ga zovu „komšija“, iako se nikako nisu mogli naviknuti na tu riječ. Zvučala im je baš seljački. Donio je domaće slanine, kulena i kobasica, ali bez kruha, što njima nimalo nije smetalo. Ali je njemu. Tomica je svako malo uzimao pa oblizivao prste, a Anita bi tu i tamo uzela komadić, pa ga zalila s Cocktom.

- Ne znam... lako moguće da je i plakalo - reče Anita.
- Sigurno nemate kruha? Nije to to bez kruha. Mora se jesti s kruhom, barem malo. Inače vas usta prevare - reče Zdravko.
- Kad nema kruha, dobro je i pivo - reče Tomica pa izvadi iz škrinje na verandi jedno mrzlo, zamagljeno pivo.

Zdravku to navuče smiješak na lice, pa otvori pivo upaljačem:

- Fala, djeco.
- Potegao je dobar gutljaj pa pucnuo jezikom za dobar tek.
- I veliš smijalo se i plakalo? Odjednom?
- Da, odjednom. Kažem da je zvučalo tako, kao plač i kao smijeh.
- Možda nije bilo ni jedno ni drugo? Možda se samo... tjeralo? - reče Tomica.

Anita mu isplazi jezik, a on nabaci smiješak, kao deran.

- Da vidimo. Da je veljača, reko bi odma da je mačka, al smo usred ljeta. A čekajte, jel bilo više nešto kao ptica, ko oroz il tako nešto? Fazani vam se znaju čudno glasat.

- Ptica? Ne, ne bih rekla.
- Možda više ko pas?
- Sad više ni to ne znam.

- Dobro, kad bi morali birat između to troje, pod prijetnjom pištoljem, šta bi odabrali?

Anita se kratko zamisli, pa se odluči za psa.

- U redu. Najveća je šansa da je to lisica. One vam imaju puno različitih krikova i svi su vam malo jezivi. Po mome, najgore je kad ženke zovu mlade. Lovac sam već dugo godina, a još uvijek od tog cvikam ko curica. Ako ste ih vi čuli, to znači da se opet muvaju blizu sela, a to znači da su se namnožile. U šumi nema dovoljno hrane za sve, pa jače poćeraju slabije i onda one dođu bliže selu i skrivaju se u okolnim šumarcima. A kad padne mrak . . .

Zdravko uzme dobar komad slanine i strpa ga u usta.

- Lisice nisu opasne. Ne grizu, ne napadaju ljude. Ali šta? Oće pobjesnet. E, to vam je onda malo zajebano. Kad pobjesne, prestanu se bojat ljudi. Upadaju u dvorišta i prave nered. Podave piliće, kokoši, grickaju svinje, krave, sve napadaju. Tako im prenesu bjesnoću. Onda prasci napadnu kрмаče, izgrizu ih po trbusima, telad znade izgrist majkama vime pa zaraze i njih. A onda svu zaraženu stoku moraš pobit i zapalit lešine jer nemaš šta s time mesom. Odnijet u polje, daleko od sela i zapalit. Uh, kad bi bilo malo kruha, ne bi se bunio.

- Nema više ni mrvice – reče Anita.

Zdravko nagne pivo pa obriše rukavom kombinezona usta.

- Zna li kako možete saznat koja je stoka zaražena?

- Po pjenu na gubici - reče Tomica.

- Da, to je jedan od načina. Ali tad vam je već kasno. Znae zašto? Zato što vam je sigurno, nedajbože, zaražena još neka junica ili prasac, a da vi to ni ne znate.

- Čula sam da se zaražene životinje boje vode – tiho reče Anita.

- Tako je! Ako oćete vidjet jel vam stoka bijesna, date im da piju vode Ako neće da piju, onda ste sigurni da su zaraženi. Baš vam je bistra žena, Tomice, jako mi se sviđa. Dobro ste se oženili.

- Znam – odgovori mu Tomica.

- E, pa to vam je to, moji dragi. Bilo bi vam dobro da znate takve stvari prije nego otvorite tu vašu farmu što planirate.

Zdravko polako ustane, a koljena mu škljocnu – Znae što kažu. Pametnog čovjeka ne možete iznenadit.

Anita se digne i uzme pladanj s mesom da ga spremi Zdravku, ali on se usprotivi:

- Ma Bož' saćuvaj! To nek ostane vama, ja toga imam i previše. Vama će više trebat snage, pogotovo ako se mislite baviti stokom, ko Zdravkov pokojni stari.

Pruži ruku Tomici. Iskapio je pivo do kraja i krene prema izlazu. Tomica i Anita pogledom su ga otpratili dok je hodao niz trotoar pun rupa i krpica trave. Zdravko se okrenuo, mahnuo im i doviknuo:

- Nek vam je sa srećom, dragi moji!

4.

Svaki dan Tomica se diže rano ujutro i ne vraća do navećer. Anita ga često ne ćuje kad uđe, ali zato može namirisati mješavinu smrada znoja i kravljih govana koje donese sa sobom. Zna da se mora oprati i urediti prije nego što on dođe, jer kad Tomica uđe u kupaonicu ne izlazi barem sat vremena. Za to vrijeme ona stavlja večeru na stol. Poslije kupanja, Tomica nakratko žive pa pričaju o ovome i onome, ali najćešće završe s pričom o poslu. Tomica prića u brojevima. Kunama, eurima, kilama, litrama, vrstama gnojiva, hrani za krave, mlijeku, muzilicama, vrstama silaže, krmivu. Svaki dan saznaje nešto novo. Isprićao joj je da se kravama ne smije davati djetelina jer ih napuhuje, pa mogu puknuti. Zato im se trbuh mora probušiti posebnom cjevćicom kako bi se iz njih izvukao zrak. Anita pomisli da to mora da je najužasnija smrt za koju je ikada ćula. Ljudi posvuda umiru, ali smrti životinja su još gore zato što su tako neumoljivo nijeme.

Sutradan ju je zamolio za pomoć. Trebao mu je netko tko će mu voditi papirologiju. Ona je bila idealna, jer je znao da ga neće prevariti. Anita, koja je svaki svoj osobni dokument gubila barem dva puta, rekla je da ona nije prava osoba za taj posao.

- Bez brige - odgovori on. - Naućit ćeš. To svatko može.

Zna da to baš nije tako i zna da on to zna. Legli su na kauć, isprepleli se i upalili televiziju. Razgovor zamukne. Tomica se brzo ugasio i zadrijemao. Ležala je na njemu i noktom prolazila po njegovim debelim venama na rukama koje prije nisu bile tu. Ramena su mu se proširila, ruke omesnatile i ožilavile, obrazi se zaokružili, podoćnjaci skoro pa nestali. Ne može reći da joj se njegov novi izgled ne sviđa. Ali nokti na rukama su mu bili stalno crni, a onaj miris s kojim ulazi u kuću još uvijek je tu, ali ipak slabiji.

5.

Parkirala je automobil ispred kuće i slučajno bacila pogled na kilometražu. Izračunala je da je u proteklih pet dana, vozeći se u trokutu farma -kuća -uredi državne službe, prešla preko devetsto kilometara. Da je krenula na sjever, stigla bi do Leipziga u Njemaćkoj. Prošli tjedan mogla je doći do Istanbula, a pretprošli ćak do Rima.

Ali službenike ovdje za to nije bilo briga. Rijetko kada su se javljali na telefon, zadatke su odraćivali tjednima, ponekad i mjesecima bez razumijevanja za stres koji su njih dvoje prolazili. Ali zato su inspekcije bile ažurne. Inspektori nisu propuštali nijedan najavljeni dolazak, a

ponekad su im upadali bez najave. Na početku su bili popustljivi pa su samo ostavljali upozorenja, a onda počeli pisati kazne. Deseci tisuća kuna odlazili su na sitne propuste, a svaki im je neplanirani izdatak bio udarac. Tomica se trudio da ne viče na Anitu, ali bi se ipak porječkali kad bi se vratilo premoren ili živčan, a to je bilo sve češće. Zbog toga mu Anita više nije podnosila detaljne izvještaje. Umjesto toga skrivala je uplatnice u svojoj torbici i sve propuste platila da on to ne zna, ponekad i svojim novcem. Što bi on kad-tad saznao i rekao „moramo razgovarati“ ili „znam da se trudiš, ali...“ Nikad nije bilo dovoljno dobro. On je na farmi, uz Zdravka, imao još barem trojicu sposobnih ljudi, a ona je bila sama protiv nerazumljivih i manjkavih zakona, mase registratora, računa, punomoći, papira od kojih je svaki mogao značiti desetine tisuća kuna. Zнала je da se problem mogao lako riješiti kad bi Tomica zaposlio još nekoga s iskustvom u računovodstvu, ali odgovor na taj prijedlog je uvijek bio isti.

- To je samo privremeno, dok ne uhodamo posao. Još samo šest mjeseci.

Nakon šest mjeseci povisio je ulog na još godinu dana.

Kad bi završila s poslom, došla bi doma i čistila. Upozoravala ga je da ne ostavlja čarape na podu pored kreveta. Govorila da barem malo propere tanjur, umjesto da ga samo baci u sudoper. Ponavljala da se mora bolje prati, jer smrad farme nije ljetni znoj da se spere s pet minuta tuširanja vodom. Da su mu nokti crni i da ne želi da je dodiruje s takvim noktima. On bi se vadio na iscrpljenost od posla, a ponekad jednostavno ne bi rekao ništa. Jer je znao da ona zna da je takav. I da se ne može promijeniti.

Plejadi smradova kojima je častio kuću svakim ulaskom, jednu večer pridružio se novi zadržak. Osjetila bi ga samo povremeno kad bi prošao pored nje ili kad bi mu utisnula glavu u pazuh na kauču prije nego što zaspe. Nakon toga bi se sama popela do spavaće sobe i legla pokrivši se preko glave. Kad bi zaspala, sanjala je uvijek isti san u kojem bi je po koži dirali ljepljivi, crni nokti koji peku kao ubodi kukaca.

6.

Nikada nisu bili od onih koji se svađaju. Raspravljali bi dugo u noć, popušili tonu cigareta pa se na rubu plača ispričavali jedno drugome. Tako je oduvijek bilo, barem do sada.

Ne znaju kako je počelo, ali su se oboje sjećali žara kojim su brojali mane jedno drugom, spočitavali očito, preuveličavali nebitno, umanjivali probleme pa optuživali jedno drugo za neuspjeh i izdaju. Sve su si rekli, ali nisu stigli nigdje. Kad su potrošili riječi, prešli su na uvrede. Pljuvali su otrov jedno na drugo preko kuhinjskog stola, kao da se gađaju noževima. Stakla na prozorima su se tresla od lupanja vratima, čaše zvonile u kredencu, luster u kuhinji se njihao amo-tamo, a glasovi im se izobličili od deranja. Stara kuća u kojoj je odrastao Tomičin otac pucala je po šavovima. Tomica je dograbio uramljenu sliku Romkinje s gnijezdom punim jaja, koju mu je poklonila za trideset i peti rođendan, i zavitlao je prema njoj. To je prekinulo baražnu paljbu psovki i otrova. Staklo i rama razletjeli su se u komadiće i pali po Aniti.

- Da ne piješ toliko, bolje bi gađao, kretenčino - doviknula mu je puknuta glasa, ali je nije čuo jer je prije toga izletio na terasu s napola obučenom jaknom.

Anita je neko vrijeme samo stajala i nije mislila ni o čemu. Zatim je skinula košulju kako bi iščistila komadiće stakla koji su joj spuznuli kroz ovrtnik niz vrat i grebali je po leđima. Čučnula je i pogledala svoju Romkinju u razbijenom staklu. Otišla je u kuhinju po usisavač, ali se sjetila da ga uopće nemaju. Pomela je razbijeno staklo koristeći Romkinju kao lopaticu. Sliku je skupa sa staklom bacila u smeće. Otišla je do frižidera po rakiju i upalila televizor. Negdje nakon četvrte čašice počela je jecati, a nakon šeste više se ničega nije sjećala, osim programa za TV prodaju na kojem su prodavali jeftine usisavače.

7.

Probudio ju je tresak. Pokušala je ustati, ali joj se zbog pritiska u glavi zavrtilo. Usta su bila joj suha kao pepeljara. Stresla se od zime i zamotala u ogrtač. Ustala je i protrljala oči. Na mobitelu je pisalo 03:54. Zapamtila je to jer je tresak bio puno glasniji od onog nedavnog. Srce joj je snažno zalupalo. Oprezno je prišla prozoru. Kanta za smeće ležala je na terasi, zajedno sa svim onim što je bilo u njoj razasutum po cijelom dvorištu. Vrećice, plastične boce, ambalaža, otpaci hrane i slika Romkinje s jajima. Plastični stolovi i stolice prevrnuti, njezin štafelaj s platnom također. Kista nigdje. Anita je otvorila vrata i izašla na terasu. Podigla je slikarski pribor. Razbjesnila se kad je vidjela da je noga na štafelaju slomljena. Jebeni kreten, promrmljala je sebi u bradu. Jebeni. Glupi. Kreten. Zgrabila je prvu vreću i počela u nju bijesno trpati rasuto smeće, kartone, vrećice, plastične boce, Romkinju s jajima. Skupljajući smeće došla je do sredine dvorišta, a trava joj se lijepila za bosa stopala. Već je razmišljala kako će se slatko osvetiti Tomici, vrtjela zločeste planove, pokušavala se skoncentrirati na njih. Uzela je sliku Romkinje i potrgala je na komadiće. Psujući je trpala vreću sa smećem, kad je začula nešto što joj je presjeklo psovku u grlu. Počelo je snažno kao vrisak upozorenja koji para noćnu tišinu, da bi se odmah zatim pretvorilo u gluhi sevdah s ruba šume i na kraju se stišalo u zborni plač leševa. Zastala je i podigla pogled. Vidjela je tamnu sjenu na brdašcu kod starog hrasta obavijenog penjačicama. U sjeni se naziralo nekoliko pari sićušnih zelenih svjetlašaca kako lebde u zraku nisko iznad zemlje. Svaka se čestica njezina tijela opirala odluci, ali Anita je spustila vreću, izvadila mobitel i upalila aplikaciju za noćno gledanje koju joj je instalirao Tomica.

Kad se približila vidjela je na ekranu da ih je četvero. Bili su slični liscama, ali dosta veći. Četiri zelena vuka dugačke, škaraste njuške isplaženih jezika, uspravnih, šiljatih ušiju, kao kipovi egipatskih bogova. Anita se odvažila da napravi još jedan korak i zumirala mobitelom jednog od njih koji joj se činio najveći. Pritisnula je gumb za snimanje. Kao da je čuo signal on lijeno ustane, da bi malo prošetao po brdašcu. Nije ta šetnja trajala dugo, ali je bila dovoljna da Anita u tom dugačkom, kao struna napetom tijelu, nazrije više svijesti nego što je očekivala od šumske

životinje. Četveronožac je nehajno pogledao prema njoj, iskesio zube, ispružio prednju šapu prema njušci i počeo je lizati. Anita je zumirala šapu i ljubičasti jezik. Iznenada je pogledao. Pokušavala je smiriti ruke da ga zadrži u sredini ekrana, a kad joj to uspije shvati da ne gleda nju, nego u nešto iza nje. Munjevito se okrene i vidi drugu životinju koja nepomično sjedi ispred terase. Prilika je bacala dugu sjenu preko cijelog travnjaka. Iz ruke utrnule od straha Aniti je ispao mobitel. Čučnula je da ga ponovo uzme pa shvati da je upao u nešto gnjecavo i smrdljivo. Dok je nervozno brisala mobitel o ogrtač vukova sjena se produbila. Više nije bio kod terase. Laganim korakom išao je prema njoj. Ne znajući što da radi, pokušala mu je zapovjediti da stane pa uperila oko kamere mobitela u njega kao da će ga to zaustaviti. Osjetila je topao dah na drugoj ruci, pa trznula rukom i kriknula. Jedna od životinja s brdašca je bila tu pored nje i mirisala joj ruku. Okrenula se s namjerom da bježi na drugu stranu, ali i taj je put već bio odsječen dvojicom čiji su se nacereni zubi bjelicali na mjesecini. Stisnula je ruke uz lice, zapovjerala samoj sebi da bježi, misleći da će čim makne ruke s lica noge početi same od sebe bježati negdje daleko odavde, preko polja. Odbrojavala je u sebi, zamišljajući šetnje gradskim parkovima i besciljna lutanja po centru, izlaske u kino, nedjeljne kave. To je to. Sada će se probuditi. Sada se mora probuditi. Odlučno je odmaknula ruke s lica, ali noćna mora je još uvijek trajala. Vuk kojeg je spazila kod terase sada je niti pola metra od nje. Dok je sjedio pogled mu je bio na istoj razini s njezinim i nije ga mogla izbjeći. Skamenjena, s usana joj pobjegne jedno tiho „bok“, a malo poslije, ta se ista riječ iz ničega formira u njenom umu. Sjetila se kako nije dobro pokazati strah pred divljom životinjom i da treba ostati na mjestu, pokazati da vlada situacijom, ostati stamena, pa će životinja sama otići. Ali ona ne odlazi, već je gleda pravo u oči dok joj se približava i postaje joj jasno da će biti onako kako želi životinja koja nema ništa životinjsko u očima, već nešto puno, puno gore.

8.

Tomica je iz sna probudio mjehur, pa je bunovan od sna potrčao do WC-a zapinjući za papučice i sandale. Olakšao se, pa pustio vodu i krenuo natrag u krevet. Dok je izlazio osjetio je jak vonj zemlje. Prozor spavaće sobe bio je otvoren. Prišao je da ga zatvori. Omirisao je svoje pazuhe samo da bude siguran i zaključio da se miris smanjio, pa otišao do kreveta. Pokrio se do brade i sklopio oči. Osjetio je da nije sam. U krevetu je ležao još netko. Zgrabio je pokrivač, ali nečija ruka izvirila je ispod njega, zgrabila ga za vrat i snažno pritisnula uz jastuk.

- Koji kurac? - upita kašljući, dok mu se gola Anita, bedara posutih krpicama blata, penjala na prepone. U prvi je mah bio bijesan, spreman da ponovo prospe lavinu psovačine na nju, ali mu je rukom poklopila usta, i počela se ritmično trljati o njega. Tomica je osjetio njenu vlagu na svojim preponama, ugledao stvrdnute bradavice i struk kako se zmijski izvijao. Nešto je htio reći, protestirati, psovati, ali se čulo samo mumljanje pod njenim dlanom. U nevjericu je samo gledao kako mu se diže. Anita ga uzme u sebe, a zatim mu skine ruku s usta, čvrsto stisne svoje usne na njegove i uvali mu cijeli mokri jezik u usta, zbog čega se Tomica nakašlje. Pokušao joj je odgovoriti tako da je uhvati za grudi, na što mu ona novom čudnom snagom prikuje ramena za krevet i nadvije se nad njega, gledajući ga pravo u oči. Za desetak minuta Tomica je, sav izgreban i s otiscima noktiju na zapešćima, ramenima i vratu, zadihan i izmožden, gledao njeno znojno i upareno tijelo koje hoda prema kupaonici njišući bokovima, a na bijelim su joj se bedrima ocrtavale kvrgave grbe smeđeg skorenog blata.

9.

Tomica se već neko vrijeme vraćao doma ranije s posla. Isprva zato što se nadao da će je zateći doma kako pakira kovčeg, ali sada samo iz navike. Poslove na farmi prepustio je najstarijem od radnika, podijelio je radne zadatke i kazao da ga zove ako što zatreba. Prije nego što bi upalio automobil, ugasio je zvuk na mobitelu. Satima bi se vozio kroz okolna sela, slušajući radio, pušeći cigaretu za cigaretom i pijujući pivo. Doma bi krenuo tek kad se dovoljno napije ili kad se upali lampica za prazan rezervoar. Tada bi vozio polako da ga svi na cesti zaobilaze, a prije nego što bi parkirao ispred kuće, čekao bi povoljan trenutak kada nikog od „komšija“ nema na ulici, pa bi brže-bolje šmugnuo iz auta u dvorište. Izuo bi cipele tek u kupaonici, satima ležao u kadi, a ponekad se, ako je previše popio, udarao šakama u glavu od čega bi mu ostale modrice na licu. Izvukao bi svoje teško i od vode smežurano tijelo iz kade, obrisao se i sišao u dnevnu sobu. Tamo je sve bilo isto kao i prije, osim što bi na starom mjestu bila njena uramljena slika. Puno ih je naslikala nakon one svađe. Sve ih je povješala na užad koju je razapinjala kroz blagovaonicu i kuhinju, tako da bi se skoro svaki put kad bi se vratio doma zapleo i rušio užad s novim slikama. Sve su one prikazivale jednu te istu stvar: portret životinje nalik vuku za koju je Zdravko govorio da mora biti čagalj.

Nekoliko dana poslije njenog nestanka, sve ih je poskidao, potrpao u vreću, odnio u pušnicu, polio benzinom i zapalio. Sačuvao je samo jednu. S dvije ljudske figure okrenute leđima. Drže se za ruke kao da su par, jedna figura s dignutom rukom u znak pozdrava. Ispred njih sija sunce i boji pozadinu u jarke krvavo-crvene nijanse s mnoštvom nedefiniranih oblika. Obje su figure gole, jedino lijevoj raste bujan, žučkasto-crveni rep.

Začuje se lupanje na dvorišna vrata pa Tomica ustane da otvori gostu. Zna već da je to Zdravko, jer ga jedino on posjećuje. Ulazi bez pozdrava i sjeda na kauč, stišćući kapu u šakama. Tomica otvara frižider i donosi mu pivo. Zatim obojica šute i puše.

- Šta da ti kažem, momak - Zdravko prekine tišinu.

- Reci šta treba.

- Ha. Znaš već. Ništa.

- Kako ništa?

- A šta bi trebalo bit? Peti put već češljamo tu šumu. Prije nas je bila policija, sve su pretresali tri dana. Ako oni nisu ništa pronašli sa svojim

dresiranim psima, šta ćemo mi pronać s našim lovačkim džukelama?

- Sigurno još negdje niste gledali. Treba pretresti i druge šume.
 - Ma nije tamo, Tomislave, bog te ubio! Koji kurac ima jedna gradska cura tražit u toj mrtvoj šumetini na ovoj zimi?
 - Samo ti traži, Zdravko. Ako treba, sve šume u okolici pregledajte, jezera, bajere. Čagljji ne mogu bit daleko.
- Zdravko ne odgovori, već se zapilji u televizor pa popije gutljaj.
- Idem ja sad. Ti znaš da će ova potraga koštati?
 - Sve znam. Ajde sad.
 - Dobro. Tvoja para, tvoj zanat!

I ostavi ga samog u kući. Kad je bio siguran da je Zdravko otišao, Tomica izvadi Anitin mobilni i pusti zadnji film koji je snimila. Puno je tih neobičnih životinja u tom filmu, ali Tomicu zanima samo jedan. Onaj najveći s čijim pogledom film završava.

10.

Iste noći Tomicu probudi buka s terase. Te se noći nije napio. Obuje gumene čizme, obuče kožnu jaknu s podstavom i svrati do ostave da uzme pušku i baterijsku lampu. Kad je otvorio vrata terase, vjetar unese težak vonj zemlje pomiješan sa studenom vlagom koja je najavljivala prvi snijeg. Vrškovi ušiju i obrazi zabrde mu od hladnoće. Pogleda po terasi. Vjetar je prevrnuo stol i odbacio ga sve do škrinje, a kanta za smeće ležala je na travnjaku, okružena vrećicama i starom ambalažom. Sagnuvši se da dignu stol, primijeti tragove na škrinji. Boja je oguljena, a točkaste udubine nanizane jedna do druge u pravilnim lukovima, kao da su ralje nekakve životinje pokušavale progristi škrinju. Na poklopcu od škrinje nije bilo lokota. Otvori škrinju i pobijeli od straha i bijesa. Sve meso iz nje je nestalo. Odnekud mu iza leđa dopre cvilež. Bijesno se okrene i repetira pušku, pa siđe na travnjak.

- Ajde, šupci! Izađite! - viče Tomica u mrak. Kad stane na sredinu dvorišta shvati da na rubu tame vidi mala zelena svjetla zvjerskih očiju.

- Gladni ste, jel' da? Dođite, dat će vam Tomica jesti.

Ubrza korak pa uperi pušku prema tim očima i ispali par hitaca. Čuje se i cvilež i svjetla se rasprše u tami. Za nekoliko trenutaka tamo više nema ničega i sve je mirno. Ali onda osjeti u prsima nekakvu nelagodu koja ga ukopa na mjestu. Nešto poput zime i samoće. Na brdašcu ispod starog hrasta obraslog penjačicama promatrala su ga sjene. Izvadio je lampu, uperio snop svjetla prema humku i vidio vlasnike pogleda kako sjede na brdašcu, zgurani jedni na druge i stisnuti u svoja krzna zbog hladnoće i nacerenih gubica. Tomica im počne prilaziti sasvim oprezno, držeći ih na nišanu dok su žmirkali na svjetlost njegove lampe. Uperi lampu na onog što je sjedio na najvišoj točki i prepozna ga. To je onaj sa snimke.

On zareži na Tomicu i sjuri se s humka. Tomica priček da mu se životinja sasvim približi pa pritisne obarač. Čagalj ispusti krik od kojeg Tomici zatrepere bubnjići i sruši se na bok, grčeci se i trzajući glavom. Tomica se približi hropćuđoj životinji s prstom spremnim na obaraču i ispali metak čagljju u trbuh. Krv šikne iz utrobe vitkog tijela, glava se zabaci unatrag, gubica otvori, a ljubičasti jezik ispadne iz ralja. Za nekoliko trenutaka čagalj se posve umiri, a oči iz kojih je do maloprije sipao bijes, ugase se. Iz raznesene utrobe potekne potok guste i crne krvi. Tomica brzo podigne pušku i lampu prema brdašcu kako bi sačekao ostale, ali tamo više nema nikoga. Ponovo zavlada tišina. Tomica spusti pušku i otare znoj s čela, pomiješan sa snježnim pahuljama.

Okrene se kako bi pošao prema kući, ali ustukne i ponovo podigne pušku. Niti dva metra od njega, sjedio je još jedan čagalj. Tomica nanišani, repetira pušku, ali čagalj ničim ne daje do znanja da je shvatio prijetnju. Ali, čak i kad bi htio da ga napadne teško bi to učinio zbog golemog trbuha sa šest bradavica nadutih do puknuća. U prvi mah mu se čini da se čagalj prežderao mesom iz njegove škrinje, ali onda ga bolje pogleda. To jest bio čagalj kao i ostali, ali malo drukčiji. Tijelo mu je bilo nekako izduženije, skoro hrtoliko, a krzno, iako mokro od snijega, njegovano i paženo. Njegovo je lice, iako obdareno moćnim raljama, bilo manje grubo od ostalih. Padne mu na pamet luda zamisao: da mu pokuša prići i pomilovati ga, možda ga čak i pripitomiti poput psa. Kao da je shvatio njegove misli čagalj je ispustio prijeteći zvuk nalik režanju. Tomica čvršće stegne pušku i lampom osvijetli njušku, a ono malo krvi što mu još kola u žilama se sledi i dah mu zastane u grlu. Te oči koje ga gledaju... Nisu to tamne životinjske oči koje služe da bi uočile plijen u tami. Ne. Te su oči bistre i prodorne koje razumiju više od onoga što vide. Čovječje oči. A ove on predobro poznaje, jer su iste kao na Anitinim slikama. Kao njene oči.

Tomica osjeti kako mu srce tuče među rebrima dok gleda u ralje kako se otvaraju i ispuštaju krik nalik plaču. Poslije toga ne čuje ništa osim svog srca, a obamrle mu ruke vise uz tijelo. Bilo mu je čudno kako nije nijednom zaplakao otkako je počelo sve ovo, ali već slijedećeg trenutka osjeti toplo kapanje suza koje mu ugrije obraze. Padne na koljena i pusti pušku da padne u tanki, meki snijeg. Osjećao je da se sva bol i užas u njemu otapa i odlazi u zemlju skupa sa suzama. Sva tuga nestajala je sa svakim korakom kojim mu se čagalj približavao.

.....

Danijel Konjarik rođen je 1979. u Đakovu. Objavljivao je u *Fantomu Slobode*, *Zarezu*, *Reviji za književnost i kulturu Re*, *Autsajderskim Fragmentima*, web stranici Gradske knjižnice Rijeka, zbirci blog priča „Da sam Šejn“. Godine 2011. objavio je zbirku kratkih priča „Horda“ u izdanju revije *Katapult*, nastalih prema pisanijama s bloga caffeine.blog.hr. Radio kao prodavač, turistički vodič, noćni čuvar i konobar. Priprema drugu zbirku priča i roman.

PANOPTIKUM

Goran Borković

NAKON RIJEKE I NOVI SAD EVROPSKA PRIJESTOLNICA

Ministar kulture i informisanja Republike Srbije Vladan Vukosavljević pozvao je 8. oktobra direktore i predsjednike upravnih odbora ustanova kulture, kao i zaposlene koji sudjeluju u kreiranju programskih aktivnosti, da s velikom pažnjom sagledaju mogućnosti suradnje sa Fondacijom Novi Sad 2021, koja stoji iza projekta "Novi Sad 2021 – Evropska prestonica kulture" (EPK). Prema riječima ministra, država i Ministarstvo kulture i informisanja ulažu dosta sredstava u taj projekt i od njega očekuju velike rezultate. Vukosavljević je dodao da je "Novi Sad 2021 – EPK" dobra prilika za unapređenje postojećih modela u kulturi, ali i za promociju i afirmaciju Srbije u evropskim i svjetskim okvirima, saopćilo je Ministarstvo poslije predstavljanja projekta "Novi Sad 2021 – EPK" u Klubu poslanika u Beogradu.

Na promociji je istaknuto da je u godini dobivanja titule EPK značajno da se predstave ustanove kulture i druge organizacije iz cijele Srbije, i na taj način poveća njihova vidljivost i promovira nacionalna kultura lokalnoj, regionalnoj i evropskoj publici i stručnoj javnosti. Ministarstvo je organiziralo prezentaciju u suradnji s Fondacijom Novi Sad 2021 – EPK, u cilju "uključivanja republičkih, regionalnih i lokalnih ustanova kulture" u proces realizacije tog projekta od nacionalnog značaja.

Novi Sad je 2016. godine proglašen za EPK za 2021. godinu, što predstavlja jedan od najvećih projekata Evropske unije u oblasti kulture. Također, krajem 2016. godine proglašen je i projektom od nacionalnog značaja, imajući u vidu stratešku važnost te prestižne evropske titule.

С	Д	У	Г	А	Т	М
Л	Н	М	Н	А	Н	О
О	О	Е	З	Д	А	С
Б	В	Н	О	В	Е	Т
О	И	2	0	2	1	О
Д	К	У	Л	Т	У	В
А	Р	А	С	А	Д	Е

POVRATAK RADE ŠERBEDŽIJE U SRBIJU

Glumac Rade Šerbedžija vraća se na kazališnu scenu u Beogradu poslije gotovo 30 godina i to ulogom Georga u drami „Tko se boji Virdžinije Vulf“ u režiji Lenke Udovički, koja će premijerno biti izvedena 9. oktobra u Beogradskom dramskom pozorištu. Tu ulogu Šerbedžija je igrao u BDP-u i 1991. godine u čuvenoj postavci Dušana Jovanovića. „Taj komad je svevremen. Na tačan i briljantan način govori o osnovnim stvarima koje se dešavaju između muškarca i žene, o ljubavi, uz pomalo svađe, ponekad i mržnje“, izjavio je Šerbedžija na konferenciji za novinare tim povodom. Šerbedžija je istaknuo da je uživao igrajući Georga nekada s Mirjanom Karanović u ulozi Marte, isto kao i sada uz Katarinu Bistровić Darvaš, prvakinja Zagrebačkog kazališta mladih. „Uvek sam najviše voleo pravu interakciju između glumaca. Da ne zamere reditelji, ali meni je u teatru najvažniji taj partnerski odnos. Kao nekada u ‘Oslobođenju Skoplja’ ili ‘Karamazovima’, uz mog prijatelja Miodraga Krivokapića Brika“, rekao je Šerbedžija.

Prisjećajući se rada u BDP-u prije gotovo tri decenije, Šerbedžija je rekao da je volio taj teatar. „Svaki je teatar poseban. To je neki instinkt. Kao da reči glumaca koji su nekada igrali ostaju u tom prostoru. Kao da sam slušao Radeta i Oliveru Marković, Ljubu Tadića... Svaka scena ima neku svoju energiju“, rekao je Šerbedžija, dodajući da mu je „bitna energija i akcija koju sada vodi novi direktor BDP-a Jug Radivojević, koji je došao na ideju da radimo koprodukciju“. „Koprodukcija je važna i zbog teatra Ulises, koji je od početka otvoren za saradnju i dovodi glumce iz različitih sredina. Kod nas je Nebojša Glogovac napravio božanstvene uloge. To daje pravu energiju i zato to publika voli“, rekao je Šerbedžija, jedan od osnivača Kazališta Ulysses.

Upitan o razlozima dugogodišnjeg odsustva sa kazališne scene u Beogradu, Šerbedžija je rekao da se teatru posvećuje samo na Brionima tokom ljeta, jer se inače bavi filmom. „Moram biti slobodan za različite filmske projekte. Zato ne mogu da se obavežem na rad u repertoarskom teatru. A ima tu i drugi razlog – umorio sam se od teatra, ne mogu zamisliti da izlazim na scenu svako večer“, rekao je Šerbedžija, dodajući uz osmijeh da preferira kafanu i da je odradio svoje u teatru. Lenka Udovički je izjavila da Ulysses uglavnom radi velike, masovne, epske komade u impresivnom ambijentu Briona i da je „Tko se boji Virdžinije Vulf?“ za taj teatar prvi komad koji se dešava u jednoj sobi, sa četiri lica. „Bilo je rizično, ali Olbi je pokazao svoju snagu, isto kao i glumačka ekipa, pa je to profunkcionisalo. Mislim da će odlično funkcionisati i ovde. Drago mi je što se taj komad vraća u BDP, gde je igran kada je upravnica bila Borka Pavićević“, rekla je Lenka Udovički.

NAJBOLJI SLAVENSKI MUZEJI

Nagradu Foruma slovenskih kultura (FSK) za najbolji slavenski muzej 2019. godine dobio je Muzej političke istorije u Sankt Peterburgu u Rusiji, a za najbolju kulturno-historijsku cjelinu proglašen je Memorijalni kompleks "Tvrđava heroja" u Brestu u Bjelorusiji. Uz glavne nagrade, dodijeljena su posebna priznanja – za vođenje Galeriji Matice srpske u Novom Sadu, za otvorenost prema posjetiocima Međunarodnom grafičkom likovnom centru u Ljubljani, za kreativnost Muzeju poljske pjesme u Opoletu, za pripovijedanje Muzeju ratnog djetinjstva u Sarajevu, a za upotrebu resursa Muzeju primijenjene umjetnosti u Pragu.

FSK je dodijelio Živa nagrade u saradnji s Ministarstvom kulture Crne Gore i Kulturnim centrom Bar, a laureate je odabrao žiri sastavljen od 13 muzejskih stručnjaka iz slavenskih zemalja, kojim je predsjedala direktorica Muzeja Jugoslavije u Beogradu Neda Knežević. "Nagrada Živa je važna transnacionalna kulturna platforma koja podstiče dijalog, komunikaciju i umrežavanje, promoviše razmenu ideja, znanja i iskustava u polju muzejskog rada i angažovanja javnosti, istovremeno ohrabrujući inovacije, kreativnost, participaciju i inkluziju", rekla je direktorica FSK Andreja Rihter na svečanoj ceremoniji dodjele tog priznanja, održanoj 4. oktobra u Dvorcu kralja Nikole u Baru. U ovogodišnjem

takmičenju za tu nagradu sudjelovalo je 25 muzeja iz 11 slovenskih zemalja. Ceremonije dodjele Živa nagrade do sada su održane u Skoplju, Sankt Peterburgu, Zadru, na Bledu i u Pragu.

ANIMATORI NA 16. „BALKANIMI“

Evropski festival animiranog filma „Balkanima“ prikazao je od 1. do 6. oktobra u Domu kulture Studentski grad u Beogradu 125 kratkih animiranih filmova iz 25 evropskih zemalja, uz niz radionica, predavanja i izložbi. Selektori 16. „Balkanime“ Nebojša Petrović i Mina Sablić kazali su da primjetan rast broja dokumentarnih animiranih filmova, kao i da je najčešća tema „uticaj modernih tehnologija na život savremenog čoveka“. Za glavni takmičarski program odabrano je 30 filmova iz Bjelorusije, Belgije, Hrvatske, Češke, Francuske, Njemačke, Mađarske, Italije, Nizozemske, Poljske, Portugala, Srbije, Slovačke, Švicarske, Španjolske, Ukrajine i Velike Britanije. Među njima su i dva filma Ive Ćirić („Florigami“ i „Smisao“), a iz Srbije učestvuju još i Igor Ćorić („Prelazak“), a iz regije hrvatski filmovi „Imbued Life“ (Ivana Bošnjak, Thomas Johnson) i „One of Many“ (Petra Zlonoga). Na 16. „Balkanimi“ bila je i svjetska premijera filma „Smrt majke Jugovića“ Mihajla Dragaša, koji predstavlja prvu animiranu verziju te epske pjesme.

KNJIŽEVNOST DRŽI LJUDE „IZVAN KRDA“

Međunarodni festival proze „Prozefest“ otvoren je 24. septembra u Novom Sadu riječima Miljenka Jergovića, koji je poručio da je svrha književnosti da ljude zadrži „izvan krda“, a zvijezda večeri bio je i ruski pisac Viktor Jerofejev, dobitnik književne nagrade „Milovan Vidaković“, koji je bio i gost beogradske Geopoetike. Otvarajući 13. Prozefest u Klubu „Tribina mladih“ Kulturnog centra Novog Sada, Jergović je rekao da je taj festival, „u slavu književnosti, priče, teksta i rime“, „uvijek i na svaki način slavljenje nečeg što nije kolektivno, što je do posljednje srži, rečenice i riječi individualizirano“. „Upravo to nas spašava od terorističkog napada, od rata. Jedino dok je naša riječ sama protiv svijeta, mi smo nesposobni da se pretvorimo u masovne ubice i manijake, jer svaki masovni ubojica ubija u ime neke kolektivne ideje“, naveo je Jergović, prošlogodišnji dobitnik nagrade „Milovan Vidaković“, koji je istaknuo i da je svrha književnosti da ljude zadrži u stanju „izvan krda“.

Početak 13. Prozefesta obilježio je i Viktor Jerofejev, kojem je međunarodnu književnu nagradu „Milovan Vidaković“ uručio direktor KCNS-a Bojan Panaitović, a poručio je da ne želi da ga doživljavaju kao mekog, humanističkog pisca, jer uvijek ide „protiv struje, protiv tokova“. „U ruskoj književnosti našao sam reči za koje kažu da pripadaju Turgenjevu, autoru romana 'Očevi i deca'. Tamo glavni junak Bazarov govori da je čovek dobar, a da su okolnosti loše. Ispada da treba menjati okolnosti. Ja pitam: a ko je stvorio te loše okolnosti i kako dobar čovek može da stvori loše okolnosti? To je tema o kojoj ja pišem“, rekao je Jerofejev, koji je ispričao i da ga je prije nekoliko godina na književnom sajmu u Francuskoj jedan ruski čitalac uzbuđeno upitao šta je to kultura, a odgovorio mu je da je to borba „sa entropijom, sa haosom i raspadanjem, i da je, očigledno, čitav naš ljudski projekat obeležen tom borbom“.

ARTAN LILI PRVI DOBITNICI NAGRADE „MILAN MLADENOVIĆ“

Beogradski rock sastav Artan Lili prvi je dobitnik nagrade „Milan Mladenović“ za muzičko djelo od izuzetne važnosti, koja mu je dodijeljena za kompoziciju „D.E.P.R.A.“ kao originalnom, duboko individualnom, stilski dosljednom i inteligentnom autorskom i izvođačkom ostvarenju, koje talentat i vještinu tretira bez kalkulacija i cinizma, s autentičnom emotivnošću i pripadajućim poštovanjem.

„To su samo najvažniji, ali ne i jedini razlozi koji su Artan Lili i Bojana Slačalu, jednog od najtalentovanijih autora novije generacije, izdvojili u konkurenciji od 126 dela od kojih nijedno nije bilo za potcenjivanje. Iskreno čestitamo dobitnicima i želimo im da se dalje razvijaju i napreduju pred očima mudre, zahtevne i zahvalne publike“, naveo je u obrazloženju žiri koji su činili Vasil Hadžimanov, Zoran Kostić Cane i Aleksandar Žikić, koji je i pročitao obrazloženje na svečanosti u Narodnoj biblioteci Srbije, održanoj 21. septembra na rođendan legendarnog beogradskog i jugoslavenskog muzičara Milana Mladenovića (1958-1994), frontmena Ekatarine Velike. U užem izboru bilo je ukupno 12 bendova. Član žirija Vasil Hadžimanov naveo je da mu nije bilo lako da odabere one koji su mu specijalno dragi, ali mu je drago što je imao tu muku, jer to znači da je bilo dosta kandidata koji su autentični i drugačiji. Uručujući nagradu bendu Artan Lili, frontmen Partibrejkersa Zoran Kostić Cane je poručio: „Neka živi muzika, mislim da bi se i Milanu ovo sve dopalo!“ Zadužbina Milana Mladenovića povjerila je Narodnoj biblioteci Srbije na staranje vrijednu građu koju čine lični predmeti i dokumenti, knjige, rukopisi, plakati, fotografije, audio i video materijali i druga građa iz Mladenovićeve ostavštine. Na osnovu ugovora o suradnji u planu je priprema stalne izložbene postavke posvećene Mladenoviću, formiranje digitalne zbirke, kao i suradnja na planu predstavljanja građe široj javnosti radi promoviranja ideja koje su obilježile njegov rad. Zadužbina Milana Mladenovića osnovana je prema nalogu koji je u svom testamentu ostavila njegova majka Danica Mladenović, a namjera je da se Mladenovićeve autorska i lična ostavština sačuva kao cjelina i da se namijeni za kulturne i humanitarne svrhe. U planu je, između ostalog, i reizdanje albuma „Angel's Breath“ (1994) koji je Mladenović snimio pred smrt u Brazilu sa Mitrom Subotićem Subom (1961-1999).

OŽIVJELI SPOMENICI

Nakon prvog dijela, koji je u Galeriji Nova u Zagrebu otvoren sredinom septembra, drugi dio izložbe „Kad spomenici ožive“ postavljen je zadnjeg dana devetog mjeseca u donedavno praznoj zgradi SKD-a „Prosvjete“ u Preradovićevoj ulici u Zagrebu. Izložba je ostvarena u okviru projekta „Refreshing memory“, a osmislili su je VSNM Grada Zagreba i SNV. Radove je dalo 15 umjetnika koji su izložili radove nastale u proteklih 25 godina. Prvi dio izložbe otvoren je u Galeriji Nova do 16. oktobra, a drugi dio u Preradovićevoj 21 do 30. oktobra.

Kustosica i autorica projekta Davorka Perić kazala je na otvorenju da je prostor koji nije bio korišten preko 20 godina predstavljao jedan od brojnih primjera devastacije javnih površina. „Održavanjem izložbe baš u njemu, nastavljamo s ukazivanjem na važnost borbe za javni prostor u trenutku kada knjižare, kina, galerije i drugi prostori za kulturu nestaju iz gradova“, rekla je Perić.

„Za „Prosvjetu“ je ovo važan događaj jer je izložba prva aktivnost u zgradi u našem vlasništvu koja je u lošem stanju i koju pokušavam osposobiti. To je prilika da prostor predstavimo našem članstvu i zainteresiranoj javnosti“, rekao je tom prilikom potpredsjednik SKD-a „Prosvjeta“ Siniša Tatalović, najavivši da će se uskoro održati i novi kulturni sadržaj. „To bi trebao biti novi sadržaj za prezentaciju kulture i kulturnih programa koji su vezani ne samo za srpsku zajednicu, nego za kulturu koju je moguće prezentirati u ovom prostoru, a odnosi se na cijelu regiju“, kazao je. Predsjednik SNV-a Boris Milošević dodao je da se radi o biseru u centru grada i izrazio nadu da je ovo početak njegovog novog života

Saša Milošević iz SNV-a podsjetio je da je kompleks sagrađen 1912, kao srpski djevojački internat – mjesto za kćeri bogatijih građana s obzirom da je cijena boravka u njemu bila ravna učiteljskoj plaći. „Pomalo euforični zapis sa otvaranja internata u ondašnjim novinama kaže: 'Uz spavaće sobe i kupatilo je tu, porculanski umivaonici na zidu, udešeni ozdo sa dna da voda otiče, te se tako mogu oni držati u najvećem redu i čistoći.' Uspostavom NDH internat je zabranjen i tokom rata ovdje je smještena tzv. Ustaška ženska loza. Nakon oslobođenja ovdje se nalazi uprava SKD-a „Prosvjeta“ do preseljenja u Berislavićevu 1949. godine. A do 1952. smještena je tu „Prosvjetina“ Centralna biblioteka sa blizu 40.000 svezaka, sastavljena od knjiga opljačkanih tokom rata iz srpskih kuća i ustanova, iz parohijskih domova i dvorova. Nakon likvidacije biblioteke, zgradu preuzima štamparija koja prelazi u vlasništvo Borbe, a nakon gašenja Borbe prostor je većinom zapušten, propada, tek je nekoliko prostorija u njemu iznajmljeno ili pravilnije – zauzeto. Početkom 90-tih Hrvatska donosi 'Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine'. Taj je zakon divan primjer fiškalskog šovinizma – po njemu je imovinu mogla naslijediti kćer Ante Pavelića, no ne i bezbrojni Židovi, Srbi i njihove organizacije kojima je imovinu oduzela NDH. Da makar donekle ispravi te nepravde, Mladenovića je Vlada krajem 2015. darovala ovaj kompleks koji je u međuvremenu postao državna imovina SKD-u „Prosvjeta“. Ta je odluka osporavana, trebalo je dosta vremena da se sve pravno sredi, i sama je „Prosvjeta“ imala problema, pa smo tek sada spremni da krenemo u njegovu obnovu i otvaranje za javnost. Naša je namjera da ovo postane – kulturni centar“, kazao je Milošević.

Sa izložbe *Kad spomenici ožive* u Galeriji Nova i prostoru SKD Prosvjete / Zagreb, 16. 9. – 16. 10. 2019. / snimio: Marko Ercegović

CIJENA 20 KN

www.casopis.prosvjeta.net

IZLOŽBA *KAD SPOMENICI OŽIVE* U GALERIJI NOVA I PROSTORU SKD PROSVJETA / ZAGREB, 16. 9. – 16. 10. 2019.
RAD IGORA GRUBIČA IZ SERIJE *366 RITUALA OSLOBADANJA (MARAME I SPOMENICI)*, 2008-2009.

AVTOPH

RADOJE ARSENIĆ / GORAN BABIĆ / MUHAREM BAZDULJ / JADRAN BOBAN
DUBRAVKA BOGUTOVAC / GORAN BORKOVIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / DANIJEL KONJARIK
BOJAN KRIŠTOFIĆ / DANILO LUČIĆ / ĐORĐE MATIĆ / BOJAN MUNJIN
MARIJANA RADMILOVIĆ / MILENA SEVEROVIĆ / TATJANA SIKIMA / SINIŠA TATALOVIĆ
MLADEN VESKOVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / BORIS VRGA / MILAN ZAVIŠA